

III

DIENORAŠTIS
INTERVIU

DIENORAŠTIS

1945.III.23

Šiandien prasideda naujas mano gyvenimo tarpsnis. Po keturių mėnesių ramaus darbo filosofijos seminare katastrofa atėjo taip netikėtai ir taip koncentruotai, kaip Šventojo Rašto Jobui. Kovo 15 dieną mirė Tonė. Kovo 16 dieną žuvo Viurcburgas. Abudu šitie įvykiai sukrėtė mane ne savo pačiu žlugimu, bet savo neprasmingumu. Mirtis savyje - tai aš esu dabar visiškai įsitikinęs - nėra nei bausis, nei sunkus dalykas. Baisios ir skaudžios yra tik tos aplinkybės, kuriose ji kartais įvyksta. Tonės žuvimas buvo visiškai neprasmingas ir netikėtas. Štai ji sėdi sykiu su visais kitais prie stalo valgykloje, klausosi Z. Ivinskio išvedžiojimų apie Anglijos politiką - staiga kažkas barkšteli prie mano kojų, kažkas lyg trumpai ir dusliai iššauna. Aš pasuku galvą žemyn, norėdamas patirti, kas čia pasidarė: nieko pirmą akimirksnį nematyti. Lyg instinktyviai pažiūriu į Tonę, kuri lyg ramiai, lyg savotiškai sėdi, ir matau, kad ji kažkaip keistai svyra. Kareivis sugriebia ją, pakelia galvą - ir visi pastebime, kaip iš smilkinio bėga kraujas. Paskui ligoninėje ji man pasakojo, kad ji nepastebėjusi, kaip tasai kareivis kabinės diržą ir kaip išmetęs revolverį, tiktai pajutusi, lyg kažkas būtų stipriai sudavęs į galvą. Paskui pradėjusi kilti aukštyn aukštyn ir prašiusi mane, kad palaikyčiau, nes bijojusi nukristi. Viskas įvyko vieną akimirksnį, be jokio pasiruošimo, be jokio reikalo ir be

jokios prasmės. Ji labai bijojo orinių puolimų, o žuvo dėl visai kvailo atsitikimo.

Tokia pat neprasmė lydi ir Viurcburgo žlugimą. Jame nebuvo jokios karo industrijos, jokių karinių įrengimų; jo niekas negynė. Miestas gyveno savo ramų, kultūringą gyvenimą. Visi tikėjomės puolimo ant stoties, ant tiltų, bet ne ant paties miesto; tikėjomės, kad ir miestas gali nukentėti, bet niekas nemanėme, kad bus taip, kaip įvyko. Aliarmas buvo duotas po 8 val. vakaro. Puolimas prasidėjo kokias 15 minučių praslinkus po aliarmo.

Ir per 20-25 minutes miesto nebuvo. Viurcburgo nebėra tikra ir tiesiogine šito žodžio prasme. Sugriauta ir sudeginta viskas, išskyrus keliolika namų keliose vietose miesto pakraščiuose.

Tris dienas paslankiojau po griuvėsius ir dūmus. Tris dienas širdis buvo labai suspausta, kad negalėjau Tonės net tinkamai palaidoti. Laidotuvės buvo sutartos pirmadienį 4 val. po pietų. Viskas buvo jau paruošta. Bet miesto žuvimas viską suardė. Sudegė laidotuvių biuras, kuris čia viską atlieka, sudegė Leichenhalé¹, kurioje paprastai guli numirėliai, atgabenti iš namų ar iš ligoninių. Atrodė, kad ir Tonės lavonas bus sudegęs. Perėjau pro dvi eiles suanglėjusių griaučių, kurių niekas jau nebegalėjo atpažinti. Paskui nuėjau į ligoninę. Čia taip pat viskas buvo sujaukta ir suversta. Keletas sprogstamųjų bombų buvo kritę ligoninės kieme. Keletas pataikė į pastatus. Kai kurie skyriai buvo sudegę. Niekas čia nieko nežinojo. Man buvo svarbiausia patirti, ar Tonė jau buvo išgabenta į kapų Leichenhalę, ar ne. Jeigu jau buvo, tuomet aišku, ji sudegė. Jeigu ne - kas su ja pasidarė? Ligoninę tvarkančios seserys nieko tikro nežinojo. Tada man atėjo į galvą mintis pažiūrėti į ligoninės lavoninę. Po ilgo klaidžiojimo sargas mane į ją įleido. Vaizdas be galo šurpus. Lavonai gulėjo suversti krūvomis.

¹ Lavoninė (vok.). Visos pastabos išnašose - Tatjanos Maceinienės.

Graudingiausia buvo mažiųjų tik gimusių kūdikių krūvelė. Gulėjo jie visi - tokie tylūs, gražūs, balti, tarsi norėtų sušilti, prisiglaudę vienas prie kito. Tonės lavoną pažinau iš kojų- Ji buvo padėta ant ratelių su kitu lavonu, visiškai nuoga. Tik galva palikta aprišta, kaip buvo ligoninėje. Paprašiau sargo, kad jis man ją atiduotų. Tas sutiko. Tada nuėjau ieškoti vežimėlio ir pasitarti, kaip ją palaidoti.

Tačiau paaiškėjo kapuose, kad atskirai laidoti neįmanoma ir šiuo metu - neleidžiama, nes žuvusiųjų yra per daug ir negalima tinkamai paskirstyti vietų. Visi turi būti palaidoti bendrai. Turėjau nusileisti aukštesnei galiai. Parašiau Tonės vardą, pavardę, kur ji yra, ir vėl grįžau į ligoninę. Čia prisegiau raštelį prie Tonės galvos apraišalo, peržegnojau ją, paskutinį kartą pažvelgiau į išbalusį jos veidą, į truputį pravertas lūpas ir palikau ją šį sykį - amžinai. Ji ilsėsis prie Viurcburgo kapų vartų priešais ten stovintį obeliską sykiu su tūkstančiais kitų.

Dabar Viurcburge jau niekas manęs neberišo: nieko nebėra. Filosofijos seminaro su universitetu nebėra, Tonės nebėra. Tiesiog net norėjau palikti šią mirusiųjų buveinę.

Prisikalbinau tad dr. J. Grinių pavažiuoti pas kun. Rimšelj, kuris klebonauja prie Švainfurto - apie 40 km nuo Viurcburgo. Užvakar čia atvykome. Kun. Rimšelis tuojau, tą pačią dieną, suieškojo mums kambarius. Galėjau persikraustyti jau vakar. Bet visi išgyvenimai ir keleto dienų nepaprastas nuovargis paguldė mane į lovą: turėjau karščio ir šiaip jaučiausi blogai. Bet tai buvo tik nuovargio ir atotamos nusilpimas. Šiandien vėl viskas gerai. Todėl šiandien persikrausčiau į naują savo buveinę.

Tai yra mažas kaimelis Brebersdorfas², apie 14 km į pietų vakarus nuo Švainfurto. Kambarys mano gražus,

² Šis kaimelis suvaidino nemenką vaidmenį A. Maceinos gyvenime. Šeimininkų, kurių pavardė buvo Hofmann ir pas kuriuos apsistojo tada A. Maceina, antroji duktė Friedel vėliau tapo antrąja A. Maceinos žmona. Šiame kaime A. Maceina ir palaidotas.

saulėtas, švarus. Šeimininkai daro gerą įspūdį. Štai man berašant, jų duktė atnešė man lėkštę obuolių, duonos ir daugybę sviesto, kurio pagal korteles dabar turėtų užtekti beveik visam mėnesiui. Tai pavakariai. Atrodo, kad su maistu čia nebus bloga. Kai pradėjau gyventi pas kun. Rimšėlį, pajautau, kad nustojau alkio, kuris buvo nuolatinis Viurburge. Duok Dieve, kad tasai alkio jausmas nebegrižtų! Bent tuo tarpu pietus ir vakarienę pažadėjo duoti klebonas. Šeimininkai sakosi duosią klebonui produktų, nes patys negalį virti, nes turį dirbti laukuose.

Ką aš čia - naujoje vietoje - veiksiu, dar nesusigaudau. Gal kiek skaitysiu. Rašyti ką nors - nežinau, ar galėsiu. Šaudymas fronte kiekvieną dieną darosi vis intensyvesnis. Visi laukia naujų staigmenų. Negalima gerai susitelkti. Tačiau artimiausia aplinka yra labai rami. Malonu išstrūkti iš griuvėsių ir pakvėpuoti laukais, kurie jau bunda. Visi ruošiasi Prisikėlimui! O mūsų kraštas? O tu, Julyte³? O jūs mano berniukai⁴? O Tu, mažoji Danute⁵? Ką jūs visi ten mąstote? Kaip jūs sutiksite Velykas? Aš nieko apie jus nežinau! Tačiau tikiuos, kad jūs visi esate gyvi, nors esu pasiruošęs viskam. Aš jus visus nepaprastai myliu ir nepaprastai esu jūsų išsiilgęs.

1945.III.24

Euerbacho bažnytelėje, toli nuo Viurburgo ir nuo visų kitų didesnių miestų, buvo egzekvijos už Tonę. Tiktai šiandien, devintą dieną nuo jos mirties! Kaip karas sujaukia ir religinį žmonių gyvenimą. Anksčiau nebuvo galima, nes nebuvo nei kam, nei kur. Egzekvijas kun. Rimšelis atlaikė lietuvišku būdu: su nokturnomis prieš Mišias ir su libera prie gražiai papuošto katafalko po Mišių. Bažnytė-

³ A. Maceinos pirmoji žmona.

⁴ A. Maceinos sūnūs - Augustinas ir Saulius.

⁵ A. Maceinos dukra.

lėje buvo nemaža žmonių, kurie stebėjosi mumis - jiems nežinomo krašto klajūnais - ir tomis keistomis apeigomis. Mat Vokietijoje egzektivų negieda: būna tik Mišios - daugiau nieko. Buvo prisirinkę nemaža ir vaikų. Plonais ir aštriais savo balsiukais jie atsakinėjo per Mišias, kunigui užgiedojus „Dominus vobiscum“, „Per omnia saecula“ ir kt. Atsakinėjo ir per „Libere“. Čia man atėjo į galvą, koks savotiškai simboliškas yra šitas jų atsakymas. Visą gyvenimą Tonė vaikus mylėjo ir jais gyveno. Kai bėgimas iš Lietuvos ją nuo vaikų atplėšė, ji gyveno bent viltimi vėl prie jų sugrįžti ir vėl juos globoti. Ji pradėjo vėl dirbti kačiukus ir šuniukus, kad dovanotų juos vokiečių ar lietuvių vaikams Velykų proga. (Deja, žaisliukai sudegė mano bute!) Ir štai per pirmąsias Mišias už josios neramią sielą susirenka būrys vaikučių ir gieda už ją, meldžiasi už ją, nė nežinodami, kad meldžiasi už iš esmės iš viso savo paskyrimo motinišką moterį, už vaikų draugę ir bičiulę.

Policinius registravimo formalumus šiandien sutvarkiau, gavau netektas Viurcberge naujas korteles, kurias atidaviau savo šeimnininkui. Mano šeimnininkas šiandien man pasakė, kad jis, ne klebonas, mane maitinsiąs. Pietūs buvo kaimiški, bet sotūs ir maistingi. Mėsos kirtau, kiek norėjau. Tačiau, ką aš šiame kaimelyje nusigriebsiu - nežinau. Z. Ivinskis ir J. ir A. Griniai rengiasi mokyti kalbų. Man šitų instrumentų rankiojimas atrodo neprasmingas. Mano profesijai kalbų pakanka. Turbūt imsiu ką nors verst. Bet labai stinga popieriaus ir - net rašalo. Parsinešiau iš vietinio klebono porą knygų ir porą iš kun. Rimšelio. Bet tuo tarpu net skaityti nesinori. Kažkoks vyksta keistas atslūgimas.

1945.III.25

Verbų sekmadienis. Lygiai prieš dvylika metų tokį pat Verbų sekmadienį sėdėjau Liuvene ant kalnelio atokaitoje ir svajojau. Bet kaip kitokia buvo tada nuotauka. Tada

gyvenimas buvo prieš mane. Aš jam ruošiausi; daug ko iš jo tikėjausi; daug žadėjau jam duoti. Po dvylikos metų vėl esu svetur. Vėl esu vienu vieną tarp svetimųjų. Gyvenimas dabar sustojęs. Gyvenu laukdamas. Dabarties nebėra. Tačiau ir ateitis pridengta nepermatoma uždanga. Kas bus? - štai klausimas, kuris kankina visus mus, palikusius savo žemę. Pradedame gailėtis ją palikę. Nežinia, ar tai yra tikras gailestis, ar tik nevilties ir nežinios šauksmas. Ir mirti yra geriau tarp savųjų. Bet ar mes būtume mirę tarp savųjų? Frontas slenka vis arčiau ir arčiau. Kad tik greičiau jis persiristų ar kaip kitaip išsispręstų! Bet tai dar ne viskas. Rytuose dar pasilieka mūsų mirtinas priešas. Kas ir kaip susidoros su juo? O nuo to priklauso visų mūsų tremtinių likimas.

Vakar vakare nuėjau į savo šeimininkų *Wohnzimmer*⁶, kur susirinko pavakaroti ir daugiau kaimynų. Visi jie linksmi ir patenkinti kaimiečiai. Pasakoja anekdotus, juokiasi iš perpasakojamų laimėjimų ir nė vienas netiki į pergalę. Tačiau ar jie išsivaizduoja, kas bus su Vokietija pralaimėjus? O gal jiems, kaimiečiams, ir nieko nebus. Jie dirbs žemę kaip dirbę ir toliau. Jie niekadoms nesvajotų valdyti pasaulio. Todėl ir nejaus skausmo, jeigu šitos svajonės neįvyks.

Šią naktį sapnavau Tonę tokioje pozoje, kokioje ji buvo priimamajame ligoninės kambaryje, kai ją nurengė ir perrišo: sėdinti, pečiai nuogi ir dejuojanti, kad skauda. Veido nemačiau. Kalbėti nieko nekalbėjo. Atsibudęs valandėlę nesusivokiau, ar ji gyva, ar mirusi. Ir keista: kažkoks palengvėjimo jausmas apėmė, kai galop atsiminiau, kad ji vis dėlto mirusi. Galimas daiktas, kad šitas jausmas kilo iš tos savotiškos priešingybės, kuri lydėjo visą jos ligą. Baisiai norėjosi, kad ji išgytų, kad galėtų grįžti į Lietuvą, ir sykiu buvo didelė baimė, kad ji gali pasilikti arba pa-

⁶ Svetainė, bendras kambarys (*vok.*)

ralyžiuta, arba psichiškai nenormali. Psichinių sutrikimų pastebėdavau ir ligos metu. Jai mirus, gydytojas sakė, kad pusė būtų buvusi tikriausiai paralyžiuta. Visa tai kėlė šiurpą. Mirtis tokiu atveju buvo tiktai išvadavimas iš ilgos kančios.

Laikas slenka be galo lėtai. Nusitverti kokio nors darbo dar vis negaliu. Mintys pakrikusios ir liūdnos. Klebonas ragino bažnyčioje savo parapijiečius priimti maloniai atvykusius, kurie neteko savo tėviškės, paminėjo, kad yra atbėgėlių iš Lietuvos. Tačiau tėvynės niekas negali atstoti, ypač tada, kai šalia nėra nė vieno savo žmogaus. Dienos nepaprastai gražios. Bet ką jos gali padėti benamiui paukščiui?

1945.III.26

Iš pat ryto pasklido gandai, kad amerikiečiai esą įsiveržę į Ašofenburgą. Tai mažesnis už Viurcburgą miestas į šiaurės vakarus nuo Viurcburgo apie 80 km. Žmonės Velykoms amerikiečių laukia ir čia. Tačiau dėl to visai nesijaudina. Atrodo, kad su pralaimėjimo mintimi jie jau visai apsiprato. Kokio nors išsprendimo laukiame ir mes.

1945.IV.1. Velykos

Nepaprastai liūdnos ir nykios Velykos. Turbūt liūdniausios mano gyvenime. Esu vienas: be tėvynės, be artimųjų, be savo šeimos, be tų mažų meilių berniukų, kurie kaip katinukai glausdavosi Velykų rytą prie manęs ir žibančiomis nustebusiomis akutėmis laukdavo, ką tas tėtysis jiems ištrauks. Šiais metais aš nieko negaliu jiems padovanoti - ir tau, mažoji Danute, kuri, žinoma, jau vaikštai ir gal kalbi. Tu vėl nebepažinsi savo tėtyčio, kaip ir praėjusiais metais. Antros Velykos, kada aš esu vienas. Pernai buvo tiek gera, kad buvau bent savame krašte. Šiomet ir to nėra. Kur jūs visi ir ką veikiate? Ak, Julyte,

Tau turbūt nepaprastai sunku. Sunku ir man. Pakęskime tuos smūgius! Gal Prisikėlęs Viešpats prikels ir mūsų šalį, ir mūsų šeimą. Aš daug už tai meldžiuos.

Kambarėlis mano šviesus ir jaukus. Bet pro keturis jo langelius veržiasi pavasario šalta pilkuma ir nuolatinė lėktuvų - prieš lėktuvų - grėsmė. Šiandien iš pat ryto būreliais jie skrenda per mūsų kaimą nešdami mirtį ir kančią. Vokiečiai tebesispiria, nors galas jau visai aiškus. Nereikalingas tautos naikinimas. Visi labai susirūpinę ir nusiminę. Visi nori, kad amerikiečiai kuo greičiausiai ateitų. O jie lyg tyčia šitą kampelį aplenkė ir nuėjo: vieni į šiaurę, kiti į pietus. Bet vakar jau vėl ėmė kalbėti žmonės, kad jie pajudėjo Viurburgo ir Hamelburgo linkui. Nuo Hamelburgo - į jį jie jau buvo sykį įsiveržę - lig mūsų tėra 18 km. Šią naktį per mūsų kaimą žygiavo nemaža kariuomenės - atgal!

Keletą dienų nieko nerašiau į šitą sąsiuvinį. Buvau pradėdas galvoti apie kultūros filosofiją ir mėginau rašyti apie kultūrinį nusiteikimą. Tie baisūs įspūdžiai pradeda pamažu atslūgti. Labai dažnai, atsišliejęs ant kanapos, iš naujo išgyvenu Tonės nušovimą - šitas vaizdas, ypač tas ramus jos pašlijimas, man yra pats baisiausias ir graudžiausias, - jos paskutines valandas ligoninėje, Viurburgo bombardavimą, savo bėgimą - nepaprastai sunkų ir baisų - pro liepsnas, pro griuvėsius, pro gulinčius sudraskytus žmones. Tačiau apie visa tai pradėdu mąstyti jau ramiau. Visi tie vaizdai dar supurto, dar sujaudina mano vidų, bet jie jau yra kažkaip nuslinkę giliau, leidami jau truputį susitelkti ir pamąstyti ir apie kitus dalykus. Kun. Rimšelis ir Ivinskis su Grimais stebisi mano ramumu, mano „stoiškumu“. Bet jie nežino, kiek man šita ramybė kaštuoja. Niekados negalėjau savo jausmų kitiems parodyti. Negaliu nė dabar. Bet tai man kaštuoja nemaža pastangų. Nervai mano, atrodo, geri. Tik keletą sykių, kai niekas nematė, kai buvau vienu vieną, buvau pradėjęs nesilaikyti ir verkti. Ir pajutau, kad vieną sykį

davus įspūdžiams valią, susilaikyti yra žymiai sunkiau. Todėl vėliau valdžiausi ir vienas likęs.

Visa tai jau praeityje. Iš tikro laikas yra būtinas gyvenimo elementas. Ačiū Tau, Viešpatie, kad viskas praeina. Mes dažnai liūdime, kad laikas slenka ir neša praeitin visus mūsų džiaugsmus, visas viltis, lūkesčius, mūsų mylimuosius ir mūsų darbus. Tai liūdna. Tačiau mes pamirštame, kad jis neša sykiu ir mūsų kančią, ir mus ištikusius smūgius, ir mūsų nelaimes. Jis neša visą žemės gyvenimą. Viskas čia praeina. Ir turi praeiti, nes viskas čia yra sujaukta ir sumišę: viskas čia yra netobula ir netikę. Pasilikimas žemės tokios, kokia ji yra, būtų nepakeliamas. Tegul tad ji praeina - net ir su savo laime. Tegul kyla *nova tena et novum coelum*⁷ ir tada tegu įvyksta amžinybė.

Šiandien sapnavau Tave, Julyte, mūsų vaikučius. Tačiau jie buvo išvežti į Nemaniūnus už Prienų, ir aš Tave siunčiau pas juos pažiūrėti, kaip jie ten laikosi. Aplinkui buvo kažkaip neramu. Nejaugi Tu iš tikrųjų esi nuo jų atskirta?

1945.IV.2

Tas pat vėjas užauja aplinkui langus. Vėjas šiltas ir didelis. Sunkūs debesys plaukia padangėmis. Bet nelyja. Norėjau šiandien keliauti į Zēmersdorfą, kur įsitaisę gyvena Griniai ir Ivinskis. Jie visi, išskyrus dr. Joną, kuris sirguliuoja, buvo atėję pas mane, ir mes visi keletą valandų maloniai paplepėjome. Šiandien turėjo būti mano revizitas jiems. Tačiau kaip tik tuo metu po kaimą prabėgo skambinama mergaitė. Visi susidomėjo, kas čia yra. Pasirodo užaliarmuoti kaimo vyrai statyti ant kelių barikadas ir kasti griovius. Amerikonai jau artėja. Viurburgas, sako, jau paimtas ir amerikiečiai traukia mūsų linkui. Gal

⁷ Nauja žemė ir naujas dangus (*lot.*).

greitai jų sulauksime. Kad tik nepatektume į rimtesnio fronto zoną, nors niekas į rimtesnį pasipriešinimą netiki. Pasilikau namie, kad nepaimtų į darbą.

Velykos baigiasi. Ar ateis Prisikėlimas mūsų Tautai? Aš statau šiandien tuos pačius klausimus, kuriuos Tu, Jūlyte, statei savo dienoraštyje Berlyne⁸. Ar atsimeni? Tavo klausimai buvo atsakyti teigiamai. Ar taip bus ir dabar?

O gal istorija iš tikro ypatingais laikais kartojasi? Kas bus su Tavimi ir mūsų vaikais, jei istorija nepasikartos? Kas bus su manim, jeigu aš negalėsiu į Lietuvą grįžti. Ak Dieve, geriau apie tai tuo tarpu negalvoti! Nejaugi neprasmė ir nesąmonė apvaldytų pasaulį? Negalimas daiktas!

1945.IV.4

Frontas priartėjo. Šianakt į Brebersdorfą privažiavo daug kareivių su sunkvežimiais. Beveik visą naktį jie kėlė triukšmą, o toluomoje blyksėjo liepsnos ir griaudė patrankos. Ši rytą esant bažnyčioje drebėjo bažnyčios langai. Visa tai man primena toli pasilikusius Slavikus, kada būrelis mūsų gyveno porą mėnesių pačioje pafrontėje ir jau buvome apsipratę su nuolatiniais šaudymais. Ir štai po pusės metų už 1300 kilometrų vėl atsidūriau prie fronto, gal daug žiauresnio negu anasis Rytuose. Mūsų kaimelis yra toliau nuo pagrindinių kelių. Tačiau niekas nežino, kur frontas pasuks. Žmonės baiminasi, kasa daug ką į žemę, nes bijo, kad amerikoniai neatimtų. Kaip jie elgiasi su vokiečiais, neturime jokių žinių, mes patys jau pradėdame galvoti ir planuoti, ką veiksime, naujiems svečiams atėjus. Bėgti nebėra nei vietos, nei noro. Projektuojame keltis kur nors į nesudaužytą universitetinį miestelį - į Tiubingoną ar Heidelbergą ar į kurį kitą - ir ten palaukti galutinio išsprendimo. Tai projektai. Kas iš jų išeis, pamatysime.

⁸ Žr. Maceinienė J. Dienoraštis // *Metai*, 1992, Nr. 1-6.

Lėktuvai siaučia nuolatos. Visai kaip Slavikuose prieš bolševikų ofenzyvą. Tik jie čia dar drąsesni. Prie Švainfurto yra aerodromas ir čia stovi flakas⁹. Tad jie truputį tos vietos privengia. Flakas šaudo smarkiai. Bet nemačiau dar lig šiol nė vieno krintančio. O jų čia kasdien praskrenda šimtai. Šeimininkė pasakoja, kad amerikiečiai nuo mūsų kaimelio esą už 18 km. Viena gražią naktį ar dieną jie gali ir čia atsirasti. Kareiviai vaikščioja po kaimą nusiminę. Ką jie čia veikia, nežinia. Turbūt ruošiasi bėgti. Artilerija šiandien aptilo.

Pamažu pradėjau rašinėti. Pergyventi išpūdžiai iš lėto aprimo, ir vėl pradėdau susitelkti. Laiko yra labai daug. Nuo balandžio 2-os prasidėjo vasaros laikas, todėl viskas vyksta valanda anksčiau. Keliuos prieš 7 val. (mūsiškai žiemos metu prieš 6), einu į bažnytelę, kuri stovi čia pat už namų, išklausau šv. Mišių, einu dabar dažnai prie Komunijos, meldžiuosi už savuosius - gyvus ir mirusius, pas-kui parėjęs pusryčiauju ir dirbinėju šį tą ligi 12 val. Tuomet esti pietūs. Po pietų paguliu, kaip įprastai. Jeigu neinu į Zēmersdorfą pas Grinius ir Ivinskį, tai vėl dirbinėju ligi 6 1/2. Tuomet atneša man vakarienę. Po vakarienės dar šį tą pamąstau ir netrukus einu į lovą (apie 9 val.), nes mano kambaryje nebuvo aptemdymo, todėl elektros deginti negalėjau. Bet vakar jau įtaisė. Taigi reikės dar kiek pavakaroti, nors neturiu ką doro skaityti. Vakar vakare atėjo šeimininkė, su kuria prasišnekėjom ligi 10 val. Žmonės labai malonūs ir geros širdies. *Osterhose*¹⁰ atsiuntė ir man gražius viršutinius marškinius ir 3 puikias nosines. Su marškiniiais man jau buvo striuka, nes paliko vieni ant nugaros, kiti portfely. Visi kiti Viurcburge sudegė. Todėl kiškio atneštieji pravers. Tai mano šeimininkų dovana. Jie rūpinosi manimi kaip savo sūnumi gal dėl to, kad jų sūnus žuvęs ir palaidotas Vilniuje. Jaučiuosi čia lyg

⁹ Zenitinė patranka (*vok.*).

¹⁰ Velykų kiškis (*vok.*).

parvažiavęs Velykų atostogų į Klebiškį¹¹, kai būdavau seminarijoje. Jau nuo pat antros čia gyvenimo dienos valgau pas savo šeimininkus labai gerai. Vokietijos kaimas jokių maisto nepriteklių nejaučia. Tikros atostogos. Po tokių stiprių išgyvenimų ir nepaprasto nuovargio labai malonu truputį atsigauti. Ką ruošia ateitis, niekas nežino. Esu pasiruošęs mirti kiekvieną valandą. Tačiau ruošiuos ir gyventi. Galvoju, rašau, gal liksiu gyvas - viskas yra Dievo rankoje - ir gal tos mintys ir tos užrašytos pastabos bus kada nors naudingos.

1945.IV.5

Šiandien iš pat ankstaus ryto, dar buvo gerai neprąšvitę, prasidėjo nepaprastai smarkus artilerijos šaudymas. Keletą kartų kažkas sprogo ar šovė visai arti - net visas mūsų namelis sujudėjo. Žmonės pradėjo keltis ir žiūrėti, kas čia darosi, apsirengiau ir aš. Visi laukėme amerikonų. Tačiau prašvitus šaudymas aptilo. Užtat apie 8 val. pradėjo veikti lėktuvai. Šiandien jie visą laiką sukiojosi mūsų apylinkėje ir, atrodo, kažko ieškojo. Matyt, pietų pusėje kažką rado - gal flako baterijas, gal kariuomenės būrelius - ir visi ten skrido, vienas po kito smigo žemyn, šaudė iš patrankėlių ir mėtė bombas. Savotiškas įvykis buvo mūsų kaime. Keletas lėktuvų pasuko tiesiai per mūsų galvas. Visi pro langus žiūrėjome, kaip jie vartydamiesi lekia. Žiūrėjau ir aš pro savo kambario langą iš antro aukšto. Staiga matau, kad iš vieno lėktuvo, skrendančio tiesiai į mus, kažkas iškrito ir svyruodamas lekia žemyn. „Bomba!“ - sušukau kitiems, žiopsantiems pro langą, ir nudūmiau laiptais žemyn pasiruošęs išgirsti ant galvos ar kur nors šalia sprogimą. Tačiau nieko. „Gal pražiūrėjau“, - pamaniau. Bet viena senutė kieme tvirtino taip pat mačiu-

¹¹ Klebiškis - kaimas netoli Prienų, kur gyveno Aleksandro Maceinos (Antano Maceinos tėvo) šeima.

si. Atsirado mačiusių ir daugiau. Vadinas, nesprogo. Kaimiečiai neiškentė ir nuėjo į lauką paieškoti. Ir čia už trobų rado - didžiulį tuščią benzino baką. Parsigabeno į kaimą ir visi rinkosi žiūrėti. Bakas milžiniškas - kokios 150 litrų talpos. Keletą litrų benzino dar buvo pasilikę. Kaimų ligi šiol nebombardavo, išskyrus, žinoma, tuos, kuriuose aptikdavo esant kariuomenės arba kuriuose būdavo pasipriešinimas. Į kaimus amerikoniai liepė persikelti visiems svetimšaliams ir čia jų laukti. Atrodo, kad kaimuose yra bent reliatyviai saugu. Bet kai per galvas lėktuvai skrenda, vis tiek darosi nejauku. O šiandien jie dūksta visą dieną.

Pavakarė. Lėktuvai aptilo. Užtat pradeda griauti artilerija. Šiandien keletą kartų mėginau rašyti toliau, bet negalėjau.

1945.IV.6

Įtempimas auga. Šiandien iš ryto buvo visiškai ramu. Net keista atrodė, kad gali būti keletą valandų ramu. Bet apie 2 val. privažiavo į kaimą daug kareivių su gurgulėmis, pasiskirstė pas ūkininkus. Kaimui tai pramoga. Vaikai, nepaisydami lietaus, dūksta gatvėje, žmonės renkasi būreliais ir kalbasi. Kiti iškišę galvas pro langus žiūri, kas čia darosi. Tuo tarpu kai kur tolumoje pradėjo gauti artilerija. Ką visas šitas sujudimas po tylos reiškia, nesunku įspėti. Vakar žmonės kalbėjo, kad amerikiečiai yra tik 12 km nuo čia. Jie slenka pamažu, bet tikrai. Bet jeigu jie taip pamažu slinks ir toliau, čia neliks akmens ant akmens. Vakar pasklido gandai, kad nušautas kažkoks aukštas vokiečių asmuo. Tik nežinia ar K., ar S. Iš kur šie gandai ateina, sunku pasakyti. Žmonės neramūs ir įpykę. Visi nori karą baigti. Bad Kizingine pakarti septyni kareiviai už dezertyravimą. Priemonės darosi aštrios.

Žmonės iš pat ryto stoviniuoja saulutės atokaitoje ir laukia amerikonų. Naktis buvo labai nerami. Artilerija retkarčiais, bet taip stipriai griaudė, kad virpėjo visas namelis. Miegoti nebuvo galima. Apsirengęs prasnauzdžiau ant kanapos. Švintant kiek aptilo. Dabar pyška ir aidi po laukus kulkosvaidžių ar kurių kitų lengvųjų ginklų salvės. Matyt, amerikonai jau visai arti. Tačiau, kiek galima spėti iš garsų, jie neina tiesiai į mūsų kaimelį, bet suka į šiaurės vakarus. Gal nori apeiti ar apsupti Švainfurtą, kuris, sakoma, pasiryžęs gintis.

Keista, kad šiandien mane visai nejaudina šūviai. Nuotaika poetiška. Tiesa, rašyti nieko nerašau, bet viduje kažkoks pakilimas, kažkoks lengvas, plazdenantis šydas. Nuolatos stovi prieš akis Tonė. Bet šiandien ji kažkokia perkeista, neturinti tos tamsos, kurios savo dvasioje ji turėjo būdama gyva. Gyvą aš ją išgyvenau kaip tamsią gelmę, traukiančią ir sykiu baisią. Dabar ji tapo mano dvasioje lengva, perregima. Ypač tokią ją jaučiu šiandien. Gal tai ir mano mirties ženklas? Bet viskas Dievo rankoje. Po Tonės mirties Jo Apvaizdą ypatingai jaučiu - ne mano asmens gyvenime bei likime, bet apskritai žmogaus. Kaip radikalčiai ir netikėtai Jis išpainioja surizgusius žmogaus gyvenimo siūlus! Jo valioje visi esame, ir jis visus mus veda savo paslaptiniais keliais. Šiandien iš ryto bažnytėlėje į Jo rankas sudėjau savo būtį, ir dabar esu visiškai ramus, vis tiek koks likimas ištiks. Jeigu žūčiau ir jeigu šitas dienoraštis patektų į Tavo, Julyte, rankas, atsimink, kad aš Tave ir mūsų vaikučius labai labai mylėjau. Meldžiausi už Tave ir už juos ir troškau grįžęs sukurti jums visiems jaukų ir malonų lizdelį, atsilyginti Tau už mano šturkštumą ir už visą tą skausmą, kurio Tu esi iš manęs patyrusi. Atleisk man! - Šūviai artėja ir stiprėja. Turbūt šita diena bus lemiama mūsų kaimeliui.

1945.IV.10

Tris dienas ir tris naktis siautė ugnis ir mirtis. Mes buvome pačioje audroje. Dabar ji, atrodo, jau paslinkusi pirmyn, todėl galima išlipti iš rūsio ir pažymėti išpūdžius, kurie atsiranda pradendant vėl naują gyvenimą. Iš eilės.

Tąsa iš 1945.IV.7 (šeštadienis)

Parašęs tą dieną paskutinį sakinį, turėjau su visu savo menku turteliu sprukti į rūsį, nes vok[iečių] artilerija pradėjo šaudyti per mūsų galvas. Sviediniai sprogo kažkur netoli, nes virpėjo sienos ir langai. Paskui patyrėme, kad jie krito mūsų kaimo laukuose netoli už bažnyčios. Veržimasis amerikonų buvo gana smarkus. Bet vokiečiai atsišaudė irgi labai stipriai. Į pavakarę atsikrido amerikonų lėktuvai ir pradėjo pulti vok[iečių] artilerijos vietas, kurios buvo kažkur prie Švainfurto aerodromo. Karas prasidėjo visu rimtumu mūsų akivaizdoje. Buvo pavojaus, kad lėktuvai nepasiaustų ir po mūsų kaimelį, nors jame nebuvo nė vieno vok[iečių] kareivio. Kai kur už nugaros tarškėjo kulkosvaidžiai. Šaudymai kas valandą skyrėsi: vieni suko į pietus nuo mūsų kaimelio, kiti į vakarus (atėjo visi iš pietų vakarų) ir į šiaurės vakarus. Atrodė, kad amerikonai nori Švainfurtą apeiti iš abiejų pusių ir nukirsti abi geležinkelio šakas, kurios į jį ateina. Atsidūrėme pačiame atslenkančio fronto priešakyje. Į pavakarę artilerija kiek aprimo, bet užtat pasmarkėjo kulkosvaidžiai, kurių garsus kartas nuo karto užstelbdavo skambūs vok[iečių] flako šūviai į lėktuvus arba tiesiog į tolį. Matyti nematėme nieko. Karas palietė dar tik mūsų ausis. Naktį praleidome rūsyje. Šaudė vok[iečių] artilerija vėl per mūsų kaimą. Miegoti, be abejo, beveik neteko, nes sėdėjome ant kėdžių, kojas įsivynioję į vilnonės antklodes.

1945.IV.8 (sekmadienis)

Atvelykis, tasai „sekmadienis baltuose drabužiuose“, kaip jį vadina liturgija, prasidėjo gana ramiai. Pamaldos bažnyčioje vyko normaliai. Kai kas buvo pradėjęs kalbėti, esą amerikoniai atsitraukę ir laukia pastiprinimų, nes vok[iečių] pasipriešinimas prie Švainfurto pasirodė esąs didesnis, negu buvo laukta. Iš tikro visa priešprietė buvo rami, išskyrus kartas nuo karto prapliumpančius vok[iečių] flako šūvius. Pasinaudodami šia ramybe, abu su klier[iku] Šimanskiu nutarėme mėginti prisiskverbti į Zėmersdorfą ir pažiūrėti, kaip gyvena Ivinskis su Grimais, kurių kelios dienos nebuvo matę. Diena buvo nepaprastai graži ir rami. Miškelyje pamatėme pirmus karo pėdsakus. Buvo nukirstų medžių, granatų išraustų duobių, kulkosvaidžių kulkomis išarta žemė. Matyt, miškelį apšaudė amer[ikiečių] lėktuvai. Ten pat išsikasę griovelius sėdėjo ginkluoti vok[iečių] kareiviai. Vienas jų paklausė: „*Weit sind noch die Ame?*“ - „*Was ist das Ame?*“¹² - paklausiau jį savo ruožtu. - „*Die Amerikaner*“¹³, - papildė kareivis savo sutrumpinimą. „*Sie dürfen besser wissen als wir. Wir wissen nicht. Nur es scheint mir dass wir bereits im Sack sind*“¹⁴, - pasakiau jam tyčiomis. Jis nusišypsojo, bet tokia šypsena, kad, rodos, sakyta visai teisingai. Dar paklausė, kur einame ir ar Zėmersdorfe nėra alaus. Kiek man žinoma, jo ten nebuvo. Karo pėdsakai miškelyje daro neįtikojamą įspūdį. Miškelio pabaigoje atsiveria plati lyguma, kurioje guli kaimelis ir Švainfurtas. Čia mes aiškiai pamatėme, kad Švainfurtas supamas, kad kovos eina ir dešinėje, ir kairėje. Pradėjo tratėti kulkosvaidžiai. Man pasidarė neįtikojamai, ir nutarėm į Zėmersdorfą neiti. Nueiti,

¹² Ar toli yra Ame? - Ką reiškia „Ame“? (vok.).

¹³ Amerikiečiai (vok.).

¹⁴ Jūs turite geriau žinoti negu mes. Mes nežinome. Man atrodo, kad mes jau esame maiše (vok.).

galvojome, gal nueisime - jau buvo ligi kaimelio kokia pora šimtų metrų. Bet pasikalbėjimas užtruks, ir nežinia, ar galėsime grįžti. Todėl pasukome atgal.

Vos spėjau užėti į savo kiemą, kai visai arti pasigirdo šautuvų šūviai ir žmonės pradėjo bėgti. „Amerikonai!“ - šaukė kai kurie. Žiūrėjau pro savo langą - pro namus pasirodė trys kareiviai, du keistai apsirengę, juodi, o trečias jų viduryje vokiečiai. Įspūdis iš sykio keistas. Kas jie tokie? Tačiau tuoj įspėjome, kad tai vokiečiai, bėgę nuo pasirodžiusių amerikonų žvalgų. Prie pat mūsų kaimo jie buvo prislinkę ir apšaudė pasirodžiusius kareivius. Vieną iš jų nušovė, kurį pirmadienio rytą žmonės pargabeno į kaimelį. Dabar jis guli Leichenhalėje ir laukia palaidojamos. Kiti pro kaimelį pabėgo. Paskui tuos tris pasirodė dar du. Vienas visai jaunutis, išraudęs, sušilęs. Kito klausiamas „wohin jetzt?“¹⁵, patraukė tik pečiais ir nejaukiai žvalgėsi. Žmonės tada parodė jiems per laukus Švainfurto linkui. Tie penki sumišę kareiviai tai ir buvo visa bebėganti vokiečių *Infanterie*¹⁶, kurią man teko šiomis dienomis matyti. Bet amerikonai nesirodė. Žmonės stovėjo gatvėse ir laukė. Bet jų nebuvo. Kulkosvaidžiai kartais sutratėdavo, bet nežymiai. Padėtis buvo labai neaiški ir nežinoma: kas šaudo, kas kur eina ir kas čia aplamai darosi.

Naktį vėl praleidome rūsyje. Tačiau šį sykį susigabeno kas savo patalus ir įsitaisėme patogius guolius. Man šeimininkas įtaisė ant kėdžių, taip kad buvo visai šilta ir minkšta. Artilerija vėl neleido rimtai įmigtai. Į rytą prasidėjo stipri ugnis ir kulkosvaidžių ir, atrodo, tankų (toliau užbraukta. - T. M.). Iš garso atrodė lyg būtų mūsų kaimelis iš šiaurės vakarų jau praeitas. Bet nieko tikro nežinojome. Vokiečių kareivių kaimelyje nebuvo matyti.

¹⁵ Kur dabar? (*voik.*)

¹⁶ Pėstininkai (*voik.*)

1945.IV.9 (pirmadienis)

Rytą, kaip paprastai, vėl viskas aptilo. Pamaldos bažnyčioje buvo atliktos su ypatingu susitelkimu. Visi kalbėjo rožančių. Kunigas po šv. Mišių paskaitė gailėsčio aktą. Pasiruošę buvome viskam. Artilerija pamažu šaudė, bet lyg toliau. Apie 10 val. staiga kaimelis sujudo. „*Panzer kommt!*“¹⁷ - šaukė iš visų pusių. Puolėme prie langų. Mano namas stovi klonelyje prie gatvės užsisukimo. Todėl pro langus gatvės iš tolo nematyti. Žmonės kitą pusę gatvės būreliu stovėjo ir žiūrėjo į tolį. Vaizdas, kurį iš sykio pamačiau, buvo labai keistas: staiga visų žmonių rankos pakilo į viršų. Nieko kito nematyti, tik žmonės su iškeltomis rankomis. Po keliasdešimt sekundžių pasirodė šalmuoti, smėlio spalvos drabužiais, šautuvus atstatę amerikoniai. Mes pasitraukėme nuo langų, nes atrodė jie pasiruošę šauti kiekvieną momentą. Daugumos šautuvai automatiniai. Kiti turėjo pištaličius rankose. Jie po keletą pasiskleidė po namus. Atėjo keli ir pas mus. Mes taip pat „pagarbiai“ iškėlėme rankas. Vieną įeinantį užkalbinau, ar jis nemokąs prancūziškai. Jis tik pasakė „nou“ ir įsmuko į vidų. Apėjo visus kambarius, kluoną, tvartą, užlipo ant aukšto, visai nė nekreipdamas dėmesio į mūsų teigimą, kad čia vokiečių kareivių nėra. Lindo visur, bet be galo atsargiai, pasiruošęs šauti tučtuojau. Taip perėjo visus namus. Netrukus iš kitos pusės vėl atvažiavo keletas su kulkosvaidžiu. Atlikę apžiūrėjimą, visi susėdo po mūsų langais pailsėti. Tuoj žmonės ėmė nešti jiems obuolių, kriausių, buterbrodų, pieno. Jie savo ruožtu vaišino vaikus ir merginas šokoladu, o vyrus papirosais. Dar mėginiau pakalbinti porą, bet jokios kitos kalbos jie nemokėjo, tik angliškai. O aš angliškai išmokau pasakyti tik: aš ne vokietis, aš lietuvis, toks ir toks. Taip tad santykius užmegzti nepasisėkė. Po keliolikos minučių poilsio,

¹⁷ Tankas atvažiuoja! (vok.)

jie visi susėdo į vežimėlį. Kiti sulipo ant stovėjusio prie bažnyčios tanko ir išvažiavo toliau. Taip patekome į amerikonų valdžią 1945 m. bal[andžio] 9 d. 10 val. ryto. Data atmintina!

Vėliau atvažiavo dar pora tankų, vėl stovėjo kiek laiko, pasivaišino pienu, obuolių mosto¹⁸, padalino mergaitėms šokolado ir išvažiavo. Į pavakarę prigužėjo jų pilnas kaimelis. Įspūdį jie daro labai gerą. Visi vyrai gražūs, linksmi, apsirengę lengvai, be varžančių kalnierių, atlapomis krūtinėmis, lengvais pusbačiais, viskas - net šovinių dėžutės - iš drobės, kad būtų lengviau. Apsiginklavę ligi dantų. Valgo konservus, šokoladą, baltą duoną. Su žmonėmis elgiasi mandagiai ir jaukiai.

Mūsų kaimelio *Gasthause*¹⁹, pasirodo, buvo pasislėpę 20 vok[iečių] kareivių ir laukė amerikonų. Visi jie pasidavė į nelaisvę. Į pavakarę atėjo iš kažkur dar keturi. Labai jauni. Pats mačiau, kaip jie pamatę amerikonus šaukė: „*Schon!*²⁰ *Primaa!*“ - matyt, nežinodami, ką tokiu atveju sakyti. Ginklus jie jau buvo numetę anksčiau. Amerikonai juos iškrėtė ir nusivarė patenkintus toliau, kur nors į *Sammellager*²¹.

Į vakarą pasklido gandas, kad visas kaimelis turės išsikraustyti į mišką, nes naktį bus puolamas Švainfurtas ir yra pavojaus, kad vok[iečių] artilerija galinti kaimelį apšaudyti. Žmonės labai nerimo. Kai kurie taisėsi jau ryšulius keliauti, kiti ruošėsi vežimus. Padėtis darėsi pavojinga. Iš tikro temstant artilerija pradėjo veikti stipriai. Amerikonai mūsų kaimelyje prie seniūno pasistatė 6 toli nešančias patrankas. Vokiečiai, be abejo, pastebės, iš kur šaudo, ir atsakys tuo pačiu. Mūsų rūšys buvo geras. Nuo sviedinių gal išlaikytų. Bet pavojingiausia buvo gaisras.

¹⁸ Vaisių vynas, sultys (*vok.*).

¹⁹ Viešbutis (*vok.*).

²⁰ Puiku, gerai (*vok.*).

²¹ Surinkimo punktas (*vok.*).

Užsidegus kluonui, prie kurio rūsysis buvo, reiks, žinoma, bėgti, o šaudant artilerijai į kaimą bėgti - labai jau neįauku. Bet kadangi niekas jokio įsakymo nedavė, visi pasiliko laukti, kas bus. Temstant suėjome į rūsį, gulti negulėme, nes ši syki nebuvu kur: prisirinko žmonių ir iš kitų namų, kurių rūsiai menki. Susėdome visi ir snaudėme. Artilerija veikė labai smarkiai, važiavo tankai, tratėjo kulkosvaidžiai ligi vėlyvos nakties. Bet kaimelis apšaudytas nebuvo. Naktį taip pat keletą kartų po keliolika minučių truko patrankų salvės. Į rytą vėl viskas nurimo. Naktis praėjo paprastai, nors žmonės ir buvo įsitikinę, kad tai bus pati baisiausia naktis.

Šiandien (10 d.) atėjo žinia, kad Švainfurtas paimtas. Mūsų gyvenime tai reiškia, kad *mums karas jau pasibaigė*. Kol šis miestas buvo vokiečių, tol frontas stovėjo prie mūsų ir tol karas ėjo. Švainfurtui kritus, frontas stumiasi pirmyn, ir mes jau liekame už nugaros. Tiesa, šiandien dar vienoje vietoje eina mūšis. Matyt, valomoje srityje kažkas dar ginasi. Bet tai jau mažmožis. Žmonių nuotaika atsileido.

Bet kas dabar laukia mūsų, pabėgėlių? Amerikonai, žinoma, elgsis su mumis gerai. Bet tas dar neišsprendžia mūsų likimo. Ką mes veiksime, kaip gyvensime? Pirmiau buvome įsijungę į vok[iečių] užsuktą mašiną ir taip laikėmės. Dabar ta mašina jau sustojo. Prie ko dabar pritapsime? Lietuvių užimtoje srityje, priskaitant ir Viurcburgą, yra jau nemaža. Bet frontas visus labai išsklaidė. Kaip ir kur susirinksime? Nežinomybė vėl stovi prieš akis.

Tačiau ramina mintis, kad bent išviršinė grėsmė buvo pasibaigusi, kad bus galima ramiai pasilsėti, ramiai kur nors ir ką nors dirbti. Pasilieka išvidinis nerimas, savos žemės ir savų žmonių ilgesys - gal dar didesnis negu pirma, nes viena kliūtis jau nugalėta. Bet nebėra tų nuolatinių pavojų ir to nuolatinio erzino iš viršaus. Mano nervai atlaikė viską, bet ištroško poilsio ir ramybės. Gal kur nors susimesime keletas į vieną vietą ir lauksime

ateities. Kad Viešpats pagreitintų ir ją, kaip pagreitino mums karo pabaigą!

1945.IV.11

Pasirodo, Švainfurtas dar nėra visiškai paimtas. Tačiau vokiečiai suspausti mieste ir, žinoma, ilgai laikytis negalės. Mūsų kaimelyje ramybė vėl grįžta. Šią naktį jau gulėjome lovose. Tiesa, artilerija šaudė prie pat ausų, ir miegas buvo menkas. Bet vis dėlto geriau, negu rūsyje.

Šiandien iš ryto buvau Zēmersdorfe pas Grinius ir Ivinskį. Grinius jau kuris laikas sirguliuoja. Jam netvarkoj kepenys: sutinę, nuolatos turi temperatūros. Turi laikytis dietos. Sirgti šiuo metu labai nepatogu. Jų kaimelis nukentėjo kiek daugiau, negu mūsų: porą kartų buvo apšaudytas, granatos užmušė vieną žmogų, sužeidė moterį ir apardė keletą namų. Tačiau didelių nuostolių nėra. Jie patys praleido frontą rūsyje, kaip ir mes Brebersdorfe. Susėdę tarėmės, ką dabar darysime. Vakar kalbėjau su vienu amerikiečiu, kuris tikrino kaime radijo aparatus. Pasisakiau, kuo esąs. Jis susidomėjo ir žadėjo užėti plačiau pasikalbėti. Tačiau neatėjo nei vakar, nei šiandien. Buvau užėjęs į tą namą, kur jis buvo apsistojęs, bet ten nieko neradau. Turbūt išvažiavo. Norėčiau pasiusti žinią į Ameriką. Su Ivinskiu nutarėme laukti ligi sekmadienio, o paskui ieškoti kokio aukštesnio amerikiečių pareigūno, kuris leistų mums vykti į Viurcburgo apylinkes ir ten paieškoti kitų mūsų žmonių. Pažiūrėsime, kaip seksis.

Nuotaika pradeda aprimti, nors nepasakyčiau, kad aš džiaugčiausi dėl visų permainų. Kai koks liūdesys laiko nuolatos užgulęs širdį. Norėčiau kur nors pasitraukti į ramų universitetinį miestą ir dirbti sau toliau. Ar pasiseks? Jeigu būsiu įtrauktas į lietuvišką veiksmą - nors ką čia mes galime veikti. Nebent posėdžiauti ir planuoti? Laukiame paimant Bambergą, tuomet gal susitiksime su J. Ambr[azevičiumi].

1945.IV.12

Švainfurtas pasidavė vakar 4 val. po pietų. Užvakar jį puolė apie 200 lėktuvų, sakoma, sudaužė puikius bunkerius, kurių viename ir man teko su dr. Griniumi naktį sėdėti. Švainfurto bunkeriai yra tuo įdomūs, kad jie neina gilyn į žemę, bet kyla į viršų, kaip namai, ir turi ligi trijų, keturių aukštų aukštumo. Bet pastatyti labai stipriai. Vis dėlto, matyt, lėktuvai atsigabeno specialių bombų šiems bunkeriams griauti ir sugriovė. Bunkeriai, be abejo, buvo gera priemonė miestui ginti. Mieste, sakoma, žuvę nemaža. Dabar jau visai ramu. Kažkur toli į pietų rytus dunksi artilerija. Bet jau toli nuo mūsų. Frontas galutinai nuslinko. Išvažiavo iš mūsų kaimelio kareiviai, patrankos. Naktis buvo visiškai tyli. Fizinis pavojus praėjo. Bet pasilieka, pasak mūsų kaimo klebono, *der Leidenszweg*²², kuriuo eis ne tik vokiečių tauta, bet ir mes, pabėgėliai. Mūsų tolimesnis likimas vis labiau mus rūpina. Ką mes darysime?

1945.IV.16

Vėl keletą dienų nieko nerašiau, nes nieko nebuvo. Pasidarė nuostabiai ramu. Nematyti jokio kareivio, negirdėti jokio šūvio. Frontas nutolo kažkur kitur. Neturime jokių žinių. Nėra elektros, todėl radijo aparatai neveikia, nėra laikraščių; žmonėms iš savo kaimo ribų išeiti draudžiama. Tad sėdime nepaprastai ramūs, nieko nežinodami, kas dedasi plačiame pasaulyje. Žmonės pasitenkina žinių nuotrupomis, gandais ir patenkinti dirba savo darbą.

Aš blaškausi, negalėdamas nieko nusitverti [neįskaitomas tekstas. - T. M.], su liūdesiu, su nerimu, su tuštuma. Prasivėrė kažkokia gelmė, kuri traukia į nežinią. Norisi keliauti ir veikti. Kaimo gyvenimas man darosi vis labiau nepakeliamas, nors sąlygas čia turiu tokias geras, kokių

²² Kančios kelias (*vok.*).

emigracijoje sunku rasti. Rašyti visiškai nebegaliu. Net pačių mūšių metu galėjau. O dabar galva kažkaip užia, visiškai esu išsiblaškęs ir pakrikęs. Net skaityti rimtesnę knygą nesiseka. Dienos slenka tuščios ir dažnai liūdnos. Naujas gyvenimas prasideda tuštumoje.

Beveik kasdien nueinu į Zēmersdorfa pas Grinių ir Ivinskį. Grinius tebeserga. Jo kepenys stipriai sutinę ir jam reikės ilgai dar dietos laikytis, gal net visą laiką. Jis rimtai guli lovoje ir gyvai dalyvauja pokalbyje. Tačiau negaliu nusikratyti įspūdžio, kad jo gyvenimas yra liūdnas ir tuščias, kaip ir mano. Ivinskis tuo tarpu „žydi“ fiziškai [neįskaitomas tekstas. - T. M.]. Mūsų pokalbiai esti dažniausiai tušti, nes Ivinskis sunkiai gali susikaupti prie vieno dalyko. Jis nuolatos daro šuolius, tuo būdu traukdamas ir savo, ir kitų mintis. Grinius dėl to kartais net pyksta. Bet jau taip yra.

1945.IV.20

Vakar man beskaitant, įbėgo šeimininkų duktė į mano kambarį ir sako: „*Herr Professor, ich habe Ihnen eine sehr wichtige Nachricht. Amerika hat deni Russland Krieg erklārt*“²³. Man kraujas užtelėjo į galvą. Negali būti! Dar per anksti. Ji paaiškino, esą žmogus atėjęs iš Švainfurto ir šitą žinią atnešęs. „*Ich dachte, das muss ich zuerst dem Professor sagen*“²⁴, - pridėjo ji. - „*Es ist zu schon, um wahr zu sein*“²⁵, - atsakiau jai vienos dainelės žodžiais. Nors tai yra tik gandas, tačiau jis labai jaudina. Vakar šeimininkė tvirtino, kad ir lenkas iš Hamelburgo tą patį tvirtinęs, ir kažkoks malūnininkas jos vyrui sakęs, tą patį girdėjęs

²³ Pone profesoriau, aš turiu Jums labai svarbią žinią. Amerika paskelbė Rusijai karą (*vok.*).

²⁴ Pamaniau, kad apie tai pirmiausia turiu pasakyti ponui profesoriui (*lot.*).

²⁵ Per daug gerai, kad tai būtų tikra (*vok.*).

per radiją. Visi apie tai kalba, todėl turi būti „*etwas*“²⁶. Galbūt! Galbūt! Aplinkiniai kaimai neturi elektros; vokiečiai atsitraukdami susprogdinę stotį, todėl radijo aparatai neveikia, ir mes nieko nežinome. Gali visko būti. Bet aš nesidžiaugiu ir netikiu, nes visa tai gali būti tik gandai arba vokiečių kvailas propagandos triukas. Tiesa, daugelyje vietų patys amerikiečiai kareiviai kalbėjo, kad po Vokietijos ateisianti eilė Rusijai. Bet Vokietija dar tebesigina, dar yra gana stipri. Ar jau būtų laikas Amerikai skelbti karą Rusijai? Painsiava, atrodo, būtų didelė. Vargiai! Vargiai! Nors kažkokia maža viltis vis šnibžda: „O gal?“

Dienos slenka gražios, ramios, bet tuščios, iš dalies nuobodžios ir pilkos. Susitelkti dar vis negaliu. Kažkoks nerimas auga. Norisi pamesti kaimą ir važiuoti kur nors į miestą. Bet kaip ir kur? Neturiu jokių konkrečių žinių ir planų. Pradėjau vėl grįžti prie užmestos poezijos. Porą parašiau, keletą išverčiau iš Rilke's ir De...²⁷. Bet tai atskirų momentų darbai. Tai pakilimo valandos, po kurių eina vėl kasdieninė pilkuma. Rašyti vis dar negaliu.

1945.IV.21

Šiandien vėl grįžau prie didžiojo inkvizitoriaus. Jį rašyti pradėjau dar Viurburge. Bet pradėjusieji atvykti kolegos privertė padaryti pertrauką. O vėliau jau nebeteko ten prie jo grįžti. Atvykęs į Brebersdorfą, kurį laiką neturėjau teksto. Dabar gavau iš kun. Rimšelio „Brolių Karamazovų“

I tomą, kuriame kaip tik šita legenda yra. Bet keletą dienų knyga gulėjo nejudinama. Bet šiandien mano darbinga nuotaika. Dar lovoje gulėdamas parašiau „Vakarop“, kurį man vakar laukuose įkvėpė jaunos miežių vagelės. Paskui po pusryčių ėmiausi toliau inkvizitoriaus. Rašyti sekėsi. Ligi pavakarės pripyškinau 11 didelių puslapių. Keistas

²⁶ Kažkas, kas nors (*vok.*).

²⁷ Pavardė neįskaitoma.

mano darbo procesas! Aną dieną su Ivinskiu kalbėjomės apie mokslininkus ir jų rašomas paskaitas. Esama senų prityrusių mokslininkų, kurie daug daugiau žino, negu savo paskaitose parašo ar pasako. Ivinskis skundėsi, kad jis žinąs tik tiek, kiek parašąs: jis parašąs viską, ką žinąs. Tada aš truputį susigėdęs turėjau prisipažinti, kad aš žinąu mažiau, negu parašąu, kad man pačiam reikia savo raštus mokyti. „Tai blogai“, - pastebėjo Ivinskis. Ar blogai, nežinąu. Bet kad tai yra savotiška, su tuo reikia sutikti. Man pačiam šiandien buvo keista, kad atsėdąu rašyti apie laisvės ir laimės priešginybę, turėdamas tik neaiškia idėją, kurią būčiau galėjęs pasakyti per porą minučių. Net nežinąjau, kaip šitą idėją reikės išvystyti. O kai pradėjau rašyti, mintys susikristalizavo pačiu rašymo vyksmu ir sekėsi labai gerai. Neaiški, man pačiam tamsi idėja išsiskaidė, išryškėjo. Skyrelio dar nebaigiau, bet dabar jau žinąu, kas eina toliau. Taip man yra su visais mano darbais, kurie tik nėra grynai istorinės medžiagos perdavimas. Užtat parašęs aš beveik nieko neatsimenu ir esu priverstas savo raštus skaityti po keletą kartų, kad išmokčiau tai, ką esu parašęs. Procesas keistas ir truputį nemalonus. Jis patvirtina kalbos filosofų teigimą, kad mintis nėra įdedama į žodį, bet gema sykiu su žodžiu. Tai yra ne tik kalbos, bet kiekvienos meninės kūrybos žymė. Mene idėja ar išgyvenimas gema sykiu su savo vaizdine - pojusline forma. Savo darbuose aš tai jaučiu be galo ryškiai - ir juo toliau, tuo labiau. Matyt, visa mano kūryba yra estetinio pobūdžio, vis tiek ar ji yra mokslinė, ar meninė. Kažin kas iš viso to išeis?

Apie naują karą niekas nebekalba. Tai buvo blefas - daugiau nieko. Vakar pavakarėje buvo užėjęs Ivinskis su Griniene. Pasakojo, esą amerikiečiai jau Berlyne, esą Hitleris kalbėjęs iš A. Vėl gaudų ir pasakų pluoštas. Viena moteris iš Brebersdorfo yra išvažiavusi į Viurzburgą dviračiu. Laukiu jos grįžtant. Gal ji ką nors tikresnio parves, bent apie galimybes keliauti. Jeigu bus noro rašyti, gerai. Jei ne - be galo neramu kaime ir ilgesinga.

1945.IV.22

Mano mielas Auguti! Tau šiandien sukanka aštuoneri metai. Lygiai prieš aštuonerius metus Tu atėjai į šitą pasaulį. Niekas iš mūsų - nei mamukas, nei aš, nei tuo labiau tu - nežinojome, kad tavo patys gražiausi metai bus tokie baisūs, kad Tau dar mažam teks būti pabėgėliu²⁸, teks pakelti karą, tėtyčio atsiskyrimą, tetulytės žuvimą ir žiūrėti į be galo neaiškią juodą ateitį. Ir šiandien, Tavo gimimo dieną, aš esu toli nuo Tavęs, negaliu Tavęs pasveikinti nei nieko tau padovanoti, kas pradžiugintų Tavo mažą, jautrią širdukę. Bet aš jau nuo pat ankstaus ryto esu su tavimi. Aš už Tave priėmiau šv. komuniją, ir prašiau Dievą, kad jis leistų man sugrįžti pas tave ir padėti Tau pasiruošti gyvenimui. Gal ateitis bus geresnė. Gal Tau nereiks pakelti tiek vargo ir kančios, kiek jos teko pakelti tavo mamukui ir tėtyčiui. Mano maldos, mano nuolatinis Tavęs prisiminimas ir rūpestis tebūna Tau šios dienos dovanėlė. Auk, mano Auguti, sveikas ir linksmas. Būk geras berniukas savo Mamukui ir Sauliukui. Globok mažąją Danutę. Tegul Viešpats apsaugo Tave nuo visokių blogybių. Tikiuos, kad devynerių metų sukakties dieną - o gal ir Tavo vardadienį aš būsiu su Tavimi ir [du žodžiai, parašyti lotyniškai, neišskaitomi. - T. M.].

1945.IV.24

Šiandien rašiau toliau inkvizitorių. Baigiau pirmąjį skyrių ir pradėjau antrąjį - paskutinį. Po pavakarių truputį pasivaikščiojau po žydinčius laukus. Oras šiandien stipriai šaltas. Parėjęs pradėjau skaityti - ir negalėjau. Mintys apie namus neduoda ramybės. Įsivaizduoju savo grįžimą, tą pir-

²⁸ A. Maceina vadina savo pirmąją „pabėgėliu“, nes pirmąją tremtį su juo dalijosi jo žmona Julija, atvažiavusi į Berlyną kiek vėliau negu jis pats su dviem sūnumis - Augustinu ir Sauliumi.

mą baime, su kuria ką nors paklausiu apie savo šeimą. Širdis stingsta, kai pagalvoju, jeigu atsakymas bus liūdnas ar baisus. O gal malonus ir džiaugsmingas? Gal jūs ten visi esate sveiki? O gal... Ak, negaliu! Mano nervai šiandien kažkodėl pasilpę. Juk Danutė jau bus dveju, gal daugiau metų! Ji manęs nebepažins. Bet užtat Augutis su Sauliuku kabinsis iš abiejų pusių, kaip katinukai. Danutę mes visi prisijaukinsime. Ir vėl... Sausio mėnesio 26 d. (datą gerai atsimenu) Tonė sapnavo baisų sapną: ji girdėjo Tavo, Julyte, balsą, kai Tu pasakei: „Augutis po keleto naktų nemigo, nepaisant mūsų visų ir Sauliuko ašarų, užmigo kietu nebebudinamu miegu“. Po šito sapno ji verkė keletą dienų, įsitikinusi, kad Augutis mirė. Šiandien aš prisiminiau jos sapną. O gal iš tikro... Visokios mintys lenda į galvą. Nežinia yra pats baisiausias dalykas. Aš esu viskam pasiruošęs. Tačiau kartais fantazija taip stipriai kuria vaizdus, kad negali jais nusikratyti. O gal Jūs ten visi stipriai galvojate ir kalbatės apie mane, ir aš jaučiu kažkokį bendrumą? Gal dėl to negaliu niekur nukreipti savo minčių ir vaizdų? Tačiau kodėl jie tokie liūdni? Nejaugi ten ne viskas gerai? Tebūnie, Viešpatie, tavo valia!

1945.IV.30

Kas su manimi darosi? Nebepažįstu pats savęs. Kartais noriu dainuoti - ir ištisas valandas švilpauju kambarėje ar miške. Kartais vėl nepaprastai liūdna ir sunku. Ak, sunku yra visados - net ir tada, kai švilpauju. Parašiau porą nevykusių dainų - ir išbraukiau. Iš sykio atrodė jos vykusios. Bet kai perskaičiau po poros dienų - buvo gėda. Gaila, kad įrašiau į sąsiuvinį, iš kurio nebegaliu jų išplėšti. Šviežias didelis jausmas nesutelpa į formą. Jis pasilieka perregima žaliava. Tai esu patyręs ir anksčiau. Bet vis užsimirštu. Nuotaika keista. Mokslo kūryba eina dabar sykiu su menine. Rašau inkvizitorių, filosofuoju, nagrinėju istorijos filosofijos problemas - bet čia pat metu plunksną,

griūvu į kanapos kampą ir svajoju, ir kuriu - jau ne mokslą. Eilėraščių skaičius auga. Kam jie yra verti - pasakysi Tu, Julyte, nes tik Tu viena mane supratai ir mokėjai įvertinti mano sielos pasiskundimus: ar jie yra tik niekam neįdomūs pasiskundimai, ar jau kiek vykę kūrinėliai. Kai kuriuos išbraukiau ir aš pats šiuo metu. Bet tie, kurie man atrodo paliktini, turės pereiti dar per Tavo rankas. Tik tada bus galima juos kada nors leisti ir toliau.

Nors nuotaika labai nepastovi, nors mano viduje kažkas daužosi ir nerimsta, bet galiu rašyti. O kai rašau, ir laikas prabėga greičiau, ir gyvenimas pasidaro labiau pakeliamas. Iš viršaus gyvenu labai gerai. Mano šeiminiškai mane aprūpina visu kuo. Bet vis tiek norisi kažkur keliauti. Bijau, jei praeis kūrybinis jausmas, kad tada bus labai sunku, nes iškeliauti kol kas neturime kur. Jokių žinių iš kitų lietuvių. Ivinskis nori keliauti į Viurcburgą jų ieškoti. Bet leidimo negauna. Svajojame pamažu apie... [neįskaitomas žodis. - T. M.], apie Tėvynę, apie ateitį - bet labai nedrąsiai ir bailiai. Kiekvieną dieną per Mišias kalbu „Veni Creator“, kad Šv. Dvasia palaikytų ir stiprintų mano įkvėpimą. Tada gyventi dar galima.

1945.V.7

Šiandien prasidėjo *dies rogationum*²⁹. Procesijos eina iš vieno kaimo į kitą. Žmonės gieda ir meldžiasi. Brebersdorfas šiandien ėjo į Egenhauzeną. Rytoj Egenhauzenas, Kaistenas ir Zēmersdorfas sueis pas mus. Keliolika metų naciai buvo uždraudę procesijas. Dabar žmonės atsikvėpė laisvai. Bet karas ir čia palieka ženklą. Nėra muzikos, nes nėra vyrų. Nėra nuėjus kuo pasivaišinti. Pirmiau, nuėję žmonės iš bažnyčios traukdavo į *Wirtschaft*³⁰ ir ten gerokai truktelėdavo, kad grįž-

²⁹ Maldavimų dienos, kurios prasideda 5-tą sekmadienį po Velykų (*lot.*).

³⁰ Čia: smuklė, šiaip ūkis (*vok.*).

darni vietoj „*öffne uns die Gnadentür*“³¹ giedodavo „*öffne uns die Gartentür*“³². Dabar *Wirtschaft* tuščias: vyno nebėra. Beliko tik labai skystas alus. Šiandien diena šilta. Bet gegužio visa pradžia buvo nepaprastai šalta ir bjauri. Naktimis buvo net porą laipsnių šalčio.

Vakar baigiau rašyti inkvizitorių. Dabar nežinau ko nusigriebti. Eilėraščiai kai kurias dienas rašosi labai greitai. Bet aš labai abejoju jų gerumu. Jie kažkokie išeina mediniai. Turbūt daugumą reikės mesti į pečių. Nuotaika šiomis dienomis buvo kiek ramesnė, bet dar labai nepastovi. Savo viduje labai kenčiu.

Šiandien po pietų priguliau ant kanapos ir susapnavau baisų sapną. Rodos tu, Julyte, esi seniai mirusi, ir aš šitą žinią turiu pasakyti Augučiu. Jis pusiau nuogaliukas, apvilktas tik vasariškomis kelnytėmis, gražiai nudegęs ir paaugęs. Aš apsikabinau jo kaklą, priglaudžiau veidą prie jo peties ir kakliuko ir pradėjau labai verkti. Verkdamas ir išbudau. Širdis mušė. Sapnams aš netikiu. Bet kai esi visiškoje nežinioje, ir jie nuotaiką, kuri yra ir taip sunki, dar pasunkina.

Dr. Grinių šeštadienį išgabeno į Švainfurto ligoninę. Jo liga yra rimta. Gydytojas įtaria... [neįskaitomas žodis. - T. M.] tasai ištinimas nebus tuberkuliozinio pobūdžio. Gal ligoninėje padarys tyrimus ir paaiškės. Ponia Alina³³ šiandien turėjo eiti į Švainfurtą. Rytoj eisiu pas juos ir gal sužinosiu, kaip yra.

1945. V. 9

Turbūt ir vėl prasidės naujas mano klajonių tarpsnis. Rytoj turi atvykti amerikonų automobilis ir gabenti mane į Bambergą - už 20 km nuo mano ramaus žydinčio kaimelio. Pusanthro mėnesio jame „paatostogavau“. Tai buvo tikros atostogos - su visa savo kartais malonia, kartais liūdna

³¹ Atverk mums malonės duris (*vok.*).

³² Atverk mums daržo duris (*vok.*).

³³ J. Griniaus žmona.

nuotaika. Čia pasilsėjau, sustiprėjau, atsiganiau. Todėl savotiškai liūdna palikti šį ramų kampelį, pro kurį pastarosiomis dienomis net ir orlaiviai retai praskrisdavo. Pavasaris visame savo pilnume. Laukuose platu ir laisva. Tačiau negalima atsisakyti. Bamberge susitelkė šimtai mūsų pabėgėlių. Bambergas jau susirišo su Amerika, su generolu Eisenhoweriu: jis darosi lietuvių centras. Ir šitas centras kviečiasi mane. Ką aš ten veiksiu, nežinau. Bet viskas paruošta - kambarys dideliame viešbutyje ant upės šalia miesto, amerikoniškas maitinimas, baltiniai - žodžiu, viskas, ko aš neturiu. Važiuoti reikia. O vis dėlto liūdna, nors pasilikus, žinau, bus dar liūdniau, nes nėra čia jokios prasmės sėdėti ir valgyti svetimą, tegul ir nuoširdžią, duoną.

1945.V.15

Šiandien turėjau išvykti į Bambergą. Anksčiau žadėtas automobilis neatvažiavo. Iš Bambergo žmonės jį atsiuntė šiandien į Zēmersdorfą - pas Ivinskį. Bet amerikonas šoferis buvo piktas ir nenorėjo toliau važiuoti. Jis paėmė tik Ivinskį. Aš pasilikau. Ivinskis po kelių dienų grįš, ir tada turbūt aš išvažiuosiu.

Grinius šeštadienį (12 š. m.) buvo operuotas. Jam kažkur prie kepenų susidarė votis ir reikėjo išpjauti. Dabar jaučiasi gerai. Galimas daiktas, kad viskas pasibaigs laimingai.

Visas šias dienas gyvenau laukdamas, kada teks palikti mano mielą kaimelį. Veikti nieko neveikiu. Skaityti nesinori. Jau tuoj bus du mėnesiai, kai čia gyvenu, ir norisi pakeisti vietą. Karui pasibaigus, reikia susitikti su žmonėmis ir ką nors galvoti. Ką? - niekas to nežino. Ateitis tebėra tamsi, kaip ir buvusi. Tačiau vilties nenustojau ir ilgai jos nenustosis.

1945.V.23

Lygiai du mėnesiai, kai gyvenau Brebersdorfe. Pastarosios dienos pasirodė lyg kalėjimas. Veikti neturiu ką.

Laikas slenka nepaprastai lėtai. Automobilis iš Bambergo vis nesirodo. Ivinskis grįžęs teigė, kad šią savaitę būtinai atvažiuos. Bet šiandien jau trečiadienis, o jo nėra. Kantrybės mėginimas jau per ilgas. Šitai nuolatos laukiant, negalima susitelkti ir imtis ko nors rimtesnio. Skaityti neturiu nieko įdomaus. Ant stalo guli keliolika romanų. Bet jie tokie menki, kad neapsimoka net pavartyti. Laiko jie neužmuša. Esu nuolatiniam „namų arešte“.

Ivinskis nuo šeštadienio sėdi Viurburge. Šimanskis grįždamas atvežė jo laiškėlių. Atrodo, kad jis nerado ten to, ko tikėjosi, ir todėl rytoj žada grįžti atgal. Artėja „demokratinė“ era. Todėl ir politikų gyvenimas darosi demokratiškas: gerai gyventi, gerai išgerti ir nieko neveikti. Atrodo, kad mūsų Viurburgo politikai šiuo keliu mokosi eiti. Pažiūrėsim, ką Zenonas pasakys žodžiu.

1945.VI.2

„Atostogų“ laikas pasibaigė. Vakar atvažiavau į Bambergą. Vietoj automobilio buvo atsiųsti paprasti arkliai. Išvažiavome 6 val. ryto ir apie 6 val. vakaro buvome Bamberge. Kelionė buvo labai maloni, nes kelias ėjo gražiomis Maino pakrantėmis, oras buvo gražus, kliūčių jokių. Apsigyvenau Buge prie užiančio krioklio, netoli parko ir miškų.

Šiandien dalyvavau pirmajame posėdyje. Jis truko priešpiet ir po pietų. Tai smulkūs, nors aktualūs ir svarbūs dalykai. Esama daug vargstančių žmonių, kurie reikalingi paramos. Darbo labai daug. Bet kol kas jis nėra tinkamai paskirstytas. Todėl tenka dažnai visiems dirbti viską. Tai užima daug laiko - ir nevaisingai, nes vienas žmogus gali daug daugiau padaryti negu būrys.

Ar bus man čia geriau, sunku dar pasakyti. Darausi kažkoks mizantropas, nors sykiu noriu žmonių.

40 METŲ SUKAKTIES TEMOMIS

I

„Į laisvę“. Lietuvių veikėjai prieš nepriklausomybės atgavimą buvo sukėlę tautoje tautinį atgimimą, kuris siekė vainikuotis valstybine nepriklausomybe. Kai valstybinė nepriklausomybė buvo atgauta, kokius naujus idealus rodė tautai naujo laikotarpio veikėjai? (Šiuo ir kitais klausimais kreipėmės į prof. Antaną Maceiną ir gavome šiuos jo atsakymus. - Red.)

Valstybė yra kaip žmogus: kai jis gema, pirmutinis jo tikslas yra išsilaikyti; kai jis išsilaiko, pirmutinis jo tikslas yra išsivystyti ir tapti tikru bei pilnutiniu žmogumi. Atgimus mūsų valstybei 1918 metais, atėjo lemiančių kovų metas už jos išlaikymą. Aukščiausias šio tarpsnio idealas buvo apginti ką tik paskelbtą nepriklausomybę. Visa tada - žodžiai, darbai ir pinigai - buvo skiriama šiam idealui. Laimė, šis laikotarpis buvo neilgas. Tačiau tik jam pasibaigus, buvo galima pagalvoti apie naujus idealus, kurie būtų skirtingi nuo tautinio atgimimo idealų. Atkurtoje ir apgintoje valstybėje gyvenanti tauta savaime statėsi klausimą: „*O dabar? Ką dabar veiksime?*“ Ji dairėsi atsakymo iš tų, kurie buvo pasišovę tautai vaduoti. Žiūrint iš 40 metų perspektyvos atrodo, kad mūsų veikėjai atsakė į šį tautos klausimą trimis linkmėmis: *politine, kultūrine ir religine*, mėgindami tuo būdu suformuoti ir skelbti tris idealus, kurie, nors ir buvo skiriami tai pačiai tautai, tačiau kiekvienas slėpė savyje visai kitokių bruožų.

Pats valstybės buvimas nėra joks idealas: jis yra tik istorinis faktas - daugiau nieko. Idealas yra *turinys*, vykdomas valstybės buvimu. Tai mūsų veikėjai instinktyviai jautė ir mėgino valstybės buvimą pripildyti tam tikro turinio. Kokio? Politinio mūsų idealo formavimas sutapo su ano meto demokratijos krize visoje Vakarų Europoje. Pokarinio gyvenimo sunkenybės buvo neatsakingų demagogų suverstos pačiai demokratinei valstybės formai, ir per visą Europą perėjo pastanga ieškoti naujos formos, radikalesnės, tampsresnės, labiau atitinkančios laisvės nemėgstantį ir joje pavargusį miniažmogį. Mūsų tautoje demokratinė sąmonė irgi nebuvo labai stipri, nes, ilgai būdami svetimos valstybės dalimi, negalėjome išmokti nei būti savarankiški, nei už šią svetimą valstybę atsakingi. Todėl nenuostabu, kad po trumpo demokratijos tarpsnio mūsų tautoje iškilo politinis idealas *totalizmo pavidalu*, išsilaikiusiu ištisą keturiolika metų (1926-1940). Šio idealo teoretikai buvo A. Smetona ir A. Voldemaras, iš jaunesniųjų Cesevičius, Dausa, Dirmeikis ir visa aplinkui „Vairą“ susitelkusi gabių bei energingų žmonių grupė.

Mūsų tauta, atkūrusi savą valstybę, savaime įsijungė į europinę šeimą ir turėjo joje atlikti tam tikrą uždavinį. Šį uždavinį konkrečiau apibrėžti ir jį tautai pasiūlyti kaip siektiną idealą ir buvo kultūrinių veikėjų pareiga. Gyvendama tarp Rytų ir Vakarų, lietuvių tauta turėjo ryšių su šiuo abiejų pasaulių dvasia. Kas tad galėjo būti mūsų kultūrai artimesnio, kaip leisti šios dvilypės dvasios apvaisinamai ir iš jos pradų sukurti naują lietuviškąją kultūrą kaip Rytų-Vakarų susitikimo pasėką. Kultūrinis tad idealas buvo pasiūlytas mūsų tautai *kultūrinės sintezės* pavidalu. Šio idealo autorius bei skelbėjas buvo Stasys Šalkauskis. Man, kaip Šalkauskio

mokiniui, teko kiek plačiau pasisakyti šio idealo klausimu „Židinyje“ (1939, Nr. 4-12). Nepaisant kai kurių kritinių pastabų Šalkauskio teorijai, šio idealo esmė liko nepajudinama. Aš ir šiandien esu įsitikinęs, kad tai buvo *didelis* idealas.

3

Būdama jautri lyg kompasu adatėlė naujoms idėjoms, mūsų tauta religinėje srityje išgirdo popiežiaus Pijaus XI balsą, kviečiantį įvykdyti „Kristaus taiką Kristaus Karalystėje“ (enciklika „Ubi arcano Dei“, 1922), tačiau ne vienos tik dvasiškuos rankomis, kaip būta anksčiau, o pasauliečių dalyvavimu ir bendradarbiavimu hierarchijos apaštalavime arba vadinamąja *katalikiškąja akcija*. Jeigu pasauliečių dalyvavimas hierarchijos apaštalavime buvo naujas visam pasauliui, tai tuo labiau jis buvo naujas Lietuvai, kurios istorijoje dvasiškija vienintelė tvarkė ne tik religijos, bet daugelį ir kultūros reikalų. Pasauliečių vaidmuo Bažnyčioje išsisėmė mūsų tautos gyvenime anomis trimis pareigomis, kurias mini Y. M. Congaras, OP: klauptis prieš altorių, kreipti akis į sakyklą ir traukti iš kišenės piniginę („Jalon pour une theologie du laicat“. - Paris, 1953, p. 7). Todėl pasauliečių apaštalavimas, stipriai organizuojamas ir skelbiamas, iš tikro buvo mums naujas religinis idealas. Šio idealo entuziastai buvo vysk. K. Paltarokas ir vysk. M. Reinyš.

II

„I laisvę“. Kiek lietuvių visuomenė buvo paklausiusi veikėjų balso? O jei nukrypusi nuo skelbiamų idealų, tai kuriomis linkmėmis?

Nė vienas iš šių trijų idealų nebuvo mūsų tautos įvykdytas. Tačiau visi jie davė progos mūsų politikams, kultūrininkams ir religininkams giliau pažvelgti į savas sritis.

Iš nepasisekimų bei pralaimėjimų vystėsi naujos mintys, kurių ne viena yra gyva dar ir tremtyje.

1

Politinio totalizmo sudužimas mūsų tautoje yra toks aiškus, kad apie jį netenka daug kalbėti. Be abejo, mūsų demokratija buvo irgi ydinga. Savo metu St. Šalkauskis teisingai pastebėjo, kad „mūsų konstitucijos sprendimu Lietuva yra demokratinė respublika. Bet konstitucijos sprendimas dar nepadaro, kad Lietuvos Valstybė iš tikrųjų yra tokia, kokios reikalauja normalus demokratinės respublikos tipas" („Židinys", 1926, Nr. 6/7, p. 438). Šalkauskiui atrodė, kad „mes neturime Lietuvoje ir dar greit neturėsime demokratinės respublikos, pagrįstos teisėtosios tvarkos principais", ir būtent dėl to, kad „mes neužtinkame pas save dar nė vienos bent kiek gausesnės grupės arba partijos, kuriai galėtume pripažinti visuomeninį kultūringumą" (ten pat). Kaip šio visuomeninio nekultūringumo pavyzdį Šalkauskis nurodė rinkimų vaju, kuris buvęs „visiškai nesuderinamas su laisvės, lygybės ir solidarumo reikalavimais" (ten pat). Šiandien mums yra įdomu ir kartu liūdna skaityti Šalkauskio pažiūras apie demokratinę mūsų spaudą:

„Lietuvos partyvinė spauda kaip tik yra ryškiausia šito nekultūringumo išraiška. Drįstu nesvyruodamas griežtai teigti, kad per rinkimų ruošiamąjį tarpą partyviniai katalikų ir nekatalikų organai, išivėlę nuo ilgesnio laiko į partijų kovą, pasireiškė ir dideliu subjektyvumu, ir nedovanotinu aklumu, ir sąmoningu neatsargumu klaidingų žinių platinime, ir demagoginių priemonių vartojimu, ir sąmoningu kompromitavimu atskirų rivalizuojančių asmenų, ir nepadoriai miesčionišku atsiskaitymu su asmeniniais savo priešais, ir kitokiomis panašiomis žemos kultūros apraiškomis. Šitame visuotiniame hotentotiškiosios etikos viešpatavime dorinis inteligento jausmas nerasdavo sau nė vienos pozicijos, kur galima būtų su

nepasitenkinimu konstatuoti, kad kovos priemonės bei metodai yra joje atsiekę minimalinio kultūringumo laipsnio, - ir kas liūdniausia, kad šitam minimaliniam kultūringumui neatsakė net ir tie partvyviniai organai, kurių priešakyje stovėjo vyriausieji partijų lyderiai" (ten pat).

Tačiau ir kitais atvejais mūsų demokratija nebuvo pribrendusi demokratiniam idealui vykdyti. „Buvusi katalikų pozicija ne kartą buvo linkusi painioti valdymo griežtumą su musolinizmu, tuo pačiu laiku, kai jos buvusi opozicija vaizdavosi teisėtumą kerenščinos pavidalu" (*St. Šalkauskis*. - „Židinys", 1926, Nr. 8/9, p. 43). Šie tad demokratijos negalavimai kaip tik ir paruošė dirvą *nedemokratiniam* perversmui, iškėlusiam aikštėn naują politinį idealą totalizmo pavidalu.

Šis tačiau idealas sutiko aiškų daugumos pasipriešinimą. Tiek katalikiškoji, tiek kairioji visuomenė jam nepitarė ir nuo demokratinio idealo atsisakyti nenorėjo. Todėl politinis totalizmas laikėsi pas mus *tik karinės jėgos dėka*. Tai buvo tautai iš viršaus primestas idealas. Tačiau jis buvo *naudingas* ir gal net reikalingas: naudingas, nes leido demokratiją akivaizdžiai palyginti su totalizmu ir įvertinti tiek vieną, tiek antrą; reikalingas, nes išgelbėjo mus iš demokratinio palaidumo, į kurį ano meto visuomenė buvo giliai įklimpusi. *Totalistinis idealas sudrausmino lietuviškąją visuomenę*. Čia yra vienintelis jo pasiteisinimas prieš istorijos teismą.

Svarbiausia betgi yra tai, kad politinio totalizmo metu pradėjo formuotis *naujas* valstybinis idealas, pagrįstas demokratiniais principais, tačiau nešamas kitokios dvasios ir skelbiamas kitų žmonių. Jis atsistojo kaip priešingybė tiek liberalinei demokratijai, tiek autoritetizmui. Kada jis pradėjo formuotis, šiandien sunku pasakyti. Kai grįžau iš užsienio 1935 metais, baigęs studijas, jau radau Kaune būrelį žmonių, kurie buvo paruošę metmenis naujai valstybinei sampratai: pirmoji redakcija buvo padaryta J. Keliuočio, antroji I. Skrupskelio, trečioji teko man. Dau-

gybės posėdžių bei pasitarimų metu pas prof. K. Pakštą ir dr. Skrupskelį ši koncepcija buvo svarstoma bei tobulinama, kol išvydo pasaulio šviesą, pavadinta „Į organiškiosios valstybės kūrybą“ (paskelbta „N. Romuvoje“ 1936 m. vasario 23 d., Nr. 8) ir pasirašyta (šiandien įdomūs yra vardai): Ambrazevičiaus, Dielininkaičio, Griniaus, Grušo, Ivinskio, Keliuočio, Maceinos, Malinausko, Mantvydo, Pakšto, Pakucko, Pankausko, Salio, Skrupskelio, Vaičiulaičio ir Vitkaus. Pasirašiusieji (šios koncepcijos kūrime dalyvavo ir daugiau, tačiau jie nepasirašė dėl įvairių ano meto aplinkybių) laikė lietuviškąjį autoritetizmą „tik pereinamąją mūsų valstybės gyvenimo forma“, iš jos turėjo „išaugti lietuviška organiška valstybės santvarka“, kurioje būtų sukurta tinkama pusiausvyra tarp valstybės ir tautos, valstybės ir individo, valstybės ir kultūros. Ši organinė valstybė turėjo būti pagrįsta autoritetu, laisve bei solidarumu, teisingumu ir meile. Konkreti jos organizacija turėjo išeiti aikštėn korporatyvinėje santvarkoje, kultūrinėje autonomijoje ir teisinės valstybės institucijose.

Šis naujasis politinis idealas buvo sutiktas skeptiškai tiek senosios katalikų politikų generacijos, tiek naujosios tautininkų veikėjų grupės. Tačiau tiek vieni, tiek kiti nagrinėjo jį visu rimtumu. Entuziastiškai jį pasveikino St. Šalkauskis, parašęs ta proga straipsnį „Romuviečių deklaracija“ („N. Romuva“, 1936 m. kovo mėn.), įvertindamas savo pasisakymą šia pastraipa:

„Brangieji draugai romuviečiai! Vadindamas Jus šitaip, noriu pabrėžti, kad mūsų takai yra suėję į vieną platų kelią. Man nėra net reikalo įsijungti į Jūsų sąjūdį, nes aš esu jau buvęs jo ištakose. Nuo laiko mano referato „Krikščioniškoji politika ir gyvenamoji valanda“, skaityto 1921 m. sausio 4 d. pirmajame Lietuvių katalikų kongrese Kaune (žr. „Romuva“, 1921, Nr. 1, p. 45-76), manyje brendo daugelis iš tų idėjų, kurias Jūs taip sistemingai ir sugestyviai esate pareiškę savo deklaracijoje. Bet iki šiolei mano kelias buvo beveik vienišo

kelias. Dabar man pasidarė drąsiau ir džiaugsmingiau, mantant, kad aplink tai, kas man rūpėjo, yra susibūres gražus ratelis daugiausia jaunų pajėgų, daug žadančių mūsų tautai ir valstybei. Aš tiesiu dabar Jums ranką ir tarius: nuo šiolei žygiuosime drauge į laimingesnę mūsų tautos ateitį."

Esama daug pagrindo manyti, kad šis naujasis politinis idealas iš tikro būtų virtęs tikrove, jei nelemti įvykiai nebūtų nutraukę valstybinio mūsų veikimo.

2

Kultūrinės sintezės idealas didesnio susidomėjimo mūsų tautoje taip pat nesukėlė, nepaisant to, kad St. Šalkauskis jį ir labai vertino. „Realizuoti savo civilizacijoje dviejų pasaulių arba, tikriau, dviejų mūsų pasaulio pusių sintezę, štai aukštasis tautos pašaukimas, štai idealas, vertas didžiausių pastangų, didžiausių aukų", - rašė Šalkauskis 1933 metais („Lietuvių tauta ir jos ugdymas". - Kaunas, 1933, p. 48). Sąmoningas šio idealo vykdymas turįs pateikti tautai „tikros savo vertės pajautimą" ir kartu parodyti pasauliui „ypatingą jos fizionomiją". Šio idealo vykdymas esąs ir laisvo gyvenimo sąlyga, nes juo galima įtikinti pasaulį „apie tautinių teisių neliečiamumą" (ten pat). Iš kitos pusės, kultūrinė sintezė apsaugojanti mūsų kultūrą nuo vienašališko polinkio į vieną kurią mūsų kaimynų kultūrą, kas nepriklausomam gyvenimui taip esą labai svarbu.

Nepaisant šių teigiamybių, St. Šalkauskio peršama sintezė buvo sutikta gana abejingai ir net priešišškai. Kultūrinės sintezės idealas buvo kritikų vadinamas stabdančiu dvasinę tautos energiją (*J. Gobis*) ir atidaranti duris sinkretizmui (*V. Alantas*). Net ir tie, kurie jam iš esmės pritarė, rado, kad kultūrinė sintezė, kaip ji buvo St. Šalkauskio siūloma, reikalinga gana žymių pakaitų (*A. Maceina*). Psichologiškai šis pasipriešinimas buvo suprantamas. Lietuvių tauta, dar tik neseniai nusikračiusi ne tik politiniu, bet

ir kultūriniai Rusijos jungu, vargu ar galėjo taip greitai susižavėti Šalkauskio peršamu *rusiškuoju visažmogiškumu*, kurį F. Dostojevskis savo kalboje A. Puškino garbei (1880 m.) taip entuziastingai skelbė ir kurį St. Šalkauskis padėjo į savo siūlomos sintezės pagrindą. Senoji mūsų karta gerai jau pažino *nacionalinį* šio visažmogiškumo apvalkalą ir tą nacionalinę neapykantą viskam, kas yra nerusiška; nuo šios neapykantos nebuvo laisvi net tokie genijai, kaip A. Puškinas (plg. jo eilėraščių „Rusijos šmeižikam“, 1831 m.) ir F. Dostojevskis (plg. jo „Žiemos pastabos apie vasaros išpūdžius“, 1863 m.). Vargu tad buvo galima įtikinti senesnius mūsų kultūrininkus, kad rusiškasis visažmogiškumas iš tikro yra *žmogiškumas*, o ne žmogiškumo skraiste patogiai pridengtas rusiškasis nacionalizmas. Žinant slavofilų sąjūdžio stiprumą Rusijoje, ši abejonė buvo visiškai pagrįsta. Jaunoji mūsų kultūrininkų karta labai aiškiai linko į Vakarų (į vokiečių ir prancūzų, mažiau į anglosaksų kultūrą); senoji rusiškoji kultūra jai buvo beveik nebepažįstama, tuo tarpu naujoji sovietinė kultūra vargu ar tuo metu (1918-1940) buvo verta kultūros vardo. Visažmogiškumo idėja buvo pakeista komunistine idėja, o rusiškasis nacionalizmas buvo pasilikęs, kaip ir anksčiau. Praktiškai tad Lietuvoje nebuvo kam susižavėti kultūrinės sintezės idealu kaip rusiškosios ir vokiškosios dvasios derinimu lietuviškosiose formose. Lenkiškasis subtilumas, kurį St. Šalkauskis pastaraisiais metais (1938) taip pat į kultūrinę sintezę įtraukė, rado dar mažiau pritarimo, viena, todėl, kad lenkiškoji dvasia pas mus ir taip jau buvo per stipri (reikėjo visų pirma nuo jos atsipalaiduoti, kad būtų galima paskui iš jos ko nors pasimokyti), o antra - Vilniaus ginčas paralyžiavo bet kokias simpatijas tiek pačiai lenkų tautai, tiek jos kultūriniais laimėjimams.

Man ir šiandien atrodo, kad St. Šalkauskio intencija, esą lietuvių tauta yra pašaukta būti susitikimo erdve tarp Rytų ir Vakarų, yra *teisinga*. Net ir tremtyje šis uždavinys nenyksta, kaip tai mėginau pabrėžti vokiškoje paskaitoje

visų trijų tautybių baltams Liuneburge 1957 m. (plg. A. Maceina „Die europäische Aufgabe der baltischen Emigration“ // „Die baltischen Voelker in ihrer europäischen Verpflichtung. Sechs Vortraege. - Hannover-Doe-hren, 1958, S. 26-40). Tačiau anuo metu ši intuicija buvo *per ankstyva*. Dar turėjo praeiti nemaža laiko, kol lietuvių tauta galėjo pamiršti rusiškasias kultūrinės skriaudas ir kartu įsigyti kritinio žvilgsnio Vakarams. Anuo metu mes buvome dar per daug nusisukę nuo rusų (ir teisingai) ir per daug atsisukę į Vakarus (neteisingai). Tik šiandien iš 40 metų perspektyvos galime galbūt jau suvokti, kad *Lietuva iš tikro yra dvasinė erdvė, kurioje Rytai susitinka su Vakaraais*. Tačiau šiandien šis suvokimas nebeturi praktinės reikšmės, nes Lietuva buvo užgožėta Rytų ir tai pačia blogiausia forma.

Deja, kultūrinės sintezės nepasisekimas jokio naujo kultūrinio idealo nepažadino. Kultūros srityje mes gyvenome pilką kasdieninį gyvenimą, neturėdami patrauklaus centro, aplinkui kurį susitelktų mūsų dėmesys ir mūsų pastangos. Net ir organizaciniu atžvilgiu tokio centro nebuvo. M. Biržiškos ir St. Šalkauskio taip primygtinai siūloma Lietuvių mokslo akademija buvo - mūsų gėdai - įkurta bolševikų (1941 m.). Jeigu tad šiandien tremtyje esame kultūriškai pasimetę, nežinodami, ką ir kaip turėtume veikti, tai todėl, kad jau iš Lietuvos atkilome neturėdami kultūrinio idealo ir kultūrinio centro. Tremties sąlygos, be abejo, yra dar mažiau tinkamos tokiam idealui susikurti ir tokiam centrui įsisteigti.

3

Katalikiškosios akcijos kaip religinio idealo vykdymas iš sykiu buvo sutiktas labai entuziastiškai. Buvo įsteigtas, kaip žinome, Katalikų veikimo centras (KVC), kurio nariais buvo visos katalikiškosios organizacijos. Šis centras organizavo paskaitas, susirinkimus, šaukė konferencijas,

leido brošiūrų ir laikraštį („Mūsų laikraštis“). Po keleto tačiau metų lietuviškoji katalikiškoji akcija atsidūrė akli-gatvyje. Pasauliečių apaštalavimo idealas virto kažkokia netikrove, kažkokiu popieriniu dalyku, kuris, tiesa, buvo paskelbtas, bet kurio esmės niekas nesuprato ir todėl nevykdė. Kai tremtyje Šv. Sosto delegatas kan. Kapočius pamėgino iš naujo katalikiškąją akciją atkurti, atremdamas ją į parapijos bendruomenę, tai susilaukė *visiško nepasi-sekimo*, nes šis idealas jau Lietuvoje buvo netekęs savo pirmųkščio blizgėjimo. Šiandien galime, atrodo, rasti tris priežastis, kurios sužlugdė mūsų krašte pokarinį religinį idealą, būtent: a) pasauliečių vaidmens Bažnyčioje nesu-vokimas, b) hierarchijos sustingimas ir c) katalikiškosios akcijos virtimas organizacija.

a. Kad Kristaus Bažnyčia susideda iš dviejų pradų - iš dvasiškių ir pasauliškių, - priklauso prie jos esmės. Bet kad šie du pradai santykiuoja vienas su kitu kaip *subjek-tas* (dvasiškiai) su *objektu* (pasauliškiei), tai yra istorinis iškrypimas. O taip yra jau keliolika šimtmečių. Ne šalia Bažnyčios esąs „pasaulis“ (nekrikštytas, nukrikščionėjęs, antireliginis), už kurį Kristus nesimeldė paskutinį savo gyvenimo vakarą (plg. *Jn 17, 9*), yra laikomas bažny-tinės veiklos objektu, į kurį eitų *visi* - tiek dvasiškiai, tiek pasauliškiei (žinoma, kiekvienas pagal savo pobūdį) ir mėgintų atvesti jį Kristaus Karalystėn, bet - *tikintieji pasauliškiei*, kurie jau yra Bažnyčioje, jau sudaro šios Baž-nyčios organinę dalį. Be abejo, tikintieji pasauliškiei yra reikalingi mokymo, vadovavimo, pašventimo; tačiau *viso to yra reikalingi ir dvasiškiai*. Kristaus Bažnyčioje nėra taip, kad vieni jau būtų visiškai *užbaigti*, o kiti tik *pradėti*: visi esame pakeliui (*in via*), visi tad esame reikalingi vieni kitų paramos pagal šv. Jono Chrizostomo žodžius: Dievo Bažnyčioje kiekvienas palaiko kitą ir kito yra palaiko-mas - *unusquisque et portat alterum et ab altero portatur*. Štai šis dalykas ir yra pamirštas. Dominikonas Y. M. Congaras, pastaruoju metu ypač susidomėjęs pasauliškių

apaštalavimo samprata (plg. jo anksčiau minėtą veikalą), pastebi, kad senesnysis mokslas apie Bažnyčią (ekleziologija) buvo virtęs tiktai hierarchiologija, arba mokslu apie hierarchiją, beveik visiškai pamiršdamas pasauliškius, „tąją tikinčiąją, besimeldžiančiąją ir mylinčiąją Bažnyčią“. Pasauliškieji buvę „tarsi administruojamieji, tarsi medžiaga hierarchijos veiklai“. Jie buvę kaip luomas pasyvūs ir nebylūs. Bažnyčia buvusi „panaši į pasyvią masę, viršum kurios buvo uždėta labai suhierarchinta organizacija arba išganymo administracija“ („La vie intellectuelle“, 1946 m. gruodžio mėn., p. 7; „Etudes“, 1948 m. sausio mėn., p. 48). Ar reikia priminti, kad *šitokia* pažiūra į Bažnyčią buvo Lietuvoje vyraujanti ligi pat pastarųjų metų? Pasauliškių vaidmuo Bažnyčioje buvo pas mus nesuvoktas ir todėl neišaiškintas. Vieno kito iš jaunesniųjų bei pažangesniųjų kunigų balsas ar raštas pasiliko tik šūksnis be atoliepio. Patys pasauliškieji liko ir toliau pasyvūs, kaip anksčiau. Katalikų veikimo centras nepajėgė šio pasyvumo pralaužti, nes nebuvo nė jam aišku, ką gi tie pasauliečiai turėtų Bažnyčioje veikti.

b. Sukūrus Lietuvoje bažnytinę provinciją (1926 m.) ir padidinus vyskupijų skaičių, buvo galima, atrodo, laukti, kad lietuviškoji hierarchija supras *laiko balsą*, kuris, pasak vokiečių garsaus kardinolo Faulhaberio, yra „Dievo balsas“, ir imsis reikalingų reformų religiniame Lietuvos gyvenime. Deja, šiandien iš daugelio metų perspektyvos galima teigti, kad *šių reformų nebuvo padaryta*, išskyrus smulkias administracinio ar liturginio gyvenimo atmainas, kurios krašto religinei padėčiai lemiančios įtakos neturėjo. Priešingai, mūsų bažnytinė hierarchija stovėjo *tradicijos* pusėje, saugodama ne tik „*depositum fidei*“ (Tim 6, 20), bet ir istorinius papročius, netinkančius savarankiškai besitvarkančios šalies gyvenimui. *Mūsųji hierarchija nebuvo iniciatyvos židinys*. Ji nesuorganizavo teologijos mokslo kėlimo bei kūrimo, todėl teologija pasiliko *labiausiai* atsilikusi iš visų mokslų, nepaisant trijų aukštųjų teologinių mokyklų

(Vilkaviškyje, Kaune ir Telšiuose; vokiečių okupacijos metais dar ir Vilniuje). Ji nepertvarkė sielovados, palikdama ir toliau milžiniškas parapijas su dviem trimis kunigais. Ji neparodė iniciatyvos socialinio gyvenimo pertvarkyme: tiek žemės reforma prel. V. Krupavičiaus iniciatyva, tiek vėlesnieji pasiūlymai sutiko sunkenybių iš hierarchijos pusės. Kokios tad reikšmės šioje nuotaikoje galėjo turėti pasauliečių apaštalavimo idealas? Pasauliškųjų mėginimas laužti nelemtus istorinius papročius susidurdavo su dvasiškių tradicingumu ir baigdavosi arba konflikto, arba atsitraukimu atgal. Kai Kaune pamažu telkėsi būrelis pasauliškųjų, prie kurio dėjosi ir kai kurie jaunesnieji kunigai, tai, užuot šį būrelį skatinus, buvo išeita į kovą su juo, atgaivinant kadaise A. Jakšto leistą „Draugijos“ žurnalą ir paverčiant jį - atleiskite už terminą - „katalikiškosios reakcijos“ organu! Kokia buvo ano meto pasauliškųjų nuotaika šios reakcijos akivaizdoje, galima paskaityti „Židinnyje“, kurio straipsnelis „Dalykai išaiškinti“ (1939 m., Nr. 4, p. 541-543) ypač būdingas:

„Charakteringa šio laikraščio ir jo sferų linkmei, kad jis nukrypsta prieš tuos inteligentus pasauliečius ir kunigus, kurie mėgina populiarinti spaudoje mintį, kad katalikybė yra gyvoji dinamiškoji religija, kuri mūsų laikais sugestyviau patraukia aplinką, spinduliudama per jos išpažintojų elgesį ir konkrečius darbus. Ir čia tuojau „Draugija“ ir jos sferos padaro aliuzijoms priekaištą: esą jie pirkliaują principais ir sąžine, esąs jų aukščiausias idealas įtikti bet kokia kaina toliau stovintiems inteligentams... Mūsų kultūros ir visuomenės santykių istorijai tenka užfiksuoti tokie priekaištai, kaip viena iš kai kurių dvasininkų pastangų gyvenimą tvarkyti tik negatyvine prasme. Jų mintyse visas gyvenimas yra jau suformuluotas, sustingusi statika, kuri turi būti pavožta po gaubtuvu, ir kas iš po to gaubtuvo pasirodo, reikia tuojau užgniaužti. Be reikalo „Draugija“ ar jos artimos sferos mano, kad čia rašantieji, ar plačiosios katalikybės šūkio leidėjai,

ar bet kurie kiti katalikai nepaisą vyskupo norų ir valios. Atvirkščiai, kiek mes jaučiame, su džiaugsmu jie sutinka vyskupų valią; su pasiilgimu jos laukia ten, kur tos valios nepasirodo. Deja, laikraščiu ir jo kolegijai charakteringa kaip tik tai, kad jie nepasirūpina, idant ta valia ir norai duotūsi girdimi (kitaip kaip gi jų paisysi!). Kalbame konkrečiais faktais. Nepasirūpino, kad autoritetinga valia pasireikštų eilėje religinio ir net visuomeninio pobūdžio institucijų, kuriose neįsikišimas grėsė aiškia katastrofa. Jei katastrofų ir išvengta, tai jau kitų organų valios dėka. Noras patirti valią ir norus, kad galėtų jais vadovautis, buvo nuvedę ne vieną katalikiškų organizacijų atstovą prie durų, bet durys prieš juos buvo uždaromos... Valstybės gyvenime jau pasukta nauja linkme ir imama rentis žmogaus verte, ieškoti doro ir idealisto žmogaus. Religiniam gyvenime tokio atgimimo kai kuriose Lietuvos dalyse dar pasigendame."

Suprantu, kad viso to priminimas, tegu ir istorinėje perspektyvoje, mums šiandien yra labai skaudus. Tačiau prašau mielą Redaktorių šios pastraipos neišbraukti: *odium už ją aš prisiimti pats!* Ano meto santykiai tarp dvasiškių (tradicininkų!) ir pasauliškių gali daug ką paaiškinti ir dabarties santykiuose. O visų pirma jie gali nušviesti pasauliškių apaštalavimo kaip naujo religinio idealo sužlugimą Lietuvoje.

c. Trečioji šio sužlugimo priežastis buvo pasukimas į organizaciją. Apaštalavimas, vis tiek ar jis būtų vedamas dvasiškių ar pasauliškių, visados savo esme yra *dvasinė veikla*, liečianti žmogaus vidų: jo apsisprendimą, jo pažinimą, net jo jausmų gyvenimą. Be abejo, moderniniame gyvenime ir ši dvasinė veikla reikalinga tam tikrų organizacinių rėmų. Tačiau šie rėmai turi būti *tik rėmai*, o ne pats paveikslas. Tuo tarpu Lietuvoje katalikiškoji akcija labai greitai virto tik organizacija, vadinasi, tiktai rėmais. Rėmus mes sukūrėme, o paveikslą į juos neįdėjome. Užtuot apaštalavus keičiant žmogaus vidų, mes

surašėme žmones į draugijas, prisegėme jiems ženkliukus, rinkome nario mokesį, šaukėme susirinkimus, skaitėme protokolus, rengėme kongresus ir t. t., ir t. t. Tuo tarpu dvasinės įtakos *tiesioginės* priemonės, kaip pamokslai, Šventojo Rašto skaitymas ir aiškinimas, liturgijos gilesnis pažinimas bei išgyvenimas, religijos dėstymo sumoderninimas, religinės literatūros kūrimas ir skleidimas, sielovados individualizavimas, - visa tai pasiliko *primityviame laipsnyje*. Tas pat reikia pasakyti ir apie Kristaus minimą pagalbą mažesniajam broliui (*plg. Mt 25, 40*): visi mūsų vienuolynai šokosi steigti gimnazijų, bet retas kuris (*labai retas*: gal tik kotrynietės!) steigė ligoninių. Mūsų moterys vienuolės ligonių, senelių, invalidų slaugymui nesiruošė ir šio darbo nesiėmė. Mūsų apaštalavimas išsisėmė, iš vienos pusės, organizacinėmis formomis, iš antros - lavinimo priemonėmis, pamirštant socialinės meilės darbus.

Sužlugęs katalikiškosios akcijos idealas, deja, religinėje srityje nepažadino jokie naujo idealo: čia mes, kaip ir kultūrinėje srityje, buvome ir palikome tušti. Pastangų iš jaunųjų kunigų pusės buvo dedama. Gal iš jų ir būtų kas nors gražaus išsivystę. Bet laiko turėjome per mažai.

III

„Į laisvę“. Kuri paskirtis įprasmintų lietuvių buvimą laisvajame pasaulyje dabar?

Mūsų gyvenimas tremtyje yra apsprendžiamas dviejų dalykų: 1) dabartinės padėties Lietuvoje ir 2) atsineštų vertybių iš Lietuvos. Mes nesame emigrantai, sava valia palikę kraštą, kad įsikurtume svetur. Mes esame *tremtiniai!* Nors šis žodis kai kieno yra pajuokiamas, tačiau jis gerai išreiškia mūsų *dvasinę* situaciją. Kas iš jo tyčiojasi, tas tyčiojasi pats iš savęs. Iš tremtinio virsti emigrantu yra labai lengva: tai priklauso nuo apsisprendimo. Tačiau kas

atsisako tremtinio situacijos ir pereina į emigranto situaciją, dar neturi teisės savu nusistatymu matuoti visus kitus, paneigti jiems tremtinio pobūdį. Todėl kai čia klausiame, kas įprasmintų mūsų gyvenimą laisvajame pasaulyje, tai šis klausimas tinka tik tiems, kurie dar yra *tremtiniai*. O tremtinių buvimas visados yra sutelktas aplinkui tautos buvimą. Štai kodėl tautos buvimo sąlygos apsprendžia ir tremtinių buvimo prasmę.

1. Laisvės netekimas grąžino mus visus (tiek krašte, tiek tremtyje esančius) į „Aušros“ tarpsnį, kada nepriklausomos valstybės idealas švietė kaip aukščiausias. Jis šviečia dabar ir mums. *Atkurti savarankišką valstybę dabar yra tikslas, aplinkui kurį telkiasi ir turi telktis visos tremtinių pastangos.* Tai ir yra mūsų gyvenimo įprasminimas. Tačiau šis įprasminimas yra dar tik formalinis. Jis dar neišreiškia turinio, kuriuo galėtume savąjį gyvenimą užpildyti. Jeigu J. Basanavičius, V. Kudirka, Maironis ar Vaižgantas kitados nedaug galvojo apie busimosios laisvės turinį, nes šis turinys tada buvo savaime aiškus ir net esantis (jam stigo tik valstybinės formos), tai mums šiandien reikia galvoti ne tik apie lietuvių tautos valstybinę formą, bet ir apie šios formos turinį. Bolševizmo atėjimas Lietuvon reiškė ne tik valstybinės laisvės netekimą, bet ir pakeitimą visų tų vertybių, kurias buvome kūrę ir kurias laikėme ir tebelaikome *tikromis vertybėmis*. Ir juo ilgiau bolševizmas Lietuvoje pasilieka, juo gilesnis darosi šis vertybių pakitimas. Bolševizmas kuria naują socialinę tvarką, naują pasaulėžiūrą ir naują žmogų, kurie esmingai yra kitokie, negu mūsų tvarka, negu mūsų pasaulėžiūra ir negu vakarietiškosios istorijos suformuotas žmogus. Todėl šiandien kova už valstybės atstatymą darosi žymiai gilesnė negu „Aušros“ laikais. Šiandien kovojame ne tik už laisvę formaline prasme, bet ir už kitokį šios laisvės turinį, negu tasai, kurį bolševizmas skiepija lietuvių tautai. Mes nesidžiaugtume ir nelaikytume juk savo darbą baigtu, jei Lietuva, sakysime, atsidurtų Jugoslavijos padėtyje: laisva

valstybiškai, laisva ideologiškai, tačiau *komunistinė* savo sąranga ir savo turiniu. *Šitokios* valstybės mes nesiekiamo. Man atrodo, kad šį turinį momentą mes dažnai pamirštame arba bent pakankamai jo nepabrėžiame.

Šie du momentai valstybės atkūrimo kaip tik nurodo mums du kelius, kuriais eidami galime savą gyvenimą įprasminti. Tai yra: a) *politikos kelias*, kuris veda į formalinę tautos laisvę ir b) *kultūros kelias*, kuris eina per krikščioniškai humanistinių vertybių išlaikymą bei kūrimą.

a. *Politikos kelias* mums šiandien yra pats aiškiausias. Juo einame nuo pat tremties pradžios; juo einame net jau nuo 1941 metų, kai vokiečiai mums paneigė sukilimo atstatytą suverenumą ir mūsų politines jėgas nustūmė į pogrindį. Žvelgiant iš perspektyvos, reikia tik pasidžiaugti šiuo nueitu keliu. Niekad pasaulis nebuvo tiek painformuotas apie Lietuvos valstybės reikalus, apie jai padarytą politinę skriaudą, apie jos nepaneigiamas teises, kiek šių keliolikos metų eigoje. Politinėje srityje esame tiek pasiekę, kad Lietuva jokių atveju nebus pamiršta. Daug kas pastaruoju laiku kalba apie mūsų politinio kelio suskylimą. Be abejo, jis nėra *vienas*. Tačiau netiesa būtų vadinti jį *nevieningu*. Vienas jis nebuvo nuo pat pradžios: šalia partijų susibūrimo VLIK'e buvo juk lietuviškoji diplomacija, kuri veikė kitokiomis priemonėmis bei kitokiais būdais, negu VLIK'as. Kas tačiau galėtų sakyti, kad abiejų šių organų veikimas nėjo į tą patį tikslą? Pastaraisiais metais keletas politinių grupių išsijungė iš VLIK'o. Tuo būdu atsirado dar vienas politinės veiklos būdas šalia VLIK'o ir šalia diplomatijos. Tačiau šios grupės veikia ta pačia linkme kaip ir seniau. Daug kam šis daugialypis veiklos būdas nepatinka. Tačiau tai yra tikslingumo klausimas. Kol visos šios veiklos formos siekia to paties idealo, tol jų dauginumas savyje nėra blogas. Net galima būtų teigti, kad politinių veiklos būdų gausa pastaruoju metu darosi *reikalinga*. Stabilizuojantis politinei padėčiai pasaulyje, kai kurios formos, sakysime, diplomatijos institucijos, darosi

kitų tiktai pakenčiamos. Jeigu formaliai jos dar ir pasilieka, tai tik kaip gražus prisiminimas ar draugiškas gestas. Jų balsas pradedamas vis mažiau išgirsti ir dar mažiau paisyti. Šitoks likimas laukia galop ir tojo organo, kuris laiko save aukščiausia tautos valios išraiška. Todėl reikia, kad *ilgos tremties metu* atsirastų ir naujų formų, kurios būtų ne tokios oficialios, ne tokios todėl svetimiesiems įkyrios, bet kurios vis dėlto ir toliau palaikytų aną nerimą, kad Lietuvai padaryta skriauda turi būti atiteista. Šia prasme nuolatinis kai kieno verkšlenimas, esą visi turėtų sueiti į vieną kelią, gali būti laikomas tiktai politiniu primityvumu.

b. *Kultūros kelias* nebuvo ir nėra mums toks aiškus, o jo pasiekti rezultatai dar neaiškesni. Politikoje esame laisvąjį pasaulį tiek painformavę, kad jis, kaip sakyta, Lietuvos jokių atveju nepamirš. O kultūroje? Lietuva kaip kultūros nešėja, kaip tolimiausia vakarietiškos kultūros nešėja Rytuose yra vis dar nežinoma. Nežinoma todėl, kad kultūroje neįmanoma apie vertybes tik *kalbėti*, bet reikia jas *parodyti*. Tuo tarpu šitokių parodytinų vertybių mes turime dar labai labai maža. Čia tad ir atsirado tremtiniais nuostabiai plati dirva: *sukurti tokių kultūrinių vertybių, kurios, iš vienos pusės, galėtų būti tautai pateiktos kaip bolševizmo atsvara, iš kitos - iškeltų mus kultūringo laisvojo pasaulio akyse ir tuo būdu palengvintų mūsų kovą už valstybinę laisvę*. Kultūros kūrimas šiuo metu yra pats būtiniausias ir aktualiausias tremtinių gyvenimo uždavinys. Reikia nepamiršti, kad bolševistinės kultūros skleidimas Lietuvoje eina labai sparčiai. Bet ši kultūra yra nešama bolševistinės dvasios, todėl, laisvę atgavus, ji neišsilaiskys. Ji pasiliks tik kaip skaudus atsiminimas, įdomus gal istorikams, bet ne kaip gyvoji tautos jėga. Jos vietoje turės ateiti *nauja kultūra*, išaugusi iš laisvos krikščioniškai humanistinės dvasios. Tremtinių gyvenimo įprasminimas ir būtų sukurti tokios kultūros vertybių bent pirmiems laisvojo gyvenimo dešimtmečiams, kad laisvę atgavusi

tauta neatsidurtų kultūrinio gyvenimo tuštumoje. O kad tremtiniai gali sukurti aukštos kultūros vertybių, tai rodo lenkų pavyzdys: lenkų literatūra tremtyje (1832-1848) pasiekė A. Mickevičiaus, J. Slovackio, Z. Krasinskio veikaluose tokio aukščio, kurio ji vėliau nepralenkė; lenkų filosofija tremtyje (A. Cieškovskis, H. Wronskis) padėjo pagrindus visai tolimesnei lenkų istoriosofijai; lenkų istorija (J. Lelewelis) tremtyje turėjo lemiančios įtakos vėlesniam demokratiniam lenkų išsivystymui. Netiesa tad manyti, kad tremtinys, atitrūkęs nuo savosios žemės, nebepajėgia kultūros kurti. Lenkų pavyzdys ryškiai paneigia šią defetistinę nuotaiką. Kultūros kūrimas mums, kaip tremtiniams, dabar darosi ne tik asmeninė būtinybė, kad nepražudytume dvasinių jėgų, bet ir tautinė pareiga, kad paruoštume tautai vertybių jos laisvės metams. Šio uždavinio atlikime aš matau vienintelį *realų* mūsų gyvenimo įprasminimą.

2. Bet kaip tik čia iškyla atsinešto lietuviškojo kraičio klausimas: kokia nuotaika atkilome į tremtį ir ką atsinešėme? Kultūrinių *pajėgų* mums tremtyje nestinga: geriausi mūsų rašytojai ir menininkai, dvasinių mokslų atstovai ir kunigai yra tremtyje. Vadinasi, kūrybinių galvų nestokojame. Tačiau pasidžiaugti reikšmingais kūrybiniais laimėjimais vargu ar galėtume: jie yra smulkūs, provincialiniai, neprobleminiai. Kultūrinėje srityje per šiuos keliolika metų neįstengėme įsisiūbuoti. Priešingai, atrodo, kad kultūrinės mūsų sūpuoklės iš lėto vis labiau artėja prie žemės, nepajėgdamos išsimušti aukštyn. Argi jos imtų ir sustotų? Jei taip įvyktų, tai mūsų gyvenimas tremtyje pasirodytų buvęs beprasmis. O šis kultūrinis neijsiūbavimas yra todėl, kad atkilome į Vakarus, neturėdami, kaip jau anksčiau sakytą, aiškaus ir didžio kultūrinio idealo. Būdami Lietuvoje, nebuvo užsidegę kūrybine ugnimi, tad rusename tiktai ir tremtyje. Per dvidešimt laisvės metų Lietuvoje spėjome pradėti suburžuazėti, tad tęsiame šį suburžuazėjimą ir tremtyje. Kultūra reikalauja didžiųjų aukų - tiek dvasinių, tiek medžiaginių. Ir jei tauta aukos dvasios

neišsiaugina, jos kultūra gali tik smilkti. Tai regime dabar visu aiškumu. *Mūsoji nuotaika tremtyje yra antikultūrinė.* Visuomenė, kuri neperka knygų ir neskaito žurnalų, o gausiai prenumeruoja bendrojo turinio enciklopediją, yra liekana iš XVIII šimtmečio, bet ne naujos laisvės nešėja pavergtai tautai. Aš nieko neturiu prieš enciklopedijas; ir prieš lietuviškąją nieko; aš ir pats bendradarbiauju joje. Tačiau, kai enciklopedija virsta beveik vienintele kultūrine vertybe, tai yra ženklas, kad visuomenės kultūrinė sąmonė yra pasidariusi nepaprastai *barbariška*. Šitokia visuomenė neturi savęs apgaulinėti iliuzijomis: ji naujo turinio pavergtai tautai neduos ir bolševistinių netikrų vertybių nenugalės. Jeigu tad mes norime būti tikri *tremtiniai* (o atrodo, kad norime!) ir kovoti toliau už savos tautos išlaisvinimą, tai turime atsiminti, kad išlaisvinimas vyksta ne svetimomis rankomis ir kad ne svetimomis vertybėmis galime pripildyti bolševikų nuniokotą dvasinį gyvenimą. Šiuo atžvilgiu mums reikia griežto posūkio. Mums reikia suvokti kultūros reikšmingumą mūsų kovoje už Lietuvos laisvę ir apsispręsti eiti ne tik politikos, bet ir *kultūros keliu*. Mums reikia nugalėti iš Lietuvos atsineštą kultūrinio idealo stoką ir prieš bolševikų kuriamą materialistinę bei kolektyvistinę kultūrą pastatyti krikščioniškai humanistinę kultūrą kaip laisvės ir asmens pirmenybės nešėją. Jeigu tai įstengsime ir tokių vertybių sukursime, mūsų gyvenimas bus įprasmintas, ir mes ne veltui būsime palikę savąją žemę.

POKALBIS SU PROFESORIUM ANTANU MACEINA JO 60 METŲ SUKAKTIES PROGA

Jonas Grinius. Atoykęs į Miunsterį aplankyti Tavo, mielas Antanai, Tavo 60 m. sukakties proga, norėčiau ne tik maloniai praleisti keletą valandų, bet taip pat pasitarnauti „Draugo“ dienraščiui bei lietuvių visuomenei, kuri visada domėjosi ir tebesidomi Tavo darbais ir Tavo idėjomis. Todėl gal galėtume mudu savo mintimis pasidalyti taip, kad mudviejų pokalbis tiktų ir spaudai. Ar Tau apie šitokį mano norą nerašė redaktorius K. Bradūnas?

Antanas Maceina. Rašė ir prašė, kad pokalby nebūčiau Tau šykštus.

Polinkis į literatūrą

J. Grinius. Kadangi esi pasireiškęs savo darbais įvairiose kultūros srityse - pedagogijoje, filosofijoje, poezijoje, teologijoje, socialinėse ir politinėse teorijose, - būtų įdomu, kad ir paviršutiniškai, pažvelgti, kaip prie visų šitų sričių priejai... Kai Tau buvo suteikta Lietuvių rašytojų draugijos premija už lyrikos rinkinį „Gruodas“, savo laiške K. Bradūnui tada paaiškinai, kaip Tavy susitiko poetas ir filosofas. Sakei, kad pradėdamas studijas Lietuvos universitete neketinai atsidėti filosofijai.

A. Maceina. Įstojęs į Teologijos-filosofijos fakultetą Kauno universitete, aš buvau iš karto atsidėjęs literatūros

moksliui: lietuvių literatūrą studijavau pas prof. V. Mykolaitį ir vokiečių literatūrą pas prof. J. Eretą, prisidurdamas dar, žinoma, ir pedagogikos-psichologijos šaką. Be abejo, klausydavau ir filosofijos paskaitų. Mat Teologijos-filosofijos fakultete Filosofijos skyriaus reguliamas reikalavo, kad *visi* studentai išeitų bent minimumą filosofijos, būtent: filosofijos įvadą ir logiką su mokslinio darbo metodika ir išlaikytų šių dalykų egzaminus.

Bet pagrindiniu savo mokytoju pirmaisiais universiteto metais laikiau V. Mykolaitį-Putiną. Jis darė man stiprios įtakos ir kaip profesorius ir dar labiau kaip poetas. Jo lyrika man buvo artimiausia.

J. Grinius. Įdomu, kada ir kaip Tu su ja „susidraugavai“?

A. Maccina. Su pirmaisiais Putino kūriniais, išleistais dviem tomis (rodos, 1921 m.), aš buvau susipažinęs jau Prienų gimnazijoje, kur mokėsi ir jo sesutė Magdutė (dabar p. Slavėnienė), gyvenusi pas mano tetą, pas kurią ir aš tuo metu gyvenau. Vėliau pas mano tetą gyveno ir Putino jauniausias brolis, irgi lankęs Prienų gimnaziją. Tačiau jis mėgo labiau bites negu mokslą. Man teko jį vieną vasarą ruošti, kad išlaikytų pataisas. Taigi Putiną ir jo šeimą pažinojau jau nuo pat vaikystės. Jaučiausi labai išdidus, kad tenka turėti santykių ir ryšių su didelio poeto šeima. Besimokydamas Gižuose, Kunigų seminarijoje (nuo 1925 m.), susitikdavau Putiną Prienų klebonijoje, kur jis visados sustodavo, lankydamasis tėviškeje. Man rodos, kad sykį esu tarnavęs jam Mišioms, nors visiškai tikras nesu. Tad suprantama, kad Putino poeziją skaičiau su dideliu dėmesiu, ypač jo rinkinį „Tarp dviejų aušrų“, kuris man, trečio kurso seminaristui, atrodė neperžengiama poezijos viršūnė.

Ir aš pats tada rašinėju eilėraščių ir epinių kūrinėlių. Kai kas tų mano raštų turbūt pasisekdavo, nes Mykolaitis, kuris tada buvo „Židinio“ redaktoriumi, du mano

eilėraščių buvo paskelbęs savo žurnale. Žinoma, jie buvo pasirašyti slapyvardžiais, kiekvienas vis kitokiu.

J. Grinius. Gal mano smalsumui atskleistum savo slapyvardžius?

A. Maceina. Tų slapyvardžių dabar nebeatsimenu. Bet eilėraščių pavadinimai yra išlikę: tai „Oremus“ ir „Kalinys“. Jų nuotaika, kiek atsimenu, labai putiniška: tai suvaržytos sielos dejonės; sielos, kuri „į kryžių liūdnai atsirėmus, kartoja beviltį Oremus“ (šios dvi eilutės yra įstrigusios man į atmintį). Gal ši nuotaika ir paskatino Putiną anuos eilėraščius išspausdinti, nes esmėje jie dar buvo labai žali. Bet jauno seminaristo nuotaika atitiko paties Putino nuotaiką. Vėliau, žinoma, mano kelias pasidarė kitoks, pakito nuotaika ir atėjo laikas išsivaduoti iš Putino įtakos. Tačiau joje subrendau ir labai daug ko išmokau.

Posūkis į filosofiją

J. Grinius. Esi viešai prisipažinęs, Antanai, kad iš literatūros mokslo į filosofiją Tave pakreipė profesoriai filosofai Pr. Kuraitis ir St. Šalkauskis. Įdomu, kaip jiedu tai padarė. Kuo sužavėjo?

A. Maceina. Jei filosofija man būtų buvusi svetima, gal jiedu ir nebūtų į ją manęs pakreipę. Tačiau Kunigų seminarijoje buvau išėjęs visą tomistinės filosofijos kursą. Dogmatinės teologijos paskaitose taip pat reikėdavo nemaža filosofuoti. Buvau filosofinių autorių skaitęs tiek lotynų, tiek vokiečių kalbomis, kurias jau seminarijoje apvaldžiau pakankamai, o universitete filosofinės pedagogikos paskaitose buvau susipažinęs ir su St. Šalkauskio teorijomis bei jo kultūros filosofija. Tačiau atsidėti „nepraktiškom“ filosofijos studijoms kaip specialybei mane galutinai pastūmėjo praktiški reikalai.

Kai 1930 m. St. Šalkauskis, mane išgaminavęs dėl mano pomėgių ir sugebėjimų filosofiniam mąstymui, pasikalbėjo su fakulteto dekanu Kuraičiu, šis man davė stipendiją, kuri atpalaidavo mane nuo „Ateities“ redaktoriaus darbo. Kuraitis net norėjo, kad aš tuoj pat, dar nebaigęs Kauno universiteto, vykčiau užsienin arba sociologijos, arba filosofinės pedagogikos studijuoti; literatų, sakė, turime jau pakankamai. Tačiau aš pats nenorėjau vykti į Vakarų Europą, universiteto nebaigęs. Tada dekanas Kuraitis reikalavo, kad baigčiau greitai, nes netrukus būsianti laisva Fakulteto stipendija, ir aš turėčiau ją gauti. Kas šitokiomis galimybėmis nebūtų susigundęs?.. Aš užsidegiau ir per pažadėtus vienerius metus Kaune studijas baigiau diplominiu darbu apie religijos reikšmę kultūrai.

J. Grinius. Prieš išvažiuodamas užsienin, Tu dar įsigijai licenciatu laipsnį, rodos, 1932 m. rudenį. Kodėl?

A. Maceina. Tai padariau St. Šalkauskio skatinamas, kad nesutikčiau kokių nors sunkenybių prancūziškos kultūros universitetuose. Bet tas mokslo laipsnis pasirodė esąs nereikalingas: Liuveno, Šveicarijos Fribūro, Strasbūro ir Briuselio universitetuose studijavau kaip laisvas klausytojas, nes su Šalkauskiu buvo sutarta, kad disertaciją rašysiu jo priežiūroje ir ginsiu Vytauto Didžiojo universitete Kaune. Šitaip artimai bendradarbiaudamas su St. Šalkauskiu, buvau patekęs jo filosofijos įtakon ir priėmęs kai kurias jo teorijas, pvz., apie būtybių dieviškuosius pirmavaizdžius. Todėl Kuraitis iš manęs ir Šalkauskio juokdavosi, klausdamas, ar išuo turįs pirmavaizdį Dievuje?!

J. Grinius. Ką Tu jam į tai atsakydavai? Arba ką dabar manai?

A. Maceina. Šiandien man ši pirmavaizdžių teorija, kurią Šalkauskis buvo paveldėjęs iš VI. Solovjovo, o šis

iš Platono, atrodo taip lygiai juokinga, kaip anuo metu Kuraičiui. Mat ji yra sukurta, kad išaiškintų kūrinių ryšį su Dievu: dieviškieji pirmavaizdžiai, pagal kuriuos esąs sukurtas pasaulis, riša jį su Kūrėju. Bet šis aiškinimas, pasirodo, esąs visiškai nereikalingas, nes dieviškieji pirmavaizdžiai yra taip pat Dievo kūriniai (tai skelbia visi jų šalininkai). Jeigu tad Dievas gali turėti tiesioginį sąlytį su savo kūkiniu pirmavaizdžio pavidalu, tai kodėl jis negalėtų turėti tokio pat sąlyčio su savo kūkiniu bet kuriuo kitu pavidalu (medžiaga, gyvybe, dvasia)? Pirmavaizdžių teorija yra taip pat truputį manichėjinė: bijoma, kad Dievas „nesusiteptų“ pasauliu, todėl įterpiama tarp jo ir pasaulio „švaresnis“ tarpininkas - pirmavaizdžiai.

Nors iš St. Šalkauskio įtakos, atrodo, seniai esu išsivadavęs, tačiau jo poveikis buvo naudingas ne tik man subręsti, bet ir dabartiniams mano studentams. Šalkauskis buvo mano mąstymo tikrasis formuotojas, prie kurio įpratau problemas lukštenti logiškai ir sistemiškai. Tai įgalina mane dabar sunkius ir painius klausimus studentams išdėstyti įtikinamai ir gyvai, tada ir jie įsitraukia į jų sprendimą, lyg į stiprios įtampos dramą. Be Šalkauskio šito nebūčiau pasiekęs.

J. Grinius. Nors baigė Vytauto Didžiojo universitetą atsidėdamas filosofijai, bet Tavo, Antanai, pirmieji moksliniai darbai - disertacija „Tautinis auklėjimas“ (1934 m.) ir habilitacijos darbas „Ugdomasis veikimas“ (1935 m.) - juk nebuvo grynai filosofiniai kūriniai.

A. Maceina. Ne. Tai filosofinės pedagogikos darbai. Kai 1932 metais vykau į užsienį, man Šalkauskis patarė daugiausia domėtis filosofine pedagogika, kurią jis pats dėstė. Gal jis buvo mane numatęs savo įpėdiniu universitete, jeigu gerai apginsiu doktorato ir habilitacijos darbus, nors ir neketino atsisakyti pedagogikos kurso dėstymo. Kai grįžau iš užsienio, įvykdęs sutartą planą, Teologijos-filosofijos

fakultetas pavedė man dėstyti mokslinio darbo metodiką, kultūros filosofiją ir kiek vėliau pedagogikos istoriją, lig tol dėstyta Pr. Dovydaičio. Iš šitų kursų ir išėjo mano pirmieji darbai, nesusieti su akademiniais laipsniais, kaip „Kultūros filosofijos įvadas“ (1936 m.), „Pirminės kultūros pagrindai“ („Logos“, 1936-1938 m.), „Pedagogikos istorijos“ I dalis (1940 m.).

Atogrėžis į teologiją

J. Grinius. Bet iš čia suminėtų ir nesuminėtų Tavo darbų, Antanai, visai nematyti Tavo pomėgio teologijai. Juk ir iš šios srities parašei nemažai. Tekalbant apie stambesnius kūrinius, prisimenu „Saulės giesmę“, „Didžiąją Padėjėją“, „Dievo Avinėlių“. Apie šią pastarąją knygą rašydamas „Drauge“ kun. V. Bagdanavičius pavadino Tave žymiuoju lietuvių teologu. Įdomu, kaip Tu juo tapai? Gal čia lemiamos reikšmės turėjo prelatas Pr. Juras, kuris išleido suminėtus Tavo veikalus?

A. Maceina. Prelato Pr. Juro dėmesys mano darbams, be abejo, mane stipriai skatino. Bet tai toli gražu ne viskas. Reikia nepamiršti, kad, prieš pradėdamas studijuoti universitete, penketą metų buvau Vilkaviškio kunigų seminarijos auklėtinis. Ten išėjau beveik visą teologijos kursą. Ten turėjau gerą teologijos profesorių dr. Mykolą Ražaitį, kuris buvo pažangus dėstytojas.

Sakysim, pažiūra, kad kiekvienas suaugęs žmogus, vis tiek ar jis krikščionis ar stabmeldys, pasiekia išganymo, jei gyvena pagal savo sąžinę, yra tik šiandien katalikų teologijoje aiškiai skelbiama. Tuo tarpu prof. Ražaitis ją mums dėstė jau prieš 40 metų. Ir kai mes, jauni seminaristai, kartą šią pažiūrą gynėme egzegezės paskaitose, kurias skaitė prof. Stankevičius, tai šis atkirto, esą mes Ražaičio nesupratę ir turį dar sykį jo paklausti. Mes tai padarėme, ir Ražaitis mums dar sykį primygtinai pakartojo: gyvenimas pagal sąžinę yra

vienintelis subjektyvus būdas būti išganytam. Šiandien man ši Ražaičio pažiūra skamba nuostabiai modemiškai.

Nenustojau teologija domėtis nė vėliau. Bestudijuodamas Vakarų Europoje, parašiau knygą „Mysterium Magnum” - apie meilę ir moterystę, kur buvo nemaža teologijos, ypač iš Bažnyčios Tėvų raštų. A. Dambrauskas-Jakštas šiai knygai buvo išrūpinęs aprobatą ir davęs ją išleisti Šv. Kazimiero draugijai. Ta knyga būtų buvusi išspausdinta pirma visų kitų mano savarankiškų darbų, jei man tada (1934 m.) nebūtų buvę svarbiau paskelbti disertaciją. Todėl aš aną knygą iš Šv. Kazimiero leidyklos atsiėmiau ir jos vietoje daviau išleisti „Tautinį auklėjimą”. „Mysterium Magnum” turėjo išeiti vėliau. Tačiau ją beskaitydamas dar sykį ir beredaguodamas, pamačiau, kad ji dar per daug jaunatviška, reikalinga pagrindinės peržiūros. Bet laiko tam neturėjau, nes kaip tik tuo metu (1935 m. rudenį) pradėjau dėstyti universitete. Iš anos knygos vėliau paskelbiau vieną antrą straipsnį „Naujojoje vaidilutėje” ir „Židinyje”. Kadangi tuose straipsniuose buvo mano atstovaujama meilės moterystėje pirmenybė prieš vaikų gimdymą, tai mūsų teologai purkštavo, ypač Telšių kunigų seminarijos profesorius kun. Olšauskas. Pirmos bolševikų okupacijos metu sovietams konfiskavus mano biblioteką ir rankraščius, „Mysterium Magnum” rankraštis dingso.

Paskiau teologija domėjausi, nuo 1949 m. persikėlęs gyventi į Vokietijos Freiburgą. Ten net įsimatrikuliavau į Teologijos fakultetą ir studijavau tris semestrus, klausydamas fundamentalinės ir dogmatinės teologijos paskaitų, Freiburge parašiau „Saulės giesmę” (1954 m.) ir „Didžiąją Padėjėją” (1958 m.)

Nemalonumai dėl socialinių ir politinių idėjų

J. Grinius. Man atrodo, Antanai, kad esi ne tik teologas ar religijos filosofas, bet ir socialinių klausinių svarstytojas. Tai

priminė praėjusių vasarą prof. J. Eretas savo paskaitoje Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavime. Jis sakė, kad per Tavo asmenį Lietuvoje įvyko jaunosios kartos katalikų susikirtimas su tautinio atgimimo (Jakšto, Maironio, Skvirecko) karta. Kiek atsimenu, iš ano aštraus susikirtimo išaugo tokie Tavo veikalai kaip „Socialinis teisingumas“ (1938 m.) ir „Buržuazijos žlugimas“ (1940 m.). Kaip priėjai prie socialinės filosofijos?

A. Maceina. Pirmiausia norėčiau pataisyti porą Tavo teiginių. „Buržuazijos žlugimas“ yra ne tiek socialinės filosofijos, o daugiau kultūros filosofijos knyga, kur svarstoma prometėjizmo problema. O susikirtimas, kurį Eretas vaizdavo kaip generacijų susidūrimą, nebuvo šitoks. Tai buvo greičiau susikirtimas tarp konservatorių ir pažangių katalikų, iš dalies tarp hierarchijos ir pasauliečių, arba dar tiksliau tarp klerikalų ir paprastų katalikų, kurie nori, kad geros idėjos būtų pirmiausia įvykdomos pačių katalikų.

Anas 1936 m. konfliktas su arkivyskupu Skvirecku man buvo labai nemalonus, nes aš jo nenorėjau. Jis kilo dėl diskusijų po mano paskaitos Katalikų veikimo centro suvažiavime, kur buvo kalbama apie bažnytinių turtų, ypač žemių reformą ir jų išdalinimą vargšams. To konflikto išskaudintas, išdėsciau savo pažiūras plačiau ir nuodugniau „Socialiniame teisingume“. Tačiau susidomėti socialine ir politine filosofija buvau paskatintas jau anksčiau, dar 1935 metais, kai uždarame rately prasidėjo svarstymas deklaracijos „Į organiškiosios valstybės kūrybą“. Kol jai buvo suteikta galutinė forma, ji perėjo tris redakcijas. Joms tekstą rašėme: dr. Ign. Skrupskelis, J. Keliuotis ir aš. Suprantama, kad, siūlant Lietuvai gerą socialinę, kultūrinę ir politinę santvarką, pirmiausia pačiam reikėjo klausimus pastudijuoti ir apsvastyti.

J. Grinius. Šiandien daug kam aišku, kad deklaracijos „Į organiškiosios valstybės kūrybą“ kai kurios mintys yra įėjusios į Lietuvių fronto programą. Taip pat daug kas atsimena, kad,

plačiai dėstydamas tos programos vietas apie pilnutinę demokratiją ir kultūrinę autonomiją „Aiduose“ Vokietijoje, Tu vartojai „nepasaulėžiūrinės politikos“ sąvoką. Dėl to kai kurie žymūs lietuvių katalikai ir kunigai piktinosi ir kaltino Tave erezija. Ar žinėjai, kad už tai buvai skustas Romos kurijai, kuri buvo paskyrusi kompetentingą asmenį susipažinti su Tavo raštais, o tas asmuo Tavo idėjose nerado nieko eretiško?

A. Maceina. Kad toks skundas prieš mane Romoje buvo, žinojau. Kad mano raštuose nebuvo rasta nieko priešingo Bažnyčios mokslui, esu patenkintas, nors to aš nežinojau. Dar didesnio moralinio malonumo teikia man tai, kad po Antrojo Vatikano susirinkimo Katalikų Bažnyčios teologai patys jau gina tris idėjas, dėl kurių turėjau konfliktų su mūsų hierarchija: 1) moterystėje pirmoje vietoje stovi susituokusiujų tarpusavė meilė bei pagalba; 2) Bažnyčia turi vykdyti socialinį teisingumą ir todėl atsisakyti žemiškų turtų; 3) valstybė nėra kompetentinga pasaulėžiūros dalykuose ir todėl demokratinės valstybės turi laikytis nepasaulėžiūrinės politikos principo.

J. Grinius. Ar su Tavo socialinėmis bei politinėmis studijomis siejasi dialektinio ir istorinio materializmo kursai, kuriuos dėstė Freiburgo ir Miunsterio universitetuose vokiečių studentams? Jei tai nesisietų nė su „Buržuazijos žlugimo“ knyga, tada gal paaiškintum, kodėl pradėjai dėstyti tuos komunistinės pasaulėžiūros pagrindus.

A. Maceina. Tavo minimi kursai apie dialektinį ir istorinį materializmą tik labai iš tolo siejasi su mano socialinės ir politinės filosofijos idėjomis. Rašydamas „Socialinį teisingumą“ ir „Buržuazijos žlugimą“, komunistų pasaulėžiūrą, be abejo, pažinojau bendrais bruožais, bet smulkiai į ją įsigilinau tik imdamas ją dėstyti universitete. Tai atsitiko beveik netikėtai, kaip ir mano nukrypimas nuo literatūros į filosofiją.

Rodos, 1958 m. vasarą Freiburgo universitete Filosofijos fakulteto dekanas sociologas Bergstraesseris (jau miręs) mėgino man išrūpinti apmokamą docentūrą (dėščiau nemokamai), tačiau mano lig tol dėstomų dviejų savaitinių valandų buvo per maža. Jis man patarė prisidėti dar dvi valandas ir pamėginti dėstyti marksistinės filosofijos pagrindus, nes ši filosofija organiškai siejasi su Rytų Europos filosofija, kuriai kaip tik buvau angažuotas. Taip tad ir pasiskelbiau dialektinio materializmo kursą.

Prieš pradėdamas man savo paskaitas, atvyko į Freiburgą garsus vokiečių pedagogas Theodoras Liftas (irgi miręs) ir paskaitė viešą paskaitą apie komunizmą. Ši paskaita, kiek žinau, nepatenkino klausytojų; todėl daugelis jų panorėjo patirti, kaip gi aš apie komunizmą kalbėsiąs. Mano paskaitose klausytojų iš karto susidarė daugiau, negu buvo laukta: reikėjo ieškoti didesnės auditorijos. To paskatintas, išvysčiau marksistinės filosofijos pagrindus tada sistemingai keliuose kursuose.

Besiruošdamas šiems kursams, pamačiau, kad užsidėjau nelengvą našta, nes komunistinė filosofija yra sunkesnė suprasti ir kritikuoti, negu paprastai manoma. Aš ją galutinai teapvaldžiau tik Miunsteryje. Bet jau ketvertas semestrų, kai nebedėstau. Ją perleidau vienam jaunam privatdocentui, kuris ja domisi ir yra šioje srityje parašęs keletą darbų. Ar prie jos dėstymo kada begrįšiu, nežinau. Norėčiau tik dialektinio materializmo kursą išspausdinti. Bet ar užteks jėgų tam ne pirmos svarbos darbui, tai jau kitas klausimas. Šiuo tarpu galiu tik pasakyti, kad esu paruošęs spaudai knygą apie „Krikščionybę ir sovietinę etiką“. Tai ciklas paskaitų, kurias skaičiau Evangelikų akademijai Bochume. Jei ne praėjusią vasarą prasidėjusi liga, ta knyga jau būtų buvusi atspausdinta. Joje bus priedas apie dialogą tarp krikščionių ir marksistų, kuriame naudotos mintys kitados skelbtos „Aidų“ žurnale.

Atogrėžis į poeziją

J. Grinius. *Atrodo, kad mudu apgraibomis peržvelgėme svarbiausias sritis, kuriose Tau teko dirbti universitetuose arba rašant knygas. Palietėme ir literatūros mokslą, nuo kurio nusigrėžėi filosofijos labui. Tačiau dar nepasakei, kada ir kaip Tu sugrįžai prie poezijos, kurią kūrei studentavimo metais slėpdamasis. Su ja atskira knyga tepasirodei vėliausiai. Juk Tavo lyrikos rinkinys „Gruodas“ teišėjo tik 1965 metais. Ir jame nėra pirmųjų Tavo eilėraščių. Gal sutiktum papasakoti to rinkinio istoriją?*

A. Maceina. „Gruodo“ pagrindą sudaro mano eilėraščiai, sukurti 1942-1949 metais. Tai reiškia, kad tada ir sugrįžau prie lyrikos, nors vieną kitą eilėraščių buvau parašęs 1941 metais, gyvendamas Berlyne pabėgėliu. Su savo „kūryba“ slėpiausi: nenorėjau, kad pašaliečiai juoktųsi sužinoję, esą Maceina kurias eilėraščius, taigi „nerimtas“. Antra, ir aš pats nebuvau tikras dėl jų esatinės vertės.

Mano eilėraščius pirmiausia skaitė kun. St. Yla, kuris visą rinkinį, nepasakydamas jo autoriaus vardo, davė paskaityti ir parencizuoti prof. J. Brazaičiui ir Bern. Brazdžioniui. 1943 metais tuos savo eilėraščius daviau paskaityti ir Tau. Jūsų, visų trijų recenzentų, nuomonės man buvo palankios, arba net labai geros, nors ir su kritiškomis pastabomis. Jomis pasinaudojau, kai kuriuos eilėraščius pataisiau, kai kuriuos išmečiau į krepšį, bet kurti nenustojau. Tas poreikis sustiprėjo gyvenant pabėgėlių stovyklose Vokietijoje, ypač 1945 m. ir 1948 metais. Dėl savo lyrikos pasirodymo knygelės pavidalu esu didžiai dėkingas prof. Brazaičiui, kuris nuo pirmojo anonimino susitikimo 1942 metais iki šiandien liko teigiamas mano poezijos vertintojas.

J. Grinius. Ar dabar, Antanai, naujos poezijos nerašai?

A. Maceina. Norėčiau Tau pasakyti, kad poezijos aš niekada nerašiau, jei šį žodį imsime tiesiogine prasme. Rašymas juk yra optinis vyksmas: imu plunksną, sėdu ir *piešiu* raidėmis žodį po žodžio, mintį po minties. Šitoks optinis vyksmas poeziją kuriant man yra absoliučiai svetimas. Manys jis vyksta grynai *akustiniu būdu*, ausimi, įsiklausant į žodžio skambesį galvoje. Galvoje susidėsto - pamažu ar greitai - visas eilėraštis nuo pradžios iki galo, vis tiek ar jis būtų ilgas ar trumpas. Galvoje jis ir ištaishomas. Jo posmus nuolatos kartoju, klausydamas, kaip jie skamba. Ir tik tada, kai jau eilėraštis galvoje yra visiškai baigtas, perrašau jį ant popieriaus; bet neskubu, nes užmiršti pavojaus nėra: savo eilėraščius galiu „padeklamuoti“ bet kada. Kartais tyčiomis nešiojuos eilėraščių galvoje labai ilgai, laukdamas, gal dar kas nors pasirodys jame nevykusio, nes užrašytas eilėraštis kažkaip susvetimėja. Štai ir dabar turiu vieną jau, rodos, baigtą galvoje, bet jo dar nesu užrašęs. Tai grynai muzikinis procesas.

Nuotaika kurti man dažniausiai ateina kur nors ramiai besivaikščiojant gamtoje. Eilėraštis man geriausiai pasiseka, kai turiu bendrą vaizdą ir žinau jo pabaigą. Tuo tarpu gera pradžia nereiškia, kad ateis gera pabaiga. Man eilėraštis dažnai lieka neužbaigtas, kaip kokia skeveldra. Ar rašau dabar? Tu kartą teisingai sakei, kad lyriką tegalima kurti jaunystėje ir senatvėje. „Gruodo“ eilėraščius kūriau maždaug tarp 30-40 metų, paskiau ilgą laiką buvau užsiėmęs kitais darbais, nors ir tada vienas kitas eilėraštis susiklostydavo, ypač 1958 ir 1964 metais.

Dabar, gyvenimui einant vakarop, atrodo nuotaika kintanti, ir gal iš jos kas nors vėl užgims anuo muzikiniu pavidalu. Esama pagundos pamėginti novelę: ji juk panaši į manusius užlūžtančius eilėraščius. Bet novelė reikalauja daugiau laiko. Jei liga neleistų grįžti į universitetą, tai laiko būtų, kol jo iš viso būtų...

Apie kritiką ir šių dienų lyriką

J. Grinius. Aš dar norėčiau sustoti prie literatūros kritikos, nes tokie Tavo kūriniai, kaip „Didysis inkvizitorius“, „Niekšybės paslaptis“, „Jobo drama“ nėra vien teologinės ir filosofinės apybraižos, bet taip pat literatūros kritikos darbai. Juos rašydamas, Tu stengeis suprasti autorių intencijas, jų kūkiniuose išskylančią prasmę, ją išryškinti savais žodžiais. Juk panašiai elgiasi ir literatūros kritikas, vertindamas jam įdomius kūrinius.

A. Maceina. Ne. Kalbėti apie literatūros kritiką aš nesijaučiu kompetentingas. Vieną kartą pamėginau interpretuoti R. M. Rilke's „Duineser Elegien" ir, atrodo, suklydau: Rilke žavėjau, nes nesupratau. O dabar aš jo poezijos negaliu pakęsti. Taigi buvau prastas kritikas. Antra vertus, mudviejų pažiūros į kritikos metodus ir uždavinius skiriasi. Pavyzdžiui, Tau kūrinio prasmės neužtenka. Tu dar stengies sužinoti, ko *autorius* juo siekė, ką juo norėjo pasakyti. Man tai nesvarbu. Aš žiūriu, ką jis *pasakė*. Kai rašytojas kuria svarstydamas, dažniausiai kūrinys išeina be gilumos, be simbolinės perspektyvos į anapus, be mano vadinamo „vilkelio", kurį matome dažnai duryse.

J. Grimus. Kadangi nesileidi į platesnį pokalbį apie literatūrinę kritiką, gal sutiktum pasakyti savo nuomonę apie šių dienų poeziją?

A. Maceina. Gaila, kad ir šituo atžvilgiu turėsiu Tave apvilti: mūsų dienų poezijai skaityti aš neturiu laiko. Taigi jos gerai nepažįstu. O tai, kas man patenka iš mūsų spaudos, nuteikia gana liūdnai: man atrodo, kad poetai yra pasiklydę. Siekdami laisvės, jie atmeta arba tiesiog naikina poezijos formą, kuri yra susijusi su muzika. Tačiau jie pamiršta, kad tada poezijos turinys turi būti toks originalus ir stiprus, kad jis vienas patrauktų ir išlaikytų skaitytojų dėmesį. Bet šitaip kurti gali tik genijai.

Nesuprask manęs blogai! Nesu prieš jokią formą poezijoje. Poezija neglūdi jokioje išankstinėje formoje. Tačiau, jei atsisakoma ritmo, rimo, strofos, belieka pasukti į grynai vidinę esmę, o tai be galo sunku. Joks pradedantis ar įpusėjęs rašytojas čia gerų rezultatų nepasieks. Laisvė mene - dialektinis dalykas: jis gelbsti ir sykiu žudo. Todėl Rilke savo „Laiškuose jaunam poetui“ ir patarė vengti „laisvos poezijos“, nes laisvos eilės yra pačios sunkiausios. Tai pasitvirtina skaitant mūsų šiuos poetus, ypač tuos, kurie anksčiau rašė formingų eilėraščių, o dabar pasuko „laisvės keliu“!

J. Grinius. Gal gali šių mintį pailiuoti koku nors konkrečiu pavyzdžiu?

A. Maceina. Galiu... Štai Tau du posmai, išėję iš tos pačios plunksnos. Pirmiausia paskaityk šią forminės poezijos strofą:

*Aš esu žolelė,
O galbūt erškėtis,
O gal juodos šaknys
Eglės šimtametės.*

O čia laisva poezija:

*Bitės
Išplėšyti sparnai
Ir sudraskytos kojos
Užliejo rašalu
Bežadę plunksną.*

Turbūt niekas nenorės tikėti, kad šie du posmai yra *to paties autoriaus*! Tačiau taip yra. Puikus forminės poezijos posmas - tikra daina - virsta kažkokiu mėšlungiu laisvėje. Pastarosios šio mėšlungio dvi eilutės yra grėsmingas išpėjimas: laisvė poezijoje iš tikro ne kartą „užlieja rašalu bežadę plunksną“. Ir šiame rašale paskęsta net stiprūs talentai.

Vaisingiausi laikotarpiai

J. Grinius. Palikime kitus nuošalyje ir grįžkime prie Tavęs paties: man rūpi sužinoti, kurį savo kūrybos laikotarpį Tu laikai vaisingiausiu ir kas Tavo darbuose Tau yra teikę didžiausio moralinio pasitenkinimo?

A. Maceina. Moralinis pasitenkinimas ir kūrybinis vaisingumas - skirtingi dalykai. Todėl ne visada jie sutampa. Sakysim, didžiausio moralinio džiaugsmo turėjau prieš dvejus metus, pradėjęs dėstyti religijos filosofiją Miunsteryje: neinterpretavau jokio rašytojo, nebuvau varžomas svetimų minčių, bet dėčiau problemas taip, kaip galvočiau. Tai išgyvenau džiaugsmingai, nes tai buvo ištiesi mano paties kūryba, mano originalus mąstymas. Deja, liga ši mano darbą pertraukė.

Vaisingiausiais darbo metais laikau anuos kelerius metus, kurie ėjo po universiteto baigimo. Neskaitant įvairių straipsnių žurnalams, tada (1933-1940 m.) parašiau net septynetą knygų. Tiesa, dvi jų („Ugdomasis veikimas“ ir „Mysterium Magnum“) nebuvo išspausdintos, o paskelbtos knygos dar nebuvo pakankamai subrandintos. Tačiau sunku būtų tarti, kad anais Lietuvos nepriklausomo gyvenimo metais būčiau tinginiavęs.

J. Grinius. Man atrodo, kad toks pat vaisingas yra buvęs ir pirmasis tremties dešimtmetis, 1946-1958 metais, kada Tau vienišam, atskirtam nuo šeimos, turėjo būti skaudus laikas. Tada Tu parašei ir išleidai vėl, neskaitant straipsnių, penketą knygų. Dvi jų („Didysis inkvizitorius“ ir „Niekšybės paslaptis“) buvo išspausdintos dviem versijomis - lietuviškai ir vokiškai. Kaip tik šito laiko savo kūriniais Tu esi labiausiai žinomas lietuvių visuomenėje ne vien šios geležinės uždangos pusėje, o dvių Tavo veikalų vokiškos versijos Tave įvedė ir į vokiečių visuomenę. Kodėl Tu mažiau knygų išspausdini trečiajame laikotarpy, kuris Tau prasidėjo su profesoriavimu vokiečių universitetuose,

aš gerai suprantu: beveik kiekvieną naują semestrą išeiti su nauju kursu arba skaitytą taip perdirbti, kad kiti jo nebeatpažintų, yra didelis ir sunkus darbas. Žinau, kad šitą kūrybinę pareigą atlikti ne be malonumo. Tačiau gal galėtum pasakyti, kokių savo išspausdintu kūriniu Tu esi labiausiai patenkintas ir kodėl?

A. Maceina. Pats esu labiausiai patenkintas „Dievo Avinėliu“. Tai religinės filosofijos darbas, kuriame galėjau išdėstyti, kaip aš tikiu Kristų, kaip jį suprantu. Rytų Bažnyčioje matomas Kristaus išgyvenimas, kuris sudaro pagrindą „Dievo Avinėlio“ sklaidai, man asmeniškai yra artimesnis negu vakarietiškas.

Tu teisingai galvoji, kad aš per daug jėgų eikvoju, beveik kiekvieną semestrą ruošdamas vis naują kursą. Ateity, jei Dievas dar leis dėstyti universitete, naujų kursų nebeketinu ruošti, o stengsiuosi patobulinti ir išbaigti skaitytuosius. Man ir laiko jau maža beliko. Geriausiu atveju galėčiau dėstyti penkerius metus: tiek leidžia vokiečių įstatymai, o paskui reikia eiti pensijon. Vargu betgi mano sveikata tiek ilgai leis man dirbti. Gal dar kokią porą metų...

Svarbiausia norėčiau užbaigti nutrauktą religinės filosofijos kursą, kuriame būtų išdėstytos mano mąstymo pagrindinės problemos: Dievas ir žmogus, žmogus ir pasaulis. Ir veikalas, kurį dabar ruošiu spaudai, bet dar nežinau, kaip pavadinsiu, bus iš religinės filosofijos, susietos su Rytai, specialiai su rusų krikščionybe. Jame bus skyriai apie Kristų, kaip jį supranta F. Dostojevskis, VI. Solovjovas, A. Blokas. Tai vokiškas „Dievo Avinėlis“, tik žymiai didesnis.

Naujausi vėjai teologijoje

J. Grinius. *Atėjus prie religinės filosofijos ir krikščionių tikėjimo problemų, kuriomis Tu visada sielojaisi, būtų įdomu išgirsti, Antanai, kaip Tu vertini naujoves, kurios pasireiškia dabar katalikuose po Antrojo Vatikano bažnytinio susirinkimo.*

A. Maceina. Tas klausimas toks platus, kad aš į jį visą nebandysiu atsakyti. Norėčiau tik paliesti katalikų teologus, kurie naujų vėjų įtakoje, kaip A. Jakštas sakydavo, mandrųpypkiauja. Sakysim, man nepatinka Teilhard'o de Chardino evoliucinė filosofija, kurią dabar garbina ne vienas katalikas, bet kuri iš tikrųjų naikina asmeninius žmogaus santykius su Dievu. Apie P. Teilhard'ą de Chardiną ruošiu straipsnį „Aidų“ žurnalui. Ten tos teorijos apžvalgą ir kritiką išdėstysiu plačiau. Dar noriu pridurti, kad man ypač nepatinka kai kurių teologų užmojis krikščioniškas tiesas, kaip jie sako, numitinti. Interpretuodami krikščionių religijos įvykius kitaip, negu jie užrašyti evangelijoje (istoriniai, nes vienkartiniai), jie iš tikrųjų patys kuria mitus.

J. Grinius. Šią opią problemą gal gali paaiškinti platėliau?

A. Maceina. Mitas juk yra pasakojimas apie tokį įvykį, kurio niekada nėra buvę, bet kuris turi bendrą prasmę ir todėl visados įvyksta, kai tik ši prasmė realizuojama. Sakysim, Antigonė nėra niekados gyvensi, bet ji visada pasirodo, kur tik meilės jausmas ir pareiga susikerta su neteisiu įstatymu: Antigonė gyvena ir mūsų seseryse, kurios laidojo bolševikų nužudytus jų brolius partizanus. Šitaip ir istorinį įvykį galima sumitinti, suteikiant jam bendrą prasmę, jį nuindividualinti bei nuistorinti. F. Dostojevskis šitaip pasielgė su Napoleonu, paversdamas jį „Nusikaltimo ir bausmės“ romane „aukštesnio žmogaus“ idėja, kurią pasiryžo realizuoti Roskolnikovas nužudydamas senutę palūkininę: Roskolnikovas pabandė tapti Napoleonu ne istorine, bet kaip tik *mitine* (bendros idėjos) prasme. Šiuo keliu dabar eina ne vienas teologas - ne tik protestantų, bet ir katalikų. Jie manosi radę Evangelijos aprašytuose įvykiuose (Kristaus gimime, Jo mirtyje, prisikėlime, Jo stebukluose ir t. t.) *bendrą prasmę*, kurią jie pabrėžia, padaro visuotinę, realizuojamą visur ir visados: Kristus gema kiekviename žmoguje, Jis prisikelia visur

ir visados. Evangelijos įvykių vienkartiškumas esąs nesvarbus, nes svarbi ši bendra prasmė. Šitai numitinimas virsta nuistorinimu. Šitokių reiškinų apstu olanduose.

J. Grinius. Gal turi kokį konkretų pavyzdį pailiuoti, kaip davei naujoviškai poezijai?

A. Maceina. Vaizdžių pavyzdžiu gali būti olandų katalikų katekizmas. Jame apie Jėzaus Kristaus prisidėjimą iš Šv. Dvasios rašoma: „Apie didžiuosius Senojo Įstatymo vyrus dažnai pasakojama, kad jie buvę iš Dievo išprašyti. Maldavus ir meldusis nevaisingos moterystės pasidarydavusios galų gale vaisingos. Taip buvo su Izraelio tėvais Izaoku ir Jokūbu, su Simonu, Samueliu ir vaiku iš Achazo namų kaip Dievo ištikimybės ženklų priespaudos metu. Taip buvo ir su Jonu Krikštytoju. Visuose šituose pasakojimuose atsiskleidžia tai, kas glūdi kiekvienoje motinystėje: naujas žmogus yra giliausia prasme pradedamas iš Dievo. Tėvai greičiau kūdikį 'gauna', negu 'pagimdo'. Iš visų Izraeliui pažadėtų kūdikių Jėzus yra pati viršūnė. Jo atėjimas į pasaulį buvo visos tautos išmaldautas, visos istorijos pažadėtas. Jis yra pažadėtasis Kūdikis daugiau negu kiti. Jis yra giliausias visos žmonijos maldavimas. Jis gimė visiškai iš pažado, visiškai iš malonės pradėtas iš Šv. Dvasios. Tai Dievo dovana žmonijai. Šią tad mintį ir reiškia evangelistai Matas ir Lukas, sakydami, kad Jėzus gimė ne iš vyro valios. Jie skelbia, kad tai gimimas, be galo aukštesnis, negu bet kurio kito kūdikio, kad jis nėra proporcingas tam, ką pajėgia žmogus iš savęs. Tai ir yra giliausia prasmė tikėjimo išpažinimo: 'Gimė iš Mergelės Marijos'".

Sakyk, ar tai ne mitas? Istorinis Kristaus gimimas iš Mergelės čia yra neneigiamas, o tik nutylimas. Jis subendrinamas, iš jo išvystant moralinę prasmę, esą kiekvienas vaikas yra gimęs iš Dievo. Šitame aiškinime išnyksta bet koks *ontologinis* Šv. Dvasios veikimas, nes čia viskas sumoralizuota. Kiekviena moteris, kuri meldžiasi bei prašo

Dievą, „pradeda“ iš Šv. Dvasios. Absoliučiai vienkartinis Marijos pradėjimas virsta bendra idėja, pasikartojančia milijonais kartų visų maldingų moterų gimdyje. Šitoks Evangelijos vienkartinis ir niekada nepakartojamų įvykių nuistorinimas, juos subendrinant ir sumoralinant, kaip tik yra naujas mitų kūrimas. Atrodo, kad dabar nesvarbu, ar šie įvykiai yra *buve*, bet svarbu, kad jie tą ar kitą *reiškia*.

Šitaip manoma palengvinti moderniam žmogui tikėti Evangelija. Palengvinimas, žinoma, labai jaučiamas, nes tikėti, kad Kristus prisikelia kiekviename žmoguje, yra nuostabiai lengva. Sunku tačiau tikėti, kad Kristus vieną vienintelį kartą prisikėlė, būtent trečią dieną po savo mirties ant kryžiaus. Atleisk, kad taip ilgai užsikalbėjau apie šį naują mitų kūrimą. Bet norėjau, kaip prašei, paaiškinti, kur aš naują mitologiją matau ir prie ko ji veda: prie istorinių įvykių susimbolinimo.

Pratęsiant mintis apie naujoves, man taip pat atrodo, kad teologai klysta, per daug išplėsdami Bažnyčios susirinkimo rekomenduoto dialogo prasmę ir organizuodami pokalbius su komunistais, su kuriais *kolektyvinis* tiesos ieškojimas negalimas: komunistai tuose pokalbiuose, kuriuos lig šiol Europoje organizavo Šv. Pauliaus draugija, Dievo klausimą, svarbiausią katalikams, iš diskusijų iš anksto išjungia. Vakarų Europos komunistams Maskva tokius dialogus su katalikais leidžia, nes tai komunizmui naudinga. Ką Maskva apie tokius dialogus rašo, teologai dažniausiai nežino, nes jie rusiškai nemoka ir sovietų pasisakymų neseka.

Vokiečių studentai ir universitetas

J. Grinius. Iš to, ką man pasakojai, atrodo, kad turi gerų santykių su katalikų teologais studentais. Gal galėtum man plačiau pasakyti, kaip Tavo klausytojai apskritai žiūri į Tave, lietuvį?

A. Maceina. Turbūt nori, kad pasigirčiau?.. Tačiau galiu atvirai pasakyti, kad mano santykiai su vokiečių studentais labai geri. Jie mane mėgsta, nes esąs *kitoks* negu vokiečių profesoriai. Mano paskaitų klauso įvairių fakultetų ir įvairių pasaulėžiūrų studentai - katalikai, evangelikai ir kitokie. Mano paskaitose būna paprastai apie 300 klausytojų (tiek būdavo į galą ir Freiburge).

Kad studentai mano paskaitas mėgo, ypač pajutau susirgęs. Niekados savo kambary neturėjau tiek daug gėlių, kiek praėjusią vasarą - tai vis iš savo klausytojų, kurie siūsdavo man jų puokštes visą ligos metą, kol gulėjau lovoje. Nemaža studentų laukė mano išgyjimo, kad gautų laikyti egzaminus pas mane, nors galėjo pasirinkti kitą profesorių. Todėl egzaminavau praėjusį rudenį nors ir sirgdamas: pasitikėjimas žadina jėgas. Gal ir mano paskaitos skiriasi nuo vokiečių profesorių, kurie filosofijoje beveik ištiesai atsideda istorinėms problemoms, o aš mėginu problemas spręsti, kaip jos yra savy. Studentams tai patinka. Visa tai žadina šiltus santykius su klausytojais ir kelia nuotaiką.

J. Grinius. Būtų naudinga sužinoti, kaip Tu vertini vokiečių studentus apskritai. Juk jie, tiek ruošdamiesi universitetui, tiek jame studijuodami, turi geresnes sąlygas, negu turėjo studentai nepriklausomoje Lietuvoje. Ar matai vokiečių pranašumą?

A. Maceina. Tarp lietuvių studentų Kaune ir vokiečių Miunsterio universitete nepastebiu *jokio* skirtumo. Kaip Lietuvoje greta gabių ir darbščių studentų būdavo vidutinių ir silpnų, taip yra ir vokiečių universitetinėje jaunuomenėje.

J. Grinius. Kaip vertini, Antanai, universiteto mokslo santvarką, dėl kurios daug kur dabar Vokietijoje studentai viešai protestuoja? Kaip ta santvarka Tau atrodo, palyginta su Vytauto Didžiojo universiteto Kaune?

A. *Maceina*. Neabejodamas sakau, kad Kauno universitete mokslo santvarka buvo geresnė negu vokiečių universitetuose.

Ten Teologijos-filosofijos ar Humanitarinių mokslų fakultetų studentas žinojo savo pasirinktos specialybės mokslo planą su teorinių valandų skaičiumi, egzaminais ir pratybomis. Vokiečių filosofijos fakultetų studentai neturi nieko panašaus; gali klausyti (ar neklausyti) paskaitų, tik svarbu, kad studijų knygelėje būtų įrašytas tam tikras paskaitų skaičius kas semestras ir atliktos kelios seminarinės pratybos. Kai tai studentai turi, jiems egzaminų programą nustato profesorius savo nuožiūra. Dėl šitokios tvarkos studentai sugaišta per daug laiko.

Tuo tarpu profesoriai savo laisvę dažnai perdeda. Katedros vedėjas ir bet kuris kitas, profesoriaus titulą įsigijęs (taipgi ir aš pats), yra savotiškas karaliukas. Kiekvienas savo specialybėje dėsto, *ka* nori ir *kaip* nori. Jis seminarų ir institutų patalpose turi tokias geras sąlygas, kad dėl jų nukenčia studentai. Todėl šie teisėtai daug kur dabar viešai protestuoja reikalaudami reformų vokiečių universitetuose.

J. *Grinius*. *Kaip vertini vokiečių profesorių tarpusavio santykius, vėl juos lygindamas su Vytauto Didžiojo universitetu?*

A. *Maceina*. Ir šituo atžvilgiu aš pirmenybę atiduodu Lietuvos universitetui. Ten kiekvieno fakulteto mokomasis personalas ne tik pasižinojo, bet ir sudarė vieningą kolegiją. Vokiečių universitetuose to nėra. Mokslo reikalus čia sprendžia vadinamasis „siaurasis fakultetas“. Kiti viso fakulteto dėstytojai net vienas antro nepažįsta, jei nesusitinka per kokius nors absolvento egzaminus, arba nėra priversti dalyvauti kokiame nors privalomame posėdyje. Trumpai tariant, universalumo ir kolegiskumo dvasia, kuri išugdė universitetus Europoje, vokiečių aukštosiose mokyklose yra beveik dingusi.

J. Grinius. Šitaip maždaug atrodo mano ir A. Maceinos ilgas pokalbis, kurį turėjau Miunsteryje savo kolegos 60 metų proga. Jį čia perduodu santraukoje susistemines, nes visų gausių klausimų su įvairiomis detalėmis buvo neįmanoma užfiksuoti. Kad ir suschemintas, vis dėlto jis yra autorizuotas ir patikslintas paties sukaktuvininko plunksnos.

[ŽMONĖS, KURIUOS IŠAUGINO NEPRIKLAUSOMA LIETUVA]

Kun. Bronius Liubinas, kaip ELI (Europos lietuvių informacijos) vedėjas, kreipėsi su eile klausimų į dr. Antaną Maceinų ir atsakymų į juos gavo tokiu laišku:

Mielasis Kunige Broniau,

Buvodami pas mane mano 60-ąjį gimtadienį, Jūs, kaip ELI vedėjas, palikote man keletą klausimų, prašydami į juos atsakyti ir tuo pajvairinti mūsų spaudą, nevaržydami tačiau manęs atsakymo forma. Pasinaudodamas šia laisve, atsakau dabar ne sausu interviu, kurių nemėgstu, o bičiulišku laišku Jums patiems. Nebus jame nieko ypatingo. Gal tik vienas kitas žvilgis atgal ir viena kita išvada bendresnio pobūdžio.

1

Klausiate mane, kas man buvo „arčiausiai širdies“, kai kūriau, ir ką labiausiai vertinaš „šiandien, žvelgdamas atgal į savo atliktus darbus“?

Tai labai keblūs klausimai. Mat širdis kirmis, kaip žemaičiai ją vadina, geidžia viena, o protas dažnai sako visai ką kita. Pažiūrėkime vis dėlto, ką šie du tokie nelygūs „organai“ kalba mano atveju.

Paties darbo metu man arčiausiai širdies yra buvę trys knygos: 1. „Socialinis teisingumas“ (1937) - todėl, kad ši

knyga kilo iš labai *įskaudintos širdies* (apie šio skaudulio priežastis papasakosiu Jums, atsakydamas į antrąjį Jūsų klausimą). Ją parašiau gana greitai, vedamas kažkoko įkvėpimo, atostogų metu, išsiuntęs šeimą vasarotų. Tiesa, jos idėjos jau buvo subrendusios kiek anksčiau. Tačiau pats rašymas tikrai buvo vedamas širdies kaip jos šauksmas - anuo metu nuskambėjęs tuščiose dykumose.

2. „Saulės giesmė“ (1954) - todėl, kad ši knyga buvo rašoma *nustebusia širdimi*. Asyžiaus šventasis man visados vaidenosi kaip nesuprastas krikščionis - net nė pačių pranciškonų (kitai jie nebūtų suskilę!). Į šį šventąjį pirmą sykį atkreipė mano dėmesį kunigas dr. M. Ražaitis, mano profesorius Vilkaviškio kunigų seminarijoje, kuriam ir šiandien esu giliai dėkingas už tuos pagrindus, kuriuos jis man padėjo savo dogmatikos kursu. Tad kai 1951 m. prelatas Pranciškus Juras kreipėsi į mane, klausdamas, ar nesiimčiau rašyti knygos apie jo bendravardį šventąjį, tuojau sutikau ir per pusantrų metų darbą baigiau. Tai neatsistebinčios širdies apmąstymai didžiojo Poverello elgsenos. 3. „Dievo Avinėlis“ (1966) - todėl, kad ši knyga buvo rašoma *mylinčia širdimi*. Kristus stovėjo ir tebestovi mano egzistencijos centre. Tiesa, eilėraščių cikle „Kristaus istorija“ žmogus Jo tai nesulaukia, tai neranda, tai praeina Jam pro šalį, tai sumaišo su kuo nors kitu. Tačiau tai atsitinka todėl, kad Kristaus asmeniškai tarp mūsų nebėra, o Bažnyčia su jos konkrečiu gyvenimu toli gražu Kristaus neatstoja, ne sykį Jį aptemdydama ar net iškreipdama. Tiesa, dogmatiškai svarstant, Bažnyčia yra Kristus, besiskleidžiąs istorijos laike bei erdvėje. Tačiau, žinote, dogmatika sau, o gyvenimas vėl sau.

Kad „Dievo Avinėliui“ pasirinkau Rytų Bažnyčios kristologiją, tai buvo anaip tol ne atsitiktinybė: tai vidinis įsitikinimas ir išpažinimas. Lotyniškoji kristologija, ypač šv. Anzelmo, man niekad os nėra buvusi prie širdies - kaip ir visa lotyniškoji santvarka su jos teisyne, su taisyklėmis ir nurodymais kiekvienam žingsniui, su drausme ir prak-

tikomis, taip labai primenančiomis Evangelijos krapus bei mėtus (plg. Mt 23, 23). Turiu šia proga atvirai prisipažinti: nors esu išaukęs lotyniškojoje Bažnyčioje, nors mėgstu jos kalbą ir jos muziką, tačiau savo širdimi ir išgyvenimais, savo teologinėmis mintimis ir įžvalgomis esu Rytų krikščionis. Štai kodėl didžiu džiaugsmu žiūriu dabar į tas pakaitas, kurios vyksta lotyniškoje Bažnyčioje, nes jos artina Romą labai sparčiu žingsniu prie Rytų Bažnyčios: valdymo decentralizacija, kolegialumo principas, gimtoji kalba liturgijoje, meilės momento iškėlimas, sąžinės laisvės primatas praktikoje, pasauliečių vaidmens augimas - visa tai Rytų Bažnyčioje yra savaimė suprantami dalykai. Kai visa tai pasidarys savaimė suprantami dalykai ir lotyniškoje Bažnyčioje, vienybė bus pasiekta. „Dievo Avinėlis“ kaip tik ir yra šio džiaugsmo ir šios meilės išraiška. Tai manasis *Pange, lingua*.

Tačiau rašyti širdimi dar nereiškia gerai rašyti. Todėl šios trys knygos, buvusios arčiausiai širdies kuriant, man neatrodo esančios vertingiausios jas sukūrus. Žvelgdamas atgal, labiausiai vertinčiau dar neišleistus ir vokiškai parašytus dalykus: 1. „Filosofijos kilmė bei prasmė“ ir „Religijos filosofija: 1. Dievo problema“. Pirmajame mėginau tiesi kelią į Dievą iš paties filosofinio pažinimo kaip būties interpretacijos. Ši interpretacija (tai mano pagrindinė tezė) yra galima tik tada, kai būtis turi ontologinę kūrinio sąrangą, o kūrinio sąrangą reikalauja Kūrėjo. Tai nėra Dievo buvimo įrodymas, bet Dievo buvimo atskleidimas, kaip ašen ši vyksmą vadinu. Antrajame, lyg ir pirmojo tęsinyje, mėginau žvelgti į Dievą kaip Kūrėją ir čia rasti religijos pagrindą, nes religija kaip žmogaus santykis su Dievu yra galima tik tada, jei Dievas yra tiesioginis mano būties Autorius, vadinasi, jei niekas trečias nestovi tarp Jo ir manęs. Šią mintį aš netrukus išvystysiu viename straipsnyje apie Teilhard'ą de Chardiną „Aiduose“. Jei mano sveikata leis ir jei leidėjų atsiras, norėčiau šiuos du dalykus visų pirma paskelbti lietuviškai.

Jei klaustumėte, ką labiausiai vertinčiau iš jau išleistų dalykų, stabtelčiau prie „Socialinio teisingumo“ ir „Dievo Avinėlio“. Pirmąjį vertinu todėl, kad jis ir po 30 metų pasiliko taip lygiai aktualus kaip pradžioje - ir net pasidarė aktualesnis, kaip matysime gvildendami antrąjį Jūsų klausimą. „Dievo Avinėli“ vertinu todėl, kad jame Kristus buvo pavaizduotas tiek kaip Išganytojas, tiek kaip kūrinių Pirmavaizdis bei Tikslas, nesuskaldant Jo, kaip yra de Chardino mistikoje, kurioje Kristus Išganytojas pradingsta evoliucijos rūkuose, kadangi juose pradingsta ir blogis, ir nuodėmė, ir mirties tragika. Kitos išleistos knygos (tarp jų ir širdimi parašyta „Saulės giesmė“) būtų reikalingos dar vienos redakcijos, daug ką išbraukiant bei pakeičiant.

2

Antrą Jūsų klausimą norėčiau paminėti žodiškai: „Kokie dalykai ar įvykiai yra Jus palietę nemaloniausiai? Kuriuos iš šių atvejų dar ir šiandien laikote reikšmingais? Kodėl?“

Tai vylingas klausimas! Jis lengvai gali vesti atsakytoją į grynai asmeninę plotmę, neturinčią reikšmės ir net neįdomią. Kiekvieno juk žmogaus gyvenime esama baisiai nemalonių dalykų, kilusių betgi iš asmeninių santykių su kitais: susipykimas, neištikimybė, apgaulė, nepasisekimas ir t. t. Apie tai pasakotis būtų tikrai neprasminga. Jeigu vis dėlto aš į Jūsų klausimą atsakysiu, tai tik todėl, kad esu turėjęs nemalonumų ne asmeninėje, o *idėjinėje* plotmėje.

Nemaloniausias dalykas, palietęs mane *kaip krikščionį*, yra mano konfliktas su bažnytine hierarchija, prasidėjęs Kaune (1936), atsinaujinęs tremtyje (1947) ir kažkaip savaime išdvesęs netekdamas objekto. Tiesa, šio objekto, blaiviai svarstant, jis niekad nė nebuvo turėjęs, tačiau mūsų hierarchijai atrodė, kad toks objektas esąs.

Konfliktas prasidėjo mano paskaita KVC konferencijoje 1936 metais. Šioje paskaitoje kalbėjau apie katalikų įnašą

į kapitalizmą ir kėliau mintį, esą reikia socialinį klausimą spręsti ryžtingai bei našiai, kol ne per vėlu. Bažnytinių turtų reforma buvo siūloma kaip akivaizdus tokio ryžtingumo ženklas. Atoveikis į šią paskaitą buvo nelauktas. Po ilgų ir karštų diskusijų konferencijoje (šiose diskusijose dalyvavo vysk. J. Staugaitis ir vysk. M. Reinys) Kauno arkivyskupas J. Skvireckas perdavė man per Teologijos ir filosofijos fakulteto dekaną prof. P. Kuraitį paskutinį įspėjimą: jei ašen dar sykį *taip* kalbėsiąs, jis atimsiąs man *missionetn canonicam*, be kurios man būtų tekę universitetą palikti. Taip pat arkivyskupas pareikalavo mane pasitraukti iš KVC valdybos, nors konferencijos ir buvau išrinktas. Dalis katalikų spaudos (ypatingai kun. J. Stankevičius „Darbininke“ ir Amerikos kunigų vienybės organas „Foruni“, 1937, Nr. 15-17) sutiko paskaitos mintis labai nepalankiai, telkdama kritiką ne tiek apie pačias mintis, kiek apie jų autorių ir nepagailėdama jam gražbylišku epitetu - nuo „Judo“ ligi „masono“. Išsivystė baisiai nemalonus ginčas - neviešas, o patvoriais. Aš pats tuo metu su nieku nepolemizavau, o po metų išleidau aną paskaitą, išplėtęs ją į knygą: tai ir yra ankščiau minėtas „Socialinis teisingumas“.

Tremtyje konfliktas su mūsų hierarchija atsinaujino 1947 m. dėl mano skelbtos nepasaulėžiūrinės politikos arba valstybės neutralumo religijų bei pasaulėžiūrų atžvilgiu. Šį konfliktą tęsė tremtyje jaunieji mūsų vyskupai. Vėl užsimezgė nemalonūs susirašinėjimai; įtarinėjimai, skundimai Vatikanui; Amerikoje plito vyskupo P. Bučio laiškas, kuriame jis siūlė Ateitininkų federacijos valdybai arba priversti mane atšaukti savo pažiūras, arba išmesti mane iš ateitininkų (man pačiam jis siūlė *ištoti*); Vokietijoje visi trys lietuviai vyskupai pasisakė prieš mano kandidatūrą į Ateitininkų federacijos vadus. Šį sykį ašen nebuvau toks santūrus kaip Lietuvoje, tiek laiškais, tiek straipsniais gindamas savo idėją. Todėl polemika virė gana ilgus metus. Šį sykį irgi buvau ruošęsis nepasaulėžiūrinės politikos

sampratą išvystyti atskira knyga. Net ir vysk. Būčys mane į tai ragino, tikėdamasis, esą tokiu atveju ašen įžiūrėsiąš šios sampratos *nekatalikišką pobūdį* ir jos atsisakysiąs. Tačiau pakvietimas dėstyti Freiburgo universitete (1956) sumaišė mano planus, ir ši knyga liko neparašyta.

Šiandien šis konfliktas yra, kaip užsiminiau, visiškai išdvėšęs. Juk anos socialinės idėjos, dėstytos prieš 30 metų, yra virtusios visiems mums savaime suprantamu dalyku. Net ir tada siūlyta bažnytinių turtų, pirmiausia žemių, reforma dabar yra vykdoma pačių hierarchų rankomis. Reikia tik apgailėstauti, kad tai daroma dabar, o ne prieš 50 metų, kada Bažnyčia tikrai būtų pasirodžiusi pažangi socialinėje srityje. Šiandien visi šie dalykai jau turi kitokio atspalvio, nes išgyvenami kaip pavėlintas sekimas komunizmu. Ar jie kokios nors reikšmės turės ir Bažnyčią įjungs į socialinių kovotojų eiles, sunku pasakyti. Kas per vėlai pradeda, visados rizikuoja nepasivyti.

Taip pat ir nepasaulėžiūrinės politikos idėja šiandien yra išryškėjusi, paskelbus Antrajame Vatikano susirinkime religijos laisvės principą, iš kurio savaime plaukia valstybės neutralumas pasaulėžiūrų atžvilgiu. Juk esant visoms religijoms valstybėje vienodai laisvoms, valstybė nė negali kitaip elgtis, kaip tik sudarydama visoms *vienodas* sąlygas. Pora sakinių iš Antrojo Vatikano susirinkimo deklaracijos „*Dignitatis humanae*“ apie religijos laisvę: „Valstybės valdžia privalo... religinių piliečių gyvenimą tik pripažinti ir globoti; ji tačiau - ir tai reikia čia pabrėžti - peržengtų savo ribas, jei mėgintų religinius aktus įsakyti arba kliudyti“ (cap. 3)... Pagaliau valstybės valdžia turi rūpintis, kad piliečių lygybė prieš įstatymus... dėl jų religinių įsitikinimų nebūtų pažeista nei viešai, nei paslėptu būdu ir kad jie nebūtų diskriminuojami. Iš to eina, kad viešojo valdžia vykdytų neteisybę, jei ji piliečius verstų ar grasintų kurią nors religiją išpažinti arba atmesti, jei ji kam nors kliudytų kuriai nors religinei bendruomenei priklausyti arba iš

jos išstoti" (cap. 6). Jei šias mintis palygintume su popiežių Grigaliaus XVI, Pijaus IX, Leono XIII nusistatymu religijos laisvės atžvilgiu, rastume nuostatų posūkį visu 180 laipsnių. Kad sąžinės ir Dievo garbinimo laisvė yra nuosava kiekvieno žmogaus teisė ir kad ši teisė turinti būti įstatymų pripažinta ir paskelbta kiekvienoje gerai tvarkomoje valstybėje - ši reikalavimą, kurį dabar paskelbė pats Antrasis Vatikano susirinkimas, popiežius Grigalius XVI vadino *pamišimu* (enciklika „Mirari“), popiežius Pijus IX kvalifikavo jį kaip *ižūlumą* (enciklika „Quanta eura“), o popiežius Leonas XIII laikė *bedieviška* tą valstybę, kuriai visos religijos yra lygios ir kuri visoms joms pripažįsta tas pačias teises (enciklika „Libertas“). Pažanga sveikintina, tik irgi pavėluota, kaip ir socialinėje srityje, nes Bažnyčia paskelbė čia tik tai, kas jau visose demokratinėse valstybėse buvo vykdoma.

Iš šio konflikto pasidariau dvi išvadas: 1) bažnytiniai hierarchai yra savos aplinkos bei tradicijos vaikai ir todėl sunkiai pajėgia iš jos išsilaužti, eidami paprastai iš paskos; 2) todėl jų pažiūras reikia visados kritiškai vertinti, nes Bažnyčioje yra neklaidingi tik *populus Dei* kaip visuma ir popiežius kaip šios visumos Galva, kai kalba visumos vardu *ex cathedra*. Visa kita yra kintama, reliatyvu ir palenkta pavojui klysti bei klupti. Šia prasme žiūriu gana kritiškai ir į dabartines katalikų pastangas prisitaikyti arba pasivyti moderninę kultūrą bei moderninį žmogų, nes vieną kartą suklypus, negalima žinoti, ar nesuklypsi ir antrą kartą. Ypač abejotinos man atrodo ne vieno hierarcho ir teologo pastangos kalbėtis su komunistais. Tai vėl posūkis 180 laipsnių: nuo ekskomunikos bei draudimo jokia prasme nebendrauti (plg. popiežiaus Pijaus XI enciklika „Divini Redemptoris“, 1927) šuolis į dialogą bei viešus priėmimus. Tokie šuoliai rodo ne naują dvasią, o dažniausiai naivų ir todėl pavojingą tikrovės neįjautimą.

Klausiame taip pat, ar mano sveikata „šiuo metu leidžia kurti“ ir „jei taip, tai kokius didesnius darbus“ esu pradėjęs ir „kokių užmojų esama ateičiai“?

Jei posakį "šiuo metu" suprastume kaip pastaruosius mėnesius, tai turėčiau atsakyti, kad ligi Kalėdų visiškai nieko negalėjau - net nè rašyti mašinėle: tiek širdis buvo nusilpusi. Ją ištikusi liga gegužės mėn. viduryje nesidavė taip lengvai nugalima, taip kad reikėjo nutraukti dėstymą universitete ir ilgus mėnesius gulinėti arba tik vaikštinėti nuo vieno lango prie kito. Tačiau šiais ilgais vienatvės mėnesiais daug skaičiau, daug galvojau, o rugpjūčio mėnesį net kiek rašinėjau, nes sveikata buvo truputį pagerėjusi. Paskui vėl atkritau, vėl reikėjo viską nutraukti. Dabar, atrodo, pamažu taisausi ir pradedu ruošti vasaros semestrą dėstyti. Todėl ir ateities planai pradeda vėl pamažu grįžti sąmonėn.

Pagrindinis mano užmojis yra *užbaigti* religijos filosofiją. Ja pradėjau dėstyti 1966 m. ir išdėščiau pirmąją dalį: *Dievo problema* (1966-1967 m. žiemos semestrą). Po jos ėjo antroji dalis: *Žmogaus problema*, bet jos paskaičiau tik įvadą (1967 m. vasaros semestrą) - ir susirgau. Turėjo būti dar trečioji dalis: *Pasaulio problema*. Liga sujaukė visą šį planą, ir dabar ašen bandysiu jį vėl pamažu atstatyti. Religijos filosofija turėtų būti pats didžiausias ir originaliausias mano rašinys. Ji yra atremta į Dievo nusižeminimo bei apsirėžimo idėją (*kenosis*), kuri išeina aikštėn jau pačiame kūrime. Šis Dievo nusižeminimas trunka visą jo santykį su žmogumi ir teikia religijai labai savotiško atspalvio, kurio dažnai nepastebime arba nevertiname. Mano uždavinys ir būtų šį atspalvį išryškinti ir religiją jo šviesoje panagrinėti. Juk religija įgyja kitokio pobūdžio, jei žmogus suvokia save kaip kūrinį tokio Dievo, kuris kaip tik dėl kūrinio aprėžia savo absoliutumą, savo galią, kuris nužengia į kūrinio plotmę ir kalba šios plotmės

kalba, nevaržydamas kūrinio laisvės bei jo apsisprendimo. Man atrodo, kad dabartinė religijos filosofija yra per daug supsiologinta ir suistorinta. Ašen mėginau iš jos padaryti *ontologiją*, tai yra nagrinėti žmogaus santykį su Dievu *būties* atžvilgiu, nes juk žmogus gauna iš Dievo visų pirma pačią būtį. Todėl nebūties idėja yra viena iš pagrindinių manoje religijos filosofijoje, Dievas-Kūrėjas, kaip anksčiau minėta, yra vienintelis Dievas, su kuriuo galiu turėti tiesioginį santykį arba religiją. Griežtai neigiu evoliucijos Dievą ir vadinamąjį „evoliutyvinį kūrimą“, nes tai nesusipratimas ir prieštaravimas. „Išsivystęs kūrimas“ yra nesąmonė. Tai kūrimas ne iš nebūties (*nihilum*), bet iš ko nors (*aliquid*); tada Dievas yra ne Kūrėjas, bet žiedėjas (demiurgas). Matote, kaip labai skiriuos nuo Teilhard'o de Chardino! Tačiau reikia atsispirti madai - vis tiek ar ji būtų siauros kelnės, ar siauros mintys... Logikoje madų nėra, ir kas sako A (Dievas yra Kūrėjas), negali iš jos padaryti B (Dievas kuria per evoliucijos dėsnius). Kalba yra kantri, bet logika neatiaidi.

Iš antrinių planų būtų dar galima paminėti *dialektinio materializmo* teoriją, kurią taip pat norėčiau paruošti ir išleisti. Man atrodo, kad man pavyko ją objektyviai išdėstyti - taip, kad mano klausytojai beveik buvo įsitikinę, esą esu marksistas. Mat mėginau dialektinį materializmą dėstyti išeidamas iš jo stipriausios pusės ir šią stipriausią pusę išvystydamas ligi galo. Kitaip svetimos pasaulėžiūros dėstymas pasidaro neobjektyvus. Tačiau pabaigoje, kai teko viską suimti krūvon, paaiškėjo, kad ši teorija kritikos neišlaiko, nes susikerta su žmogaus asmens tapatybe, kurią ir pats marksizmas pripažįsta. Išklaušę šią kritiką, mano klausytojai suprato, kad marksistas nesu; tuo pačiu jie suvokė ir mano metodą. Šį kursą būtų gera paskelbti, nes Vakaruose neturime nei tikrai objektyvaus dialektinio materializmo išdėstymo, nei jo esminės kritikos, kuri išeitų iš jo paties pagrindų, o nebūtų tik palyginimas su scholastine filosofija. Tačiau prie šios problemos eičiau tik tada, kai

religijos filosofija būtų visiškai baigta. Dabar marksistinės filosofijos nebedėstau; ją perleidau vienam jaunam privatdocentui, kuris ja domisi ir yra jau keletą darbų šioje srityje parašęs. Tai man buvo didelis palengvinimas, nes dabar galiu visiškai atsidėti savoms pažiūroms. Amžiui slenkant vakarop, reikia galų gale pakalbėti ir apie tai, kas pačiam dėstytojui labiausiai rūpi. Kitų teorijas tegu dėsto jaunesni. Taip darėme ir mes, būdami jauni.

4

Tolimesnis Jūsų klausimas yra dvilypis. Visų pirma norėtumėte žinoti, **„kokios apraiškos lietuviškoje visuomenėje" man „kelia nerimo" ir „kokios teikia šviesios vilties", o paskui: „kokią lietuvišką veiklą" laikyčiau „reikšmingesne ateities Lietuvai: politinę ar kultūrinę?"**

Kadangi lietuviškoji visuomenė šiandien nėra atskirta nuo Vakarų visuomenės apskritai, todėl šiosios pavojai yra sykiu ir mūsų pavojai, nes ir mes gyvename bendra nuotaika, vis labiau ja užsikrėsdami.

Leiskite man savo nerimą išreikšti vienu žmonių pasakojimu, kuris, be abejo, yra labai „nemoksliskas", bet mūsų atveju giliai simboliškas. Žmonės pasakoja, esą didelės gyvatės galinčios užhipnotizuoti mažus paukščiukus. Gyvatė nieko nedaranti, net nė nesijudinanti: ji tik stipriai spoksanti paukščiukui į akis, o šis darąsis vis neramesnis ir neramesnis, šokinėjęs nuo šakos ant šakos, artinąsis vis labiau prie gyvatės, čirendamas ir sparneliais plasnodamas, tarsi meilintūsi šliužui. O gyvatė vis spoksanti ir spoksanti. Galų gale paukščiukas tiek priartėjęs, kad gyvatė tik žiobtelianti ir jį praryjanti. Šis pasakojimas man visados ateina į galvą, kai stebiu dabartinio laisvojo pasaulio santykius su komunistiniais Rytais. Ne Vakarai hipnotizuoja komunistinius Rytus, o Rytai - Vakarus. Vakarų pasaulis darosi vis neramesnis, ieško vis glaudesnių ryšių su Rytais, siūlosi dialogo, santykių, sutarčių, bendra-

darbiavimo. Tie gi žmonės, kurie mėgina šį užhipnotizuotą pasaulį supurtyti, kad atsibustų ir išvystų pavojų, yra laikomi keistais neramuoliais, atsilikėliais, nesuvokiančiais laiko dvasios.

Anas hipnotinis miegas pamažu pradeda užkrėsti ir mus. Ir mes daromės kažkodėl neramūs kaip tasai paukščiukas: ieškome santykių su tėvyne (tarsi tėvynė būtų geografinė ar populiacinė sąvoka), peikiame antikomunizmą, tikimės suradę skirtumo tarp Marxo ir dabartinio komunizmo (tarsi tokio skirtumo nebūtų tarp Evangelijos ir dabartinės Bažnyčios), išpučiame keleto sovietinių intelektualų purkštavimus prieš partiją (tarsi šie intelektualai patys nepabrėžtų, kad jie tai darą komunizmo naudai), vieni niekiname praeitį, kiti ją perrašome pagal savo dabartines svajones, žodžiu, elgiamės lyg užhipnotizuoti, praradę tikrovės pajautimą. Tai pastūmi mus į kažkokį popierinį abstraktų moralizmą. Mūsų spauda pilna pamokymų bei moralų: turi būti - prirašyta, priorganizuota, prileista, prikurta, prikalbėta; reikia - įsteigti, aplankyti, tikinti, išjudinti, uždegti ir t. t. Tačiau kokia didžiulė praraja tvilo tarp šiojo reiklaus ir net išdidaus „turi būti“ ir anojo kuklaus ir nusižeminusio „yra“! Kai sykį viena dešimtmetė mergaičiukė svaičiojo, esą užaugusi ji jodinėsianti juodbėriu žirgu, tai jos dėdė žemaitis šypsodamasis ją tik paklausė: „O ans žirgs, ar jis bus medinis?“ Pavojus suptis ant medinio arkliuko, laikant jį ristoku juodbėriu, yra dabar mums labai artimas ir todėl taip lygiai pavojingas, kaip ir laisvajam pasauliui komunistinės gyvatės akys: *abu migdo...*

Vienintelė priemonė nusikratyti šiuo hipnotiniu miegu yra *kultūrinė kūryba*: mokslas, menas, literatūra, auklėjimas, ekonomika, medicina, technika ir t. t. Todėl šviesia viltimi žiūriui į būrelį - tegu ir nedidžiausią - tų mūsų tautiečių, kurie kaip tik veikia šiose srityse. *Kultūrinė kūryba gražina žmogų į tikrovę*. Abstrakčiais moralais („turi būti“ ir „reikia“) nesukursi jokio veikalo, neišauklėsi

jokio jaunuolio, nieko neišmokysi, nieko neišgydysi ir net neuždegsi. Tuo anaipol neneigiu *politinės* veiklos. Tačiau politinė veikla dabartiniu metu neturėtų būti daugumos reikalas, nes ši veikla dabar yra tragiška, o tragiką pakelti gali tik rinktiniai žmonės. Todėl manyčiau, kad politinė veikla apsirėžtų tik nedideliais ir labai konkrečiais būreliais. Juk mūsų padėtyje ši veikla reiškia nerimo kėlimą svetimiesiems juos informuojant, prašant, kritikuojant. O tai baigiasi taip, kaip kadaise Adomo Mickevičiaus atveju jo politinėje veikloje. Šio didžio kultūrininko pavyzdys yra daugiau negu pamokymas, tai prasmuo visai mūsų veiklai.

Pasiryžęs imtis organizuoti lenkų legioną užsienyje, Mickevičius tuo pačiu įsijungė į ano meto lenkų politiką tremtyje. Visai šiai veiklai buvo tada be galo svarbu gauti popiežiaus Pijaus IX pritarimą. Lenkų idealas buvo, kad popiežius viešai palaimintų legiono vėliavą. Todėl lenkų delegacija - joje buvo ir Mickevičius - syki buvo popiežiaus priimta specialioje audiencijoje, kurios metu tarp poeto ir popiežiaus išsivystė toksai dialogas:

Popiežius. Reikia būti labai atsargiems! Būkite kantrūs ir laukite! Mes esame įsitikinę, kad Lenkija prisikels.

Mickevičius. Jūsų Šventenybe, mes negalime ilgiau laukti! Mes kenčiame!

Popiežius. Betgi mes negalime skelbti pasauliniams valdovams karo.

Mickevičius. Kristus ėjo už tiesą mirti ant kryžiaus!

Popiežius. Piano, piano, mano sūnau! Tu pamiršti, su kuo kalbiesi!

Ir didžiausiam visų nustebimui popiežius staiga parodė į duris ir sušuko: „Laukan!“ Išdidžiu žingsniu Mickevičius paliko audiencijų salę.

Argi ši scena nesikartoja ir dabar, kai kreipiamės į svetimuosius, prašydami paramos savam kraštui? Tiesa, ne visados mums parodomos durys fiziškai, tačiau be-

veik visados esame išvejami dvasiškai: tylomis, beveik nejučiamai, juk esame triukšmadariai, ramybės ardytojai, užhipnotizuoto pauščio žadintojai. O kas gi dėkingas keliasi iš miego, jei jį purtai už apykaklės? Čia tad ir glūdi mūsų politinės veiklos tragika. Ir vis dėlto turi būti žmonių (jų turime), kurie šią tragiką prisiimtų, pakeltų ir, išvyti pro vienas duris, grįžtų pro kitas ir vėl pasauliui primintų, kad Kristus už tiesą mirė ant kryžiaus. O kaip lengva Jam būtų buvę sueiti dialogo su fariziejais! Kaip lengva būtų Jam buvę išgelbėti pasaulį be kraujo! Argi ne tai Jam siūlė velnias, Jį gundydamas dykumose? Užtat šiandien didieji inkvizitoriai ir pataisė Jo mokslą bei elgesį. Kadangi mūsų politika yra priešinga šioms inkvizitorių pataisoms (vis tiek ar jos būtų dvasiškos ar pasauliškos), tai ir esame vejami bei nemėgiami kaip ramybės ir dialogo trukdytojai. Tačiau *garbė* tiems mūsų veikėjams, kurie šios tragikos neišsigąsta ir toliau ją neša.

* * *

Tuo, mielas ELI Vedėjau, rodos, ir būsiu išsėmęs Jūsų klausimus. Į pastarąjį „kokių patarimų“ galėčiau duoti „svetimų kraštų lietuviams“, atsakyti nenorėčiau, nes tai būtų putlumas iš mano pusės. Tolimų kraštų lietuvių gyvenimo nepažįstu, jų sąlygos ir nuotaika ten yra kitokios, tad kiekvienas patarimas pasibaigtų anuo anksčiau minėtu abstrakčiu moralu. Juk visi raginimai bei įpareigojimai, jei jų nesiima pats ragintojas, kitus tik erzina. Todėl šioje vietoje ir nutyliu.

Gal tik vieną trumputę pastabėlę būtų galima pridurti. Savo gyvenime esu sukiojęsis tarp daugelio tautų: tiek studijų metu Belgijoje (tame šiandien tautiškai neramiame Liuvene), Šveicarijoje, Prancūzijoje, vėl Belgijoje, tiek tremtyje (Vokietijoje), tiek dabar, dėstydamas universitete (Freiburge ir Miunsteryje), kur dirba irgi įvairių tautybių žmonės. Šie daugialypiai susitikimai atskleidė vieną tiesą:

išlikti žmogumi yra pats svarbiausias dalykas. Kur sunyksta žmogiškumas, ten nieko negelbės nė gražiausias tautiškumas (kalba, dainos, šokiai, drabužiai). Tačiau išlikti žmogumi yra žymiai sunkiau, negu išlikti tautiečiu. Jeigu tad man jau būtinai reikėtų duoti patarimo dabartinei lietuviškai jaunuomenei, tai šis patarimas susibėgėtų į vieną vienintelę formulę: išaugti ir išlikti pilnaverčiu žmogumi; žmogumi aukštos kultūros, gilaus išsilavinimo, skaidrios moralės; kūrybišku žmogumi savoje srityje. Žmogiškumas yra pati didžiausia vertybė - tiek tėvynėje, tiek tremtyje.

Jūsų *Antanas Maceina*

LIETUVIŲ LANKYMAISI
Į PAVERGTĄ KRAŠTĄ IR
JŲ NAUDA TAUTAI

Pašnekesys su dr. Antanu Maceina

Ižanginės pastabos bei mintys

Miunsteris, 1968 m. birželio 15 d.

Mielas Redaktoriau,

Maždaug prieš mėnesį gavau iš Jūsų eilę klausimų interviu reikalui: tai jau trečias šios rūšies pokalbis, kurį pakurstė mano senatvė. Matyt, ir šiuo atžvilgiu visuomenė stipriai pakitusi: pirmiau tokiomis progomis ji leisdavo *kitiems* apie sukaktvininką kalbėti, o dabar ji verčia jį patį pasakotis ir išspaudžia jį lyg citriną. Betgi šį kartą leisiuos lašinamas tik iš dalies. Mat daugelis Jūsų klausimų man yra arba visiškai nežinomi, arba žinomi tik paviršutiniškai. Sakysime, kodėl išsiskyrė Santaros-Šviesos ir skautų veikėjai, ar laisvinimo veiksniai pilnai išnaudoja visokeriopą lietuvių pajėgumą, ar PLB savo veiklai pasirinkusi tinkamą kelią - šie dalykai man yra tiek menkai pažįstami, kad būtų tikrai iš mano pusės putlu imtis į juos atsakinėti. Kiti klausimai - kaip būtų galima geriausiai paskleisti mūsų įnašą tarp kitataučių, ar lietuvių kultūrininką saisto įsipareigojimai sava tautai - yra per platūs, kad būtų bent pakenčiamai išsemti pokalbio rėmuose: jie reikalautų atskirų straipsnių. Taip pat nenorėčiau nė kartotis, sakysime, teikdamas Jūsų prašomų įtaigų lietuviškajam jaunimui: tai truputį paliečiau pokalbyje su ELI vedėju kun. Br. Liubinu (žr. „Darbininkas“,

1968 m. kovo 26 d.). O pranašauti, ar ateinantis dešimtmetis atneš Lietuvai laisvę, būtų tikrai pavojinga: nors esu ir pasaulietis, tačiau pranašiško vaidmens, dabar mums, pasauliečiams, taip labai peršamo, kratausi visomis keturiomis. Šitaip tad susisiaurinęs, mėginasi stabtelėti ties tais Jūsų klausimais, kurie galėtų papildyti jau buvusius pokalbius ir kartu turėtų kiek bendresnės bei aktualesnės reikšmės. Nesupykite tad, mielas Bičiuli, kad Jus taip apkarčiau! Tačiau Jūs patys man davėte laisvės neatsakyti į visa tai, kas „būtų ne prie širdies“. Šia laisve tad ir pasinaudoju.

Jaunimui nebepakeliama demokratijos tyła. -

Ar pavyks kam tą jaunimą patenkinti? -

Ar jaunimo galvos prablaivės?

Pirmas Jūsų klausimas skamba: „*Kas atsitiko su Vokietijos jaunąja karta?*“

Kai rašėte šį klausimą, jis buvo gal dar tik Vokietijos reikalas. Šiandien tačiau jis jau praplėstinas į visą Vakarų Europą ir gal net į visą laisvąjį pasaulį. Juk stovime iš tikro prieš kažkokią nesuvokiamą priešgynybę: Rytų (Lenkijos, Čekijos, Jugoslavijos) jaunimas ruošia eitynes už laisvę, Vakarų (Vokietijos, Prancūzijos, Italijos) - prieš laisvę; Rytų jaunimas *reikalauja* demokratijos, Vakarų - *plūsta* demokratiją, svaičiodamas apie kažkokią „tarybų valstybę“, tarsi ji nebūtų bandoma pašonėje. Visa tai verčia mus iš tikro susimąstyti ir apie tai pasikalbėti.

Mūsų bičiulis Zenonas Ivinskis klausė syki mane, kodėl skurstą kolchozai komunistinėje sistemoje. Jam atsakiau: „Atiduokite kolchozus vienuoliams, ir jie suklestės per vienerius metus“. Mano atsakymo prasmė yra ši: *kiekviena ūkinė sistema, atremta į žmogaus prigimties idealą, yra pasmerkta žlugti*. Jei 200 milijonų Rusijos gyventojų būtų vienuoliai - tegu ir ateizmo „vienuoliai“ - komunizmas

savo ūkiu jau būtų pralenkęs visą pasaulį. Tai reiškia: jei anie 200 milijonų taip dirbtų ir aukotųsi bendram labui, savęs išsižadėdami, kaip reikalauja komunistinė etika bei asketika (tokia tikrai yra!), komunizmas sukurtų žemėje rojų. Tačiau kadangi anie 200 milijonų yra lygiai tokie pat savimylūs, kaip ir vakariečiai, o pati ūkinė komunistinio sistemos pagrįsta nepaprastai reikliu idealizmu, tai komunizmas ir virsta pragaru. Čia kartojasi tai, ką savo metu yra pasakęs B. Paskalis apie žmogų ir ką mūsų Stasys Šalkauskis nuolatos primindavo savo paskaitose: „*Qui veut faire l'angle, fait la bête* - kas nori žmogų paversti angelu, paverčia jį gyvuliu“. Štai kodėl Katalikų Bažnyčia ir gina privatinę nuosavybę, gindama tuo ne kapitalistinę sistemą, kaip tai prikaišioja neišmanėliai, o žmogiškosios prigimties tikrovę. *Žmogaus prigimtis yra savimyla*: visų pirštai į save riesti. Kas šio bruožo nepaiso ir ekonominę sistemą kuria taip, tarsi žmogus iš prigimties degte degtų artimo meile, tas greitai atsiduria akligatvyje. Ūkinis Vakarų gyvenimas klesti kaip tik todėl, kad jo sistemon yra įimta žmogiškoji savimyla - apvaldyta, apvaržyta, pridenyta, tačiau patenkinama. Vakarų ūkinė sistema rymo ne ant žmogiškosios prigimties idealo, o ant jos tikrovės. Tai labai netobula (ir gal net peiktina!) asketikos atžvilgiu, bet tai laiduoja gerovę ekonomikos atžvilgiu.

Visai priešingai yra atsitikę su *politine* Vakarų sistema, vadinama *demokratija*. Demokratija yra bendruomeninis *valdymas*, kaip kolektyvinė nuosavybė yra bendruomeninis *turėjimas*. Tačiau kaip bendruomeniškai turėti reikia dirbti bendram labui nepaisant savęs ir pakeliant ne sykį sunkių aukų, taip bendruomeniškai valdyti reikia veikti bendrai laisvei, stipriai aprėžiant savą laisvę. Dvi neaprežtos laisvės negali sutilpti toje pačioje erdvėje: kas nori savai laisvei turėti *visą* erdvę, pavergia sau savo artimą, pražudydamas galop ir patį save. Dvi laisvės gali sugyventi toje pačioje erdvėje tik tada, kai jos viena kitą *savarankiškai* apsirėžia viena kitos labui. Betgi savos laisvės

aprežimas laisvu apsisprendimu reikalauja nepaprastai aukšto dvasinio bei dorinio subrendimo. *Demokratija yra tobiliausia valdymosi forma.* Tačiau kaip tik todėl ji ir rymo ant žmogiškosios prigimties idealo, reikalaujančio turimą laisvę aukoti kito laisvei. Tačiau kadangi žmogiškosios prigimties tikrovė yra, kaip sakyta, savimyla, tai ji neaukvoja nei savos gerovės (ekonominėje sistemoje), nei savos laisvės (politinėje sistemoje) tiek, kad šios sistemos, atremtos į idealą, galėtų skleistis bei klestėti. Čia tad ir glūdi abiejų sistemų tragika. Vakarai, tiek aukštai iškėlę ekonominę sistemą, atremtą į žmogaus savimylą, jau nuo didžiosios prancūzų revoliucijos vaitoja, slegiami politinės sistemos, atremtos į žmogiškąją savitvardą: demokratinė Vakarų sistema beveik periodiškai pergyvena krizę bei žlugimą. Kai tik išauga nauja karta, neregėjusi katastrofos, tuoj ji pradeda ruošti pati sau naują katastrofą. Tai pirmas ir gal pats giliausias pagrindas, kodėl Vakarų pasaulio jaunimas pradėjo nerimti: *savimyla nuslėgė savitvardą*, nes jaunimas neregį reikalo aprežti savo laisvę.

Šis pagrindas bus dar aiškesnis, jei prisiminsime, kad *laisvė yra esmėje neiginy:* ji neverčia. Būdama laisvės vykdymo būdas, demokratija irgi virsta grynu neiginiu. Ji teikia laisvės, bet neteikia jokio turinio: šį turinį turi susirasti bei pasigaminti kiekvienas pats sau. Tik diktatūros bei totalizmai neša idėjų, principų, šūkių, tikslų ir užneria juos kiekvienam ant sprando. *Demokratija dvasiškai yra tuščia:* tai tik laisva erdvė, kurioje klesti dvasia; bet šią dvasią kuria kiekvienas pats sau. Ir štai ši teigiama kūryba laisvoje erdvėje yra taip lygiai sunki, kaip ir laisvės apsirėžimas kito laisvės labui. Labai lengva idėjų prisiimti iš viršaus, iš kitų, iš valdančiųjų, bet labai sunku jų pasisemti iš savo paties vidaus, iš savos asmeninės būties, iš savo mąstymo bei savos veiklos. Diktatūroje kiekvienam yra pasakoma ir kalte įkalama, kam jis gyvena, - vis tiek ar ši diktatūra bus juoda, ar ruda, ar raudona. Bet niekam nėra pasakoma, kam jis gyvena, demokratijoje. Demokra-

tijoje žmogus stovi gyvenimo prasmės bei tikslo atžvilgiu prieš visišką nežinią. Ir jei jis pats šios nežinios nenugali, demokratijos tyła virsta nebepakeliama. Žmogus pradeda reikalauti, kad valstybė ar vyriausybė statytų jam tikslų, teiktų jam prasmės, skleistų idėjų, vadinasi, kad atimtų jam laisvą erdvę, nes jis nežino, ką joje veikti.

Jei laisvė žengia kartu su gerove, kaip kad dabar yra Vakarų pasaulyje, tai virsta galų gale nuobodžia (*taedium vitae*). Dabartinis laisvojo pasaulio jaunimas yra augęs medžiaginėje gerovėje. Karo siaubo ir pokario skurdo jis arba visiškai neregėjo arba buvo dar per mažas jo rimčiai pajusti. Šis jaunimas augo visu kuo aprūpintas. Jam nereikėjo kvaršinti galvos, ką rytoj valgysi ir kuo apsiklosi. Žmogus - savimyla jame - buvo patenkintas beveik ligi persisotinimo. Ekonominė sistema teikė šiai savimylai labai gerų sąlygų. Tačiau *politinė* sistema, besireiškianti demokratija, neteikė nieko, nes ji nieko nė teikti negalėjo: ji teikė tik laisvės. Ir štai kai nauja karta Vakaruose pasiekė tokio amžiaus, kai kyla gyvenimo prasmės bei tikslo klausimai, ji pasijuto nežinanti, kam gyvenanti ir kam visa ta gerovė tarnaujanti. Jaunimas jaučia, kad gerovė negalinti būti žmogaus gyvenimo tikslas: gyventi, kad gerai gyventum, yra nesąmonė. Tačiau kam gi žmogus gyvena bei dirba, kam yra ana pasiektoji gerovė, šis jaunimas nežino. Todėl jis dabar ir pradeda nerimti. Jis pradeda reikalauti *dvasios*. Esmėje šis reikalavimas yra teisingas. Praktiškai tačiau jis yra labai pavojingas, nes jaunimo reikalavimas krypsta į demokratinę valstybę. O kadangi demokratija negali dvasios duoti nevirsdama diktatūra, tai jaunimas ir kolioja demokratiją, šaukdamasis tuo tarpu dar tik kažkokios svajonės „tarybų“ pavidalu, kuri tačiau gali labai lengvai, po grindžio lenkiama, virsti tikra Tarybų Sąjunga. Tada ateis skurdas, bet bus dvasios; deja, dvasios, įsakytos iš aukšto.

Ar kuris nors kitas veiksnys - be valstybės - sugebės šį jaunimą patenkinti, šiandien sunku pasakyti. Stipriausia būtų Bažnyčia, tačiau ir ji šiandien pasimetusi; ir joje

jaunimas maištauja: Olandijos studentai teologai grubiai atmetė popiežiaus encikliką apie celibatą; Vokietijos studentai teologai dar grubiau pasmerkė teologinių studijų reguliavimą, neseniai priimtą Vokietijos vyskupų konferencijos. Abiem atvejais niekas neatsitiko: ieškoma „pokalbio“ su jaunimu... Kažkoks kvaitulys apsukęs galvas. Ar šis kvaitulys praeis, ir galvos vėl prablaivės? O gal jis virs valstybine forma, kaip kad virto Rusijoje? Abi galimybės šiandien yra atviros.

Ar komunizmas yra
teorinė problema ar tik gyvenimas? -
Kaip komunizmas iš tikro gali ir
turi būti nagrinėjamas?

Antras Jūsų klausimas vertas pacituoti ištisai: „Kai kas iš mūsų skelbia mintį, kad apie komunizmą neturėtų kalbėti tie, kurie patys praktiškai yra su juo susidūrę, nes emocinės intervencijos neleidžiančios jo objektyviai vertinti. Prie komunizmo problemos galys būti tik intelektualinis, praktiškos patirties nesužalotas priėjimas. Kokia Jūsų nuomonė tuo klausimu?“

Jei ši mintis mūsų iš tikro yra keliami (man jos mūsų spaudoje neteko užtikti), tai ji reiškia milžinišką šuolį į primityvų idealizmą pažinimo plotmėje. Ši mintis nėra esmėje nauja. Praėjusio šimtmečio pabaigoje buvo, pavyzdžiui, skelbiama (Fr. Jodlis), kad religijos filosofijai galys atsidėti tik žmogus, neturįs jokios religijos ar bent jos nepraktikuojas, nes asmeninis tikėjimas esąs kliuvinys objektyviai išvalgai į religijos esmę. Jei ši mintis būtų iš tikro teisinga ir jei ją išvystytume ligi galo, tai išeitų, kad muzikas negalys vertinti bei suvokti muzikos, menininkas - meno, pirklys - ekonomikos; ir priešingai: kurtinys būtų pats objektyviausias Beethoveno vertintojas, akklasis geriausiai suprastų Rafaelį, o skurdeiva būtų pats išmintingiausias ekonomistas. Tai ironija, tiesa! Tačiau ji ne be prasmės.

Anos minties klaida glūdi pažiūroje į komunizmą ir rodo jau iš anksto siaubingą komunizmo nesupratimą. *Komunizmas nėra teorinė problema, bet gyvenimas.* Komunizmas nori ne kurti kokią nors idėjinę sistemą, o pertvarkyti gyvenimą ir žmogų. Štai kodėl vakariečiai filosofai, išauge idėjų pasaulyje, dar ir šiandien neranda Sovietų Sąjungoje *tikros* filosofijos, nors ten ir veikia šimtai filosofijos katedrų ir dirba tūkstančiai filosofijos profesorių. O jie neranda ten filosofijos todėl, kad komunizme ir filosofija yra ne sau, o praktikai. Kai N. Lobkovičius, vienas iš Vokietijoje esančių marksizmo tyrinėtojų, sykį dalyvavo Rytų specialistų suvažiavime Amerikoje ir pasisakė, kad jo specialybė esanti komunistinio bloko filosofija, tai amerikiečiai pokalbio dalyviai nustebę jį paklausė: „*Ar ten yra kokia nors filosofija?*“ Šis klausimas skamba labai naiviai. Tačiau esmėje jis rodo savaimingą pajautimą, kad komunizmas nėra teorija, o gyvenimiška praktika. Kiekvienas, kuris šioje praktikoje nedalyvauja arba jos nėra patyręs, negali apie komunizmą turėti nė teisingos nuovokos.

Todėl aną kai kurių mūsiškių mintį, esą prie komunizmo galimas „tik intelektualinis, praktiškos patirties nesužalotas priėjimas“, ašen apversčiau aukštyn kojomis: *prie komunizmo yra galimas tik patirtimi pagrįstas, o ne grynai intelektualinis priėjimas.* Jei komunizmas būtų teorinė problema, tai galima būtų ginčytis, ar praktinis patyrimas kartais nekenkia teorinės problemos aiškumui. Tačiau komunizmas kaip tik nėra teorinė problema. Jis yra gyvenimas - visoje savo visuomenoje bei pilnatvėje. Kokiu tad būdu galima būtų tą gyvą gyvenimą, pilną iš vienos pusės susižavėjimo, užsidegimo, fanatizmo, iš kitos - kančios, neteisybės, keršto ir kraujo, suvokti *grynai intelektualiskai* tarsi kokią loginę ar metafizinę problemą? Kaip religijos negali suvokti tasai, kuris religijoje nedalyvauja, kaip meno negali suvokti tasai, kuris juo nesižavi ir jo nepraktikuoja (bent imliai), kaip ekonomikos negali suvokti tasai, kuris gyvena skurdeivos atsiskyrėlio gyvenimą, taip lygiai ir komunizmo negali suvokti tasai,

kuris jo vienaip ar kitaip nėra pergyvenęs. Juk toks žmogus mėgina eiti prie gyvenimo, mūsų atveju prie *komunistinio* gyvenimo, visiškai negyvenimiškai. Todėl ir jo išvados virsta svaichiojimais, o ne tikrovės atspindžiu.

Kad šios mano pastabos neatrodytų „pamokslėlis“, pa-vaizduosiu jas vienu labai įspūdingu pavyzdžiu. Tai pa-sakojimas dviejų moterų *rusių*: kunigaikštietės Z. *Šakovskos*, komunizmo neišgyvenusios, nes Rusiją palikusios vaikys-tėje ir ją aplankiusios tik 1956 m., ir A. *Rachmanovos*, ko-munizmą patyrusios visa jo galia ir jį paskui aprašiusios garsiaame savo dienoraštyje. Rachmanova kalba iš patirties, Šakovska iš intelekto. Kokių tad išvadų prieina abi šios moterys. Štai vienas vaizdelis:

Z. *Šakovska*: „Sovietų Sąjungoje niekadoms nebuvo viešai žudomi žinomi senojo režimo asmens. Negalima įsivaizduo-ti, kad pilies aikštėje Leningrade arba Raudonojoje aikštėje Maskvoje būtų vykdomos egzekucijos. *Žmonės būtų prie to neprileidę*“ (*Schakowskoy S. So sah ich Russland wieder. - Mu-enchen, 1958, S. 286*).

A. *Rachmanova*: „Garbunovo įsakymu buvo nuo salos at-gabentas Starecas Grigorijus, surištomis rankomis, ant kaklo ilga virve. Jį nutempė prie ispolkomo, kur jau laukė didžiulis minia... Keturi kareiviai įbedė į žemę ilgą nusmailintą baslį; du pačiupo starecą, pakėlė jį ir visa jėga užmovė ant baslio, taip kad šis giliai įlindo į vidurius... Minia žiūrėjo smalsiai ir šaipėsi. Tai buvo tie patys žmonės, kurie dar neseniai prieš starecą klaupėsi, prašydami palaiminimo. *Nė vienas vienintelis dabar jo neužstojo*“ (*Rachmanova A. Studenten, Liebe, Tscheka und Tod. - Salzburg, 23 Aufl., S. 256-257*).

Šakovskos išvada, rusų žmonės neprileistų viešų egze-kucijų, yra kaip tik anas intelektualinis, patirties „nesu-žalotas“ priėjimas prie komunistinės tikrovės. Tuo tarpu Rachmanovos aprašytas vaizdas yra išgyventas jos pačios.

Argi ir mūsiškiai intelektualai norėtų būti tokie „patirties nesužaloti“ komunizmo tikrovės tyrinėtojai?

Kaip komunizmas iš tikro gali ir turi būti nagrinėjamas, paliudija mums trečia moteris, vokiečių Susanne Leonhard. Ji, įsitikinusi socialiste, 1935 m. emigravo iš anuometinės nacionalistinės Vokietijos į Sovietų Sąjungą. 1936 m. ji buvo NKVD Maskvoje suimta ir ištremta į priverčiamo darbo stovyklą Pečioros srityje, kur išbuvo devynerius su puse metų. Paskui dar buvo išsiųsta į Sibirą (Altajaus sritį) ir grįžo Vokietijon tiktai 1948 metais. Grįžusi parašė nuostabią knygą „Pavogtas gyvenimas“ („Gestohlenes Leben“. - Frankfurt am Main, 1956), kuriame ji aprašo ne tik savo patirtį, bet ir savo *mintis* apie komunizmą. Socializmo ji neatsisakė, savo pažiūrų ji nepakeitė; tačiau ji *patyrė* komunistinio gyvenimo tikrovę, ir tai jai kaip tik pažadino nuostabių *refleksijų*, kurias ji ir išdėstė trečioje savo knygos dalyje. Patarčiau visiems mūsų gryniems intelektualams šią knygą būtinai *paskaityti*; tik tada jie gal pajaus, kaip reikia eiti prie komunistinio gyvenimo ir kaip reikia apie šį gyvenimą reflektuoti. Susanne Leonhard tikrai išjuoktų kiekvieną, kuris jai sakytų, esą ji negalinti komunizmo objektyviai vertinti, nes jos vertinimas yra „sužalotas“ trylikametės praktinės patirties...

Laisvųjų lietuvių kelionės
į komunistų pavergtą kraštą. -
Ar pavergtai tautai yra naudingi tų
laisvųjų lietuvių lankymaisi tėvynėje? -
Komunistų motyvai svečiavimosi
propagandoje.

Trečiu klausimu Jūs paliečiate „laisvojo pasaulio lietuvių“ svečiavimąsi „pavergtoje Lietuvoje“ ir norėtumėte patirti mano pažiūrą šiuo reikalu: „*Kiek laisvųjų lietuvių lankymaisi į komunistinės Rusijos pavergtą Lietuvą pateisinami*“

ir „ar pavergtai tautai tų laisvuųjų lietuvių lankymaisi yra naudingi?“

Viena protinga lietuvė moteris neseniai man kalbėjo, esą lietuviškasis jaunimas iš laisvojo pasaulio, apsilankęs Lietuvoje, grįžtas toks antikomunistinis, tiek sovietine santvarka nusivylęs, tiek nelemtų išpūdžių prislėgtas, kad niekas geriau negalėtų antikomunistinės nuotaikos šiame jaunime pažadinti, kaip tokie apsilankymai. Jai atsakiau: jei taip iš tikro yra, tai reikia rengti kuo didžiausias keliones Lietuvon ir skatinti jaunimą ten vykti.

Tačiau aš stipriai abejoju šios moters diagnoze; abejoju todėl, kad lankymąsi Lietuvon ne mes iš komunistų išprašėme, o komunistai mums jį primygtinai pradėjo kažkodėl siūlyti ir toliau tebesiūlo. Jau tik šis vienas faktas turėtų versti mus susimąstyti. Kodėl komunistai trokšte trokšta, kad kuo daugiausia laisvojo pasaulio lietuvių aplankytų savo kraštą? Prieš kokį dešimtmetį jie mus įtikinėjo grįžti. Negrįžome. Dabar jie mus įkalbinėja *apsilankyti*. Ir aš pats esu gavęs prašymų apsilankyti - su visomis „garantijomis“, kad galėsiu grįžti atgal į Vakarų. Kodėl visa ši propaganda? Ko ji siekia? Nejaugi komunistai, turį tiek akių bei ausų visame pasaulyje, nežinotų, kad grįžusieji iš Lietuvos yra nusivylę sovietine santvarka ir parsivežę neigiamų išpūdžių? O jeigu tai žino ir vis dėlto lankymąsi skatina, tai čia slypi kažkoks planas. Koks? Jo turinio nežinome, tačiau jo *buvimu* abejoti netenka. Viena tik aišku, kad šis planas nėra tam, kad sovietinei santvarkai pakenktų, bet kad jai padėtų bei ją stiprintų. Galimas daiktas, kad šis planas yra toks platus ir toks ilgametis, jog sovietai sutinka *tuo tarpu* pakelti ir kai kurių psichologinių nuostolių, sudarydami blogo išpūdžio atsilankantiems. Tačiau ilgu nuotoliu matuodami, komunistai, matyt, tikisi šiuos nuostolius atgauti su kaupu. Ar jie tai pasieks, sunku pasakyti. Tačiau man neaišku, kodėl turėtume įsijungti į šį planą, pasiduodami sovietų

įtaigoms ir lankydamiesi tėvynėje? Juk argi jau taip sunku - net ir jaunimui - suprasti, kad sovietai šį lankymąsi skatina anaip tol ne žmoniškumo vedami: pasimatyti su giminėmis, pasidalinti su jais savo vargais bei rūpesčiais, paguosti senus tėvus ir t. t. O jei visų šių sovietinių paskatų pagrinde glūdi ne žmogiškieji motyvai, tai reikia tikrai būti dvasiškai akliems bei kurtiems, kad nematytum ir negirdėtum visoje šioje svečiavimosi propagandoje *komunistinių* motyvų, tegu jie savo *turiniu* mums ir nebūtų žinomi.

Tuo, man rodos, išsisprendžia ir anas mūsų spaudoje dažnai svarstomas „kultūrinių ryšių“ klausimas. Jų norime ne tik mes. Jų nori ir Europos žmonės. Štai Vokietijos vyriausybė neseniai priėmė įstatymą, kad nuo 1968 metų liepos 1 d. bus leidžiama laisvai pardavinėti vokiečių sovietinės zonos laikraščius: tuo būsią paskatinti vokiečiai leisti pardavinėti Vakarų Vokietijos laikraščius. Gražus žingsnis, tiesa? Tačiau jau po poros dienų Ulbrichtas pareiškė, kad apie kapitalistinio pasaulio laikraščių laisvą pardavinėjimą negalį būti nė kalbos. Taigi ryšys vienašališkas: komunistinė spauda bus platinama, Vakarų - ne.

Taip yra ir su mūsų lietuviška kultūra. Štai prieš mane guli du katalogai (kovo ir birželio mėn.) „Kubon und Sagner“ knygyno Miunchene; knygyno, kuris pardavinėja komunistinio bloko leidinius. Tuose kataloguose yra gausybė *lietuviškų* sovietinių leidinių: literatūros ir mokslo srities (kovo mėn. kataloge 83, birželio mėn. - 67 pavadinimai). Palyginus su vokiečių knygomis, šie leidiniai yra nuostabiai pigūs. Kiekvienas gali jų pirkti. Taigi ryšys su sovietine Lietuvos kultūra yra. Viename kataloge buvo ir eilė lietuviškos muzikos plokštelių. Patirti, kas humanistinėje Lietuvos srityje kuriama, Europoje yra be galo lengva. Kas šia sritimi domisi ir ją seka, turi beveik visa, kas Lietuvoje išleidžiama. Bet kaip gi yra su *antrąja* šio ryšio puse: su mūsų kultūra, kuriama tremtyje? Kur *mūsų* leidinių katalogai, prieinami Lietuvos žmonėms? Kur Vilniuje ar Kaune koks nors knygynas, kuris platintų

mūsų literatūros, muzikos ir mokslo leidinius? Kam tad kalbėti apie *ryšį*, jei tai tik vienašališkas sovietinės kultūros platinimas?

Ar naudingi tad gali būti tokie ryšiai bei svečiavimais pavergtai *tautai*? Jie galėtų būti net labai naudingi, jei būtų abipusiai ir laisvi. Tačiau kadangi jie yra vienašališki ir tam tikrų organų planingai dozuojami (kad tik ne per daug!), tad jie išsisemia, pasibučiavimais, klausiamais žvilgsniais, pakuždomis tartais žodžiais ir kitais asmeninės plotmės neperžengiančiais dalykais. Kiek jie aplankytiems *asmenims* naudingi, priklauso nuo paties asmens, jo padėties, jo išsilavinimo: jokio bendro masto čia nustatyti negalima. Tik nereikia būti tiek naiviems, tarsi nežinotume, jog kiekvienas aplankytas asmuo yra registruojamas: kieno, kada, kur buvo aplankytas. Tai ne prasimanymas! Tai aprašo pati sovietinė literatūra (rusiškoji). Ar kas iš visų šių registracijų bus, tai priklausys nuo politinių vėjų. Tautai *kaip bendruomenei*, manau, kad tokie apsilankymai bei ryšiai neturi jokios naudos. Neabejotinos naudos turi iš to sovietinis išdas ir tuo pačiu *komunistinė* santvarka.

Politinis atžvilgis šių svečiavimūsi bei ryšių, manau, yra perdėtas: tai mūsų pačių interpretacija. Žinoma, būtų gražu, jei mes savo *nesilankymą* grįstume laisvės reikalavimu kraštui, pakeldami net ir skaudžių asmeninių aukų. Tačiau tai svajonė! Mūsų visuomenė (kad ir negausinga) yra per daug marga, kad galėtų šitokio sąmoningumo pasiekti. O kas lankosi, tai tasai krašto pavergimo nei pripažįsta, nei nepripažįsta. Nes toks lankytojas yra arba naivus, arba smalsus, arba turi simpatijų valdantiesiems, arba yra vedamas gilaus asmeninio sentimentu. Visos šios kategorijos neturi tačiau nieko bendro su tarptautine teise bei su tarptautine Lietuvos padėtimi. Manau todėl, kad nereiktų svečiavimosi bei *ryšių* matuoti *politiškai*. Juos reikia matuoti *psichologiškai* ir vertinti kaip *nesusigaudymą* ir todėl *nesubrendimą* laiko dvasiai ir komunistinei taktikai suprasti.

Nepasaulėžiūrinė
politika ir katalikų pliuralizmas. -
Nepasaulėžiūrinės politikos esmė ir dėsniai. -
Ar katalikiškoji visuomenė turi būti vieninga
ir religišškai, ir politiškai?

Ketvirtu Jūsų klausimu grįžtame nuo bendrybių į mūsų suosius tremties reikalus. Jums, mielas Redaktoriau, rūpi patirti šiek tiek „*apie nepasaulėžiūrinę politiką*“, kurios skelbimas „*prieš daugiau negu du dešimtmečius tiek daug kartėlio buvo įnešęs į išeivijos lietuvių katalikus*“.

Tai visiškai tiesa. Nepasaulėžiūrinės politikos idėja tikrai įnešė didelio kartėlio, ir net sunku suprasti kodėl. Juk tai buvo *tik* idėja, nukreipta į tolimą ateitį, neliečiant nė vieno asmens ir nė vienos grupės. Tai buvo grynai *teorinė* idėja, nes juk neturėjome ir neturime jokios galimybės ją išbandyti valstybėje. Kodėl tad ši, pasakyčiau, abstrakcija taip uždegė širdis, kad jos šokosi viena kitą neigti? Šiandien man atrodo, kad anas kartėlis atsirado ne dėl ko kito, o tik dėl *pakantos stokos* kitaip manantiems. Pas mus seniai jau vyravo tarsi kažkokia „dogma“, kad katalikiškoji visuomenė turinti būti vieninga ne tik religišškai (kas savaime suprantama), bet ir *politiškai* (kas yra tik dienos reiškinys). Todėl kai tremtyje (pradžia 1946 m.) šia „falšyva dogma“ buvo suabejota ir praktiškai nueita *dviem* keliais, dalis mūsų katalikų (tarp jų ir ateitininkų) palaikė tai katalikų skaldymu bei silpninimu ir neigė tuos, kurie tokio vieno kelio nelaikė nei principiniu, nei tremtyje reikalingu. Tad ir prasidėjo erzelis.

Tačiau šios rūšies įtampa nebuvo tik grynai lietuviškas reikalas. Tai buvo galima anuo pokario metu pastebėti ir kituose kraštuose, ypač Prancūzijoje, iš dalies ir Vokietijoje, kur kūrėsi nauji politiniai junginiai, nebepanašūs į prieškarinius. Šių junginių kelias nesiderino su senuoju prieškarinės katalikų politikos keliu. Todėl trynomosi bei erzelio būta tada beveik visoje Europoje. Tai jausti, sakysime, ir (jau

mirusio) Paryžiaus kardinolo Feltino kalboje, pasakytoje 1945 m. rudenį tradicinėse parlamento pamaldose Notre-Dame katedroje. Ši jo kalba kaip tik ir lietė *politinį katalikų pliuralizmą*. Kardinolas kalbėjo: „Faktas, kad katalikai politikoje įvairiai ir net priešingai angažuojasi ir organizuojasi, atrodo kai kam nenormalus ir neleistinas. Vieni čia regi papiktinimą (katalikų skilimas), kiti - bent didelę žalą. Daugelis tad norėtų, kad katalikai teiktųsi vienoje vienintelėje didelėje partijoje ir tuo teiktų savo politinei veiklai didesnio svorio. Tačiau tai per ankštas žvilgsnis. Jis neatitinka Bažnyčios prigimties ir vaidmens“. Išdėstęs katalikybės pažiūras į Bažnyčios veiklą pasaulyje, kardinolas kreipėsi į pačius politikus: „Jūsų užsiangąžavimo skirtingumas, jūsų politinių pažiūrų įvairybė neliečia anaipol jūsų vienybės Kristuje. Priešingai, šios skirtybės kaip tik išreiškia aną visuotinę pilnybę (Kristaus. - A. Mc.), kuri apima visas tinkamas žmogiškąsias pažiūras“ (cit. iš: „Michael“, 1954 m. gruodžio 12 d.). Jei būtume buvę šios kardinolo Feltino minties vedami, nei nepasaulėžiūrinės politikos idėja, nei nevienodas katalikų politinis kelias tremtyje nebūtų kartėlio kėlęs. Tačiau kadangi ne vienas iš mūsų manė, esą kitokios pažiūros politikoje ardančios mūsų vienybę Kristuje, tad ir pasikapojome gero-kai. Ašen, kaip jau esu ir kituose interviu užsiminęs, nebuvau ši syki toks santūrus kaip kadaise Lietuvoje (amžius bei patyrimas teikia mat „narsos“). Todėl erzelis virė ilgokai. Ar likučių jausti dar ir šiandien Amerikoje, nežinau.

Ryšium su šia bendra pastaba, aiškėja ir Jūsų klausimo taša: „*Ar laikas bei įvykiai atrėmė savo laiku nepasaulėžiūrinės politikos idėjai darytus kaltinimus?*“ Atsakyčiau: *visu 100 procentų!* Bet kad šis atsakymas būtų aiškus, norėčiau čia priminti šios politikos esmę. Ją išreikščiau penkiomis trumpomis tezėmis, kurias savo metu buvau suformulavęs vysk. P. Bučiui. Mat vysk. Būčys, kaip ir kiti mūsų vyskupai tremtyje, *abejojo*, ar nepasaulėžiūrinės politikos idėja sutinka su Katalikų Bažnyčios mokslu apie valstybę. Tačiau, būdamas didelės dvasinės kultūros žmogus, vysk. Būčys nesijautė esąs neklaidingas

šioje srityje, todėl jis man siūlė, kad ašen pats pateikčiau savo idėją Romos sprendimui: „Prisipažįstu, kad aš esu klaidingas, kaip kiekvienas žmogus, ir nesistatau aukščiau už Poną Profesorių. Klaidos galimybė siekia mudu abu vienaip. Bet mudu abu esam katalikai ir žinome, kad Apaštalu Sostas yra gavęs iš Viešpaties Dievo atitinkamą valdžią ir dovaną spręsti katalikų priešingas pažiūras į tikybą liečiančius klausimus. Aš tuo reikalu nesikreipiau į Sacrum Officium, kurio pirmininkas yra popiežius, kad nepasirodyčiau skundžias žmogų už sudarymą pažiūros, kurioje matau klaidą. Bet Ponas Profesorius gali kreiptis į autoritetingą įstaigą be pavojaus tapti skundiku, nes dalykas liečia jo Paties teoriją. Pats kreipimasis būtų aiškus įrodymas, kad nėra erezijos raugo (čia vysk. Būčys turi galvoje žinomą lot. posakį *haeresim sapit*. - A. Mc.), nes yra noras sužinoti objektyvią tiesą ir pripažinti ją" (Laiškas man, 1950 m. vasario 5 d.). Man šis pasiūlymas patiko, ir aš tikrai buvau galvojęs pateikti savas tezes Sacrum Officium. Buvau net ir parašęs juodrašį naujo laiško vysk. Bučiui su jame esančiomis nepasaulėžiūrinės politikos tezėmis. Tačiau to laiško antgalvyje skaitau dabar prierašą: „Vysk. Būčys susirgo". Laiškas liko neišsiųstas. Vėliau vysk. Bučys mirė, nepasveikęs iš savo ligos (1951 m. spalio 25 d.). Taip tad ir liko anos tezės mano stalinėje. Jos skamba šitaip:

1. Politiniai valstybės organai (parlamentas, ministerijos, prezidentas ir t. t.) neturi kompetencijos pasaulėžiūros srityje;
2. Dvasinės kultūros sritys (religija, mokslas, menas, auklėjimas ir t. t.) yra be pasaulėžiūros negalimos nei reikšti, nei vykdyti;
3. Tad politiniai valstybės organai dvasinės kultūros sričių tvarkyti iš esmės negali;
4. Politiniai organai gali šias sritis tik prižiūrėti ir saugoti grynai formaliniu atžvilgiu;
5. Dvasinės kultūros sritis esmiškai tvarkyti gali tik pasaulėžiūrinės bendruomenės. Tai pagrindiniai nepasaulėžiūrinės politikos dėsniai. Visa kita yra arba šių dėsnių pagrindimas, arba išvados iš jų. Pati pirmoji tezė yra nepasaulėžiūrinės politikos širdis: *valstybė*

neturi kompetencijos pasaulėžiūros srityje, todėl jos vedama politika ir turi būti nepasaulėžiurinė, vadinasi, neatremta nė į vieną pasaulėžiūrą, o sudaranti visoms pasaulėžiūroms vienodas sąlygas.

Kaip anuo metu Vatikanas būtų į šias tezes atsakęs, sunku pasakyti. Man atrodo, kad jis jau ir *tuometu* būtų jas patvirtinęs, nes valstybės nekompetentingumas pasaulėžiūros srityje buvo aiškiai jausti pastarųjų dviejų popiežių raštuose. Sakysime, popiežius Pijus XI enciklikoje „*Mit brennender Sorge*“ (1937 m. kovo 14 d.) rašė: „Tikintysis žmogus turi niekad nenykstančią teisę išpažinti savo tikėjimą ir pagal jį gyventi. Įstatymai, draudžią ar apsunkina šį tikėjimo išpažinimą, *prieštarauja prigimties įstatymui*“. Tą patį pakartojo ir popiežius Pijus XII kalėdinėje kalboje 1942 m. gruodžio 24 d.; į skaičių „*pagrindinių asmenybės teisių*“ jis aiškiai priskyrė „teisę privačiai ir viešai garbinti Dievą, jį imant ir religinę bei karitatyvinę veiklą“. Jeigu tačiau ši teisė yra prigimtoji žmogaus arba pagrindinė asmenybės teisė, tai ji liečia ne tik katalikus, bet *visus* žmones. Šiandien visa tai pateikti Vatikanui būtų juokinga, nes atsakymą į šias tezes yra davęs Antrasis Vatikano susirinkimas (taigi daugiau negu kuri nors Romos kurijos įstaiga!) savo deklaracija apie religijos laisvę („*Dignitatis humanae*“): *ten yra visos anos tezės aiškiai pripažįstamos*. Apie tai esu jau minėjęs savo interviu su kun. Br. Liubinu ir nenorėčiau čia kartotis (plg. „Darbininkas“, 1968 m. kovo 19 d.).

Bet negaliu praeiti nepaminėjęs vieno labai būdingo sutapimo. 1952 metais parašiau „Aidams“ straipsnelį „Tiesa ir teisė“ (Nr. 7), kuriame mėginau parodyti, kad teikti visoms pasaulėžiūroms valstybėje laisvę dar nereikia skelbti indiferentizmą tiesos atžvilgiu. Pasaulėžiūrų laisvė valstybėje mat visados kliūdavo už klausimo: *ar gali tiesa ir klaida turėti tas pačias teises?* Jeigu *taip*, tai klaida ir tiesa atsistoja toje pačioje plotmėje, ir mes patenkame į indiferentizmą. Jei *ne*, tai klaidai atstovaujančios pasaulėžiūros negali turėti lygių teisių su tiesai atstovaujančiomis. Aname straipsnyje

mėginau parodyti, kad ši dilema yra nesusipratimas, nes teisės subjektas arba nešėjas yra ne abstraktus - teisingas ar klaidingas - principas, o konkretus *žmogus*, vis tiek ar jis klystų, ar teisingai manytų. Ir kaip buvo malonu, kad po

11 metų *lygiai tokį pat nesusipratimą* anoje dilemoje atidengė ir paskelbė kardinolas Bea. 1963 m. sausio 13 d. kardinolas Bea Romos universitete vykstančioje studijų savaitėje „Pro Deo“ skaitė paskaitą apie Meilę ir Tiesą ir šioje paskaitoje jis aną skirtumą kaip tik ir išskėlė. Tebūna tai pavaizduota, sugretinant abi mintis:

Kardinolas Bea (1963 metais): „Laisvė reiškia žmogaus teisę apspręsti savo likimą pagal savo sąžinę... Jeigu kas prikištų, kad klaida neturi teisės egzistuoti, tai tam reiktų atsakyti, kad *klaida yra abstraktus dalykas ir todėl nėra teisės subjektas: šis subjektas yra žmogus* - net ir tada, kai jis nenugalimai klysta, negalėdamas iš šios klaidos išėiti. Taigi jis turi teisę ir pareigą sekti savo sąžine ir reikalauti, kad ir kiti šį jo sekimą respektuotų“ („Herder-Korrespondenz“, 1963, kovas, p. 275).

Maceina (1952 metais): „Žmogiškojoje tikrovėje tiesa visados yra abstrakti. Ji yra idėja. Tačiau kaip tik todėl *tiesa niekad nėra ir negali būti teisės subjektas*. Teisė yra esmingai asmeninis dalykas. Ji yra teikiama ne abstrakcijoms, ne bendrybėms, bet žmonėms. *Teisės subjektas yra žmogiškasis asmuo*“ („Aidai“, 1952, Nr. 7, p. 292).

Skirtumas tarp šių dviejų citatų tik toks, kad kardinolas Bea kalba apie *klaidą*, o ašen apie *tiesą* kaip nesusipratimą laikyti šias dvi abstrakcijas teisės subjektu ir perkelti šį nesusipratimą į valstybinę sąrangą. Šis skirtumas tarp klaidos-tiesos kaip abstraktaus dalyko, negalinčio būti teisės subjektu, ir žmogaus-asmenybės kaip konkretaus dalyko, esančio *tikru* teisės subjektu, kaip tik ir įgalino Antrąjį Vatikaną susirinkimą paskelbti religijos laisvę, kuri anksčiau tiek galvosūkių buvo pridariusi teologams. Šiais galvosūkiiais sirgo ir mūsų. O ano mano padaryto

skirtumo minėtame „Aidų“ straipsnyje jie nepripažino, vadindami jį „anarchohumanizmu“ (plg. „Tėvynės sargas“, 1953, Nr. 1, p. 170-173). Šiandien tačiau visi šie galvosūkiai jau pasenę ir praėję.

Ar nebuvo nepasaulėžiūrinės politikos idėja „*mūsų visuomenei per anksti paskelbta*“? - klausiate mane, mielasis Redaktoriau. Kriterijus, per anksti ar per vėlai, yra, mano pažiūra, visuomenės atoveikis. Jei visuomenė nereaguoja į kurią nors idėją, tai jos paskelbimas yra arba dar per ankstyvas, arba jau per vėlyvas. Lygiai prieš 20 metų „Aiduose“ (1948, Nr. 19) esu rašęs, kad nepasaulėžiūrinės politikos idėja nebuvo mano išradimas. Ją pirmas lietuviškai visuomenei buvo paskelbęs vysk. Būčys (tuo metu dar kunigas Amerikoje) savo studijoje „Apie apšvietą“ (Čikaga, 1918), kurioje jis labai aiškiai ir griežtai formulavo dėsni: „įsitikinimų, pažiūrų srityje viešpatija (senas terminas „valstybės“ vietoje. - A. Mc.) neturi kompetencijos“; „nepripažinus gi viešpatijai kompetencijos dvasios srityje, negalima jai pavesti mokyklų, nes tos yra negalimos be pažiūrų ir įsitikinimų“ (p. 36-37). Tai, ką čia vysk. Būčys sako apie mokyklas ryšium su valstybe, tinka visoms dvasinės kultūros sritims, ką ašen sava teorija ir išplėčiau. Šią vyskupo Bučio mintį Lietuvoje išvystė prof. St. Šalkauskis, skelbdamas kultūrinės autonomijos mintį (plg. „Racionali mokyklų organizacijos sistema“. - Kaunas, 1927) ir plačiai cituodamas minėtą vysk. Bučio knygelę „Apie apšvietą“; šią idėją skelbė bei platino ir prof. K. Pakštas. Tačiau *anuo metu* Lietuvoje ji nesukėlė jokio dėmesio, jokių diskusijų, jokio jaudinimo - ničnieko. Ji pasiliko gryna idėja. Tai buvo ženklas, kad ji buvo per anksti paskelbta ir kad visuomenė jai dar nebuvo priaugusi. Bet jei kas šią idėją skelbtų *šiandien kaip naują*, nerastų taip pat atgarsio, nes dabar ji demokratinėse valstybėse yra savaime aiški ir daugiau ar mažiau vykdoma.

Tasai didelis erzelis ir susijaudinimas, kuris sutiko nepasaulėžiūrinės politikos mintis prieš dvidešimtį metų, kaip

tik ir buvo ženklas, kad ji kilo pačiu laiku: nei per anksti, nei per vėlai. Šiandien man atrodo, kad nepasaulėžiūrinės politikos idėja mus kaip tik ir įjungė į katalikiškos minties išvystymą, paskatindama valstybės ir religijos santykius giliau panagrinėti bei suprasti. Todėl kai Antrasis Vatikano susirinkimas paskelbė religijos laisvę ir valstybės nekompetentingumą pasaulėžiūros dalykuose, mes nebuvome užklupti netikėtai, kaip ispanai, kurių konstitucija (el Fuero de los espanoles) sako: „Nebus leidžiama kitokių apeigų ar viršinių pasireiškimų kaip tik katalikų religijos“ (1954 m., § 6). To dabar neskelbtume, kaip to neskelbėme nė mūsų konstitucijoje 1922 metais. Esmėje tad nepasaulėžiūrinės politikos idėja lietuviškojoje mintyje yra jau dabar 50 metų amžiaus (vysk. Bučio knygelė pasirodė Čikagoje 1918 m.), vadinasi, tikrai subrendusi. Reikia tik laukti, kad galėtume ją įvykdyti laisvoje savo žemėje!

Egzistencinė nuotaika pasauliečių
santykiuose su dvasiškiais. -
Dvasiškių problema Bažnyčioje. -
Ar dvasiškija istorijoje gali būti
panaikinama?

Pastarasis Jūsų klausimas liečia mūsų *religinę* sritį: „*Savo laiku 'Aiduose' buvote pradėjęs dialogą su lietuvių katalikų dvasiškija. Katalikų visuomenę jis buvo labai užintrigavęs. Kodėl dialogas neišsivystė?*“

Į tai būtų galima atsakyti gana trumpai: šis dialogas neišsivystė dėl dvasiškių pasyvumo ir dėl mano negalių. Į manošius „Tris klausimus dvasiškijai“ („Aidai“, 1965, Nr. 8) atsiliepė, kiek man žinoma (nes ne viską gaunu, o autoriai patys nesiteikė *nė vienas* man savo atsakymų pasiųsti!), tik du dvasiškiai: kun. dr. P. Celiešius („Draugas“, 1965,

Nr. 269, 301) ir kun. V. Bagdanavičius („Laivas“, 1966, Nr. 2-8). Mano seno bičiulio dar iš Prienų laikų kun. Celiešiaus atsakymas yra labai scholastinis bei vadovėlinis. Kun. Celiešių laikau didelių gabumų mąstytoju, ką jis įrodė savo disertacija Bonoje. Užtat jo atsakymą išgyvenau kaip *pasišaipymą* iš mano klausimų. Jis nenorėjo suprasti, kad šie klausimai liečia ne juridinę „ir taip, ir ne“ pusę, kaip tai kartojama visame jo straipsnyje, o egzistencinę nuotaiką pasauliečių santykiuose su dvasiškiais. Todėl pagalvoju: neverta toliau aušinti burnos; su senesniąja dvasiškijos karta dialogas yra neįmanomas, nes ji ir toliau mus tik moko, aiškindama mums bažnytinius kanonus.

Žymiai gilesnis buvo kun. Bagdanavičiaus atsakymas, kuriame šis išvalgus teologas palietė ne tik manus klausimus, bet ir ištisą eilę problemų, kurios kyla iš pasauliškio vaidmens Bažnyčioje. Tai straipsnis, vertas gilesnės analizės, ir aš buvau ruošęsis anais visais reikalais dar syki pasisakyti. Tačiau „Aidų“ redaktorius dr. J. Grinius prašė mane palaukti, nes dar vienas kunigas rengias atsakymą „Aidams“. Po jo galėsiąs ir ašen tarti savo žodį: būsią daugiau medžiagos pokalbiui. Tad lūkuriavau. Bet praėjo ištisi metai - nieko. Tada tariau: 1967 m. vasarą parašysiu straipsnį ir pavadinsiu jį „Atsakymas sau pačiam“. Ir taip tikrai būčiau padaręs. Deja, tų metų gegužės mėnesį teko sunkiai susirgti ir prasiirgti beveik ištisus metus. Tačiau daugiau dvasiškijos atsiliepimų nei „Aiduose“, nei, rodos, kur kitur nepasirodė. Taip tad dialogas ir nutilo, gerai nė neužsimezges.

Bet aš pats nelaikau jo nutrūkusiu, o tik nutilusiu. Nes dabar tikrai rengiu atsakymą sau pačiam ir tai atvirkščios problematikos. Anuose „Trijuose klausimuose“ viskas sukosi apie *pasauliškį* ir jo vietą Bažnyčioje. Man norėjosi, kad dvasiškiai pasisakytų, kaip jie mus, pasauliškius, išgyvena ir kuo jie mūsų vaidmenį grindžia. Bet tai tik viena klausimo pusė. Kita pusė skamba šitaip: *kaip pasauliškiai išgyvena dvasiškį ir kur jie regi jo vaidmens pagrindą?* Šiandien dvasiškiai mums aiškinte aiškina, kas yra pasauliškis: pasauliškis

šiandien virtęs didele problema. O man atrodo, kad yra visiškai priešingai: *ne pasauliškis Bažnyčioje yra problema, o dvasiškis*. Pasauliškiai juk yra anoji „Dievo Tauta“ kaip viso ko pagrindas, nešas savimi visa. Ši Dievo Tauta yra pačioje pradžioje ir ji bus visados - net ir perkeistoje būtyje. Bet štai iš šios Dievo Tautos kyla kai kurie asmens, vadinami *dvasiškiais*: jie yra iš jos paimami ir jai pavedami, kad tarnautų. *Kas* tad yra šie asmens? *Kodėl* jie išsiskiria iš visų kitų? *Kuo* jie išsiskiria? *Kam* jie išsiskiria? - tai klausimai, dar visiškai tamsūs, bet pasauliškiam kaip tik įdomūs. Dvasiškija juk yra neamžinas dalykas: perkeistojoje būtyje jos nebus; istorijoje ji irgi gali būti panaikinama, ir protestantizme yra panaikinta, tiesa, tuo sužalojant Bažnyčią, bet jos nesunaikinant: protestantizmas juk yra krikščionybė, nors kunigystės ir neturi. Juk du sakramentai neša krikščionybę net ir didžiausių persekiojimų bei nuosmukių metu, būtent: *Krikštas* ir *Moterystė*. O abu šie sakramentai *gali* būti (Krikštas) ir *yra* (Moterystė) teikiami pasauliškių. Taigi dvasiškija nėra taip lygiai susijusi su krikščionyste kaip pasauliškiai. Krikščionybė be pasauliškių yra nesąmonė; krikščionybė be dvasiškių yra liga, tačiau ne mirtis. Šis tad santykis ir skatina mane atskleisti pasauliškių pažiūras į *dvasiškį*. Po straipsnio „Aidams“ apie Teilhard'ą de Chardiną, kuris jau baigiamas ir netrukus bus išsiųstas, aš imsiuos šią vasarą dvasiško sklaidos. Tuo, manau, dialogas bus atgaivintas visa įtampa.

Štai, mielas Redaktoriau, manasis interviu, sutrauktas į penketą klausimų. Apie ateitininkus nerašau, nes tai liečia jau *atskirą* mūsų visuomenės grupę: jiems parašysiu viena proga tiesiog į „Ateitį“, kad pasidalintume darbeliais. O Jums linkiu dabar visa širdimi, kad ir toliau neštumėte sunkią redaktoriaus naštą. Ji sunki, tai žinome visi; tačiau „Į laisvę“ galime tik *didžiuotis*; tuo būdu didžiuojamės ir *Jumis*, kad šis žurnalas yra Jūsų rankose.

Jus giliai gerbiąs, Jūsų *Antanas Maceina*

ALTORIUS AR VARSTOTAS?

Pokalbis su profesorium Antanu Maceina jo naujos knygos proga

Mielas redaktoriau,

Ryšium su pastarąja mano knyga „Krikščionis pasaulyje“ (Čikaga, 1973), nagrinėjančia pasauliškio vaidmenį tiek Bažnyčioje, tiek pasaulyje, Jūs atsiuntėte man keletą klausimų, kad, į juos atsakydamas, ryškiau apibūdinau šios knygos turinį ir tuo ją tarsi atversčiau skaitytojams. Mėginsiu! Tačiau prieš pradėdamas norėčiau pastebėti, kad tai knyga, *skirta visų pirma pasauliškiam*. Tiesa, joje kalbama ir apie dvasiškius bei vienuolius, ir apie daugybę įvairių religinių klausimų. Bet visa tai svarstoma *pasauliškio* požiūriu. Čia pasauliškis lyg ir mėgina *ištarti pats save*: kas jis yra, ko jis nori, ką gali, ką privalo. Čia jis prabyla kaip suaugęs krikščionis, žinąs savo ribas, sykiu betgi išsąmoninęs ir savo galias bei teises. Knygoje pabrėžiu, kad dabartinis pasauliškio atvertimas (vadinamoji promocija) turėtų būti suvokiamas ne tiek kaip leidimas jam atlikti tą ar kitą bažnytinę tarnybą tarnybėlę, kiek kaip sakralinio jo pobūdžio kėlimas aikštėn ir apvalymas nuo įvairių profaninių įvaizdžių, kurie vis dar tebevaldo jo sampratą. Tik sakraliniame pasauliškio pobūdyje glūdi jo reikšmė tiek Bažnyčiai, tiek pasauliui: *Bažnyčiai*, kad ji atgautų savo vietą pasaulyje; *pasauliui*, kad jis būtų pašvestas iš vidaus ir įjungtas į išganomąją Bažnyčios pasiuntinybę. Todėl ir tos viltys, kurių šiandien tiek dedama į pasauliškį, pasiteisins tik tada, kai pasauliškis *pats* suvoks ir vykdys savo

sakrališkumą kaip *esminę* savo luomo žymę. Tai vedamoji gairė visai knygai ir sykiu pasauliškų sąmonei, kuriai pažadinti ši knyga tik ir yra skirta. Tai bus vedamoji gairė ir manims atsakymams į Jūsų klausimus.

„Tėviškės žiburiai“. Ar šis veikalas yra ilgų metų mąstymo vaisius ar gal jis atsirado tik iškilus naujoms idėjoms bei nuotaikoms?

A. Maceina. Ir viena, ir kita! Pasauliškio klausimas mane domino jau Lietuvoje, dalyvaujant katalikų akcijoje, ypač ateitininkų veikloje. Juk šūkiei „Visa atnaujinti Kristuje“ (Pijus X) ir „Katalikų akcija yra pasauliškų dalyvavimas hierarchijos apaštalavime“ (Pijus XI) tiek siejasi vienas su kitu, jog antrasis virsta *būdu* pirmajam įgyvendinti: *visa atnaujinti Kristuje galima tik dalyvaujant hierarchijos apaštalavime*. Tačiau ką tai reiškia? Ką reiškia atnaujinti pasaulį Kristuje? Ką reiškia apaštalauti? Ką reiškia šiame apaštalavime dalyvauti? Štai klausimai, kurie man yra kilę labai seniai ir kuriuos mėginau kartas nuo karto liesti čia „Ateityje“, čia „Židinyje“, čia galop „Aiduose“. Anuo metu betgi jie negalėjo būti aiškiau atsakyti tiek dėl mano nesubrendimo, tiek dėl pačių idėjų neaiškumo - net ir Bažnyčios vadovybės mintyje. Todėl galima visai teisingai teigti, kad „Krikščionis pasaulyje“ iš tikro yra, kaip Jūs sakote, „ilgų metų mąstymo vaisius“.

Bet štai Antrasis Vatikano susirinkimas pažadino naujų išvalgų. Jis pats atkreipė mūsų dėmesį į *pasaulines tarnybas* kaip tikrąjį pasauliškio pasiuntinybės lauką. Tiesa, ne vienas dvasiškis ar pasauliškis to beveik nepastebėjo ar nenorėjo pastebėti, pradėdami garsiai - net per garsiai - kalbėti apie *bažnytines tarnybas*, kurios turinčios būti pasauliškiam atvertos - net ligi kunigystės moteriai. Visos šios kalbos kažkaip įtempė mano mintį, ir tai, kas seniau buvo tik užbraižos, dabar įgijo visiškai ryškų pavidalą. Naujos nuotaikos man buvo didi paskata šiai knygai. Prieš mane

staiga išniro klausimas: kurgi iš tikro yra *tikroji* pasauliškio veiklos vieta - prie *altoriaus* (plačiausia simboline prasme), skaitant lekciją, tikinčiųjų maldą, krikštijant, katechizuojant, organizuojant parapiją ir net sakant pamokslų, ar prie *varstoto* (irgi plačiausia simboline prasme), dirbant mokslo, meno, ugdymo, politikos, ūkio, technikos darbus? Vadinasi, *altorius ar varstotas* - štai du prasmens specifiškai bažnytinei ir specifiškai pasaulinei veiklai, kurie ir suima savim aną atsakymo reikalaujantį klausimą.

Ne vieno nuotaika ir raštas, ypač tarptautinio katalikų teologų laikraščio „Concilium“, vedė ir net stūmė pasauliškį prie *altoriaus*, šlovindami kiekvieną jo žingsnelį į šią sritį, pastatydami jį *šalia* dvasiško ir net stengdamiesi jį sudvasiškinti įvedant naujų Kunigystės sakramento laipsnių, kaip seniūnas, mokytojas, pranašas. Tuo tarpu manoji nuotaika bei mintis linko į *varstotą*. Ašen neneigiu pasauliškio uždavinių bei pareigų ir prie *altoriaus*; ašen net skatinu pasauliškius šių pareigų mielai imtis, kai hierarchija juos joms *kviečia*. Tačiau, mano galva, šios pareigos pasauliškiam yra ir bus tiktai antrinės. *Esminis pasauliškio vaidmuo išganymo istorijoje esti atliekamas prie varstoto, ne prie altoriaus*. Betgi reikėjo plačiau išsiaiškinti, kokios reikšmės varstotas turi Dievo Karalystei žemėje kurti. Knyga „Krikščionis pasaulyje“ ir yra šio aiškinimosi vaisius. Joje bandoma parodyti, kaip varstotas susijungia su išganymu, tapdamas šiojo *įrankiu* ir net *būdu*. Tai pagrindinė manos knygos mintis.

„Tėviškės žiburiai“. Minėtame veikale plačiau gvildenate pasauliškio vaidmenį. Ar tai reiškia naujo tarpsnio pradžią, kai vyraus pasauliškis ir sumenkės dvasiškis?

A. Maceina. Ne, nesumenkės, o tik *susiaurės!* Jeigu pasauliškų atvertimo sąmonė iš tikro taps pasaulinių tarnybų sakrališkumo sąmone, tuomet ateis naujas tarpsnis Bažnyčios gyvenime; tarpsnis, kai Bažnyčios buvojimas (*praesentia*)

pasaulyje bus liudijimas ne kunigo, bet *pasauliško*. Ligi šiol šiam buvojimui liudyti eidavo į pasaulines sritis kunigai: kunigai - mokytojai ir direktoriai, kunigai - organizacijų vadai, kunigai - laikraščių redaktoriai ir žurnalistai, kunigai - politikai ir ministrai, kunigai - darbininkai ir technikai, kunigai - revoliucininkai ir partizanai... Pasauliškiai *taip pat* jau gana seniai veikia visose šiose srityse. Tačiau *ta pati* pasauliško veikla (kaip ir dvasiškio) kažkodėl nebuvo laikoma Bažnyčios liudijimu pasaulio akyse. Į ją buvo žiūrima kaip į profaninę, lyg ir suteptą, lyg ir įtartina, todėl reikalingą dvasiškio globos, priežiūros, vadovavimo.

Nūn, jeigu pasaulinė krikščionio tarnyba, kaip dėstau savo knygoje, yra *sakralinė pati savyje*, būdama tiesos, gėrio ir grožio kėlimas aikštėn bei objektyvavimas kultūriniais pavidalais, tuomet ji *lieka* sakralinė kiekvienu atveju, vis tiek ar ją eitų dvasiškis, ar pasauliškis. Tuomet nėra reikalo, kad tik dvasiškis būtų liudytojas Bažnyčios buvojimo pasaulyje: tokiu liudytoju gali ir privalo tapti kiekvienas sąmoningas pasauliškis; tokio liudijimo vieta gali ir privalo tapti kiekviena pasaulinė tarnyba. Nuosekliai tad dvasiškis tokiu atveju esti atpalaiduojamas nuo šio liudijimo būtinybės. Tūkstančiai dvasiškių, kurie dar ir šiandien eina pasaulines tarnybas, galės ateityje jas perleisti pasauliškams, jei tik šie suvoks bei išgyvens jas kaip Bažnyčios liudijimą bei jos pasiuntinybę. Kitaip tariant, dvasiškio veiklos sritis savaime *susiaurės*.

Bet dėl to ji anaipol *nesumenkės*. Priešingai, ji *pagilės*, nes Kunigystės sakramento vertė bei galia čia išeis aikštėn visu ryškumu. Pasaulinėms tarnyboms eiti Kunigystės sakramento juk nereikia. Žmogus ne tam yra pašvenčiamas kunigu, kad atsidėtų mokslui, menui, ūkiui, politikai ar net technikai: kunigas - observatorijos direktorius yra iš tikro kažkoks nesusipratimas. Tačiau, kunigui einant pasaulines tarnybas, jo kunigystė neišvengiamai esti pastumiami į šalį, o kartais net ir visiškai pridengiama, kadangi ji čia nereikalinga. Ji virsta tokio kunigo privatinės

plotmės reikalu: iš ryto šv. Mišios (paskubomis), vakare brevijorius (išvargusia galva), retkarčiais išpažintys ar pamokslai *kaip talka* kitam kunigui. Atleiskite posakį, bet tai iš tikro „laisvalaikio kunigystė“. Man visados buvo ir liko nesuprantama, kaip kunigai nejaučia, kad tuo jie pažemina šį patį kilniausią (pagal šv. Tomą Akvinietį) sakramentą tikinčiųjų akyse ir jį nuvertina savo pačių vidiniame išgyvenime, nes juo neapsupa *visos* savo egzistencijos. Juk šiandien visai teisingai peikiama „laisvalaikio moterystė“, kai tik po darbo - išvargusi ir išsisėmusi - šeima sueina draugėn pavalgytų ir televizijos pasižiūrėtų. Teisingai taip pat peikiamas „laisvalaikio krikštas“, kai žmogus tik sekmadienį atsimeina, dažnai irgi tik nenoromis, kad jis yra pakrikštytas ir kad todėl turi pareigų Viešpaties atžvilgiu. Argi kitaip galėtų būti ir su „laisvalaikio kunigyste“, kunigui einant pasaulines tarnybas?

Pasitraukęs gi iš šių tarnybų, kunigas telks visą savo veiklą kaip tik ten, kur Kunigystės sakramentas yra *būtinas* ir kur todėl jo niekas niekad atstoti negali. Tuo kunigo savišamonė bus pakilninta bei sustiprinta, nes nežinau, ar esama bent vieno tikrai pašaukto kunigo, kuris būtų savo viduje ramus, eidamas pasaulines tarnybas, o kunigystę vykdydamas tik kaip antrinę pareigą. *Dvasiško veiklos plotui siaurėjant, gilės šios veiklos prasmė*. Kunigystės sakramentas atsiskleis visu savo grožiu, nes dabar jis daug kur yra apneštas pasaulinių tarnybų dulkėmis. Jei šitaip būtų, laimėtų abu: *ir dvasiškis*, nes jis grįžtų iš *svetimo lauko* į savą sritį, pašvęstą Kunigyste; *ir pasauliškis*, nes jis grįžtų į *savą lauką*, pašvęstą Sutvirtinimu. Tuomet iš tikro ateitų naujas tarpsnis, ir išganymo istorija įgytų naują veidą. Tačiau tai priklausys nuo to, ar dvasiškai suvoks, kad pasauliškai yra *tokie pat* Bažnyčios buvojimo liudytojai pasaulyje, kaip ir jie; ir ar pasauliškai suvoks, kad šis liudijimas yra jų *pareiga* ir kad jis vyksta jiems tobulai einant pasaulines tarnybas kaip išganymo regimybę pasaulyje. Šiuo metu ana dviguba sąmonė dar tik prasi-

deda. Ji dar yra gerokai susipainiojusi tiek dvasiškiuose, tiek pasauliškiuose. Ją išnarplioti mėginau savo knygoje. Kiek man pasisekė, tesprendžia skaitytojai.

„Tėviškės žiburiai“. Kokie santykiai turėtų nusistovėti ateityje tarp dvasiškio ir pasauliško?

A. Maceina. Į šį klausimą mėginčiau atsakyti primindamas popiežiaus Bonifaco VIII bulę „Unam sanctam“ (1302), kurioje jis teigė, esą Bažnyčiai priklauso *abu kardai* - dvasinis ir pasaulinis. Ši bulė jau ir tuo metu nebuvo priimta, nekaltant apie vėlesnius amžius; nepriimta todėl, kad serga dviem silpnybėmis: a) Bažnyčios galiai reikšti ji renkasi *kardą* kaip prasmę, tuo nukreipdama šią galią ne tiek kūrybos, kiek griovybos linkme: kardu negalima nieko sukurti, bet galima daug sugriauti; b) ji supranta Bažnyčią tik dvasiškių arba *klero* prasme ir todėl skelbia, kad pasaulinis „kardas“ taip pat turys būti naudojamas pagal dvasiškio nurodymus. Kitaip tariant, abu „kardai“ yra sudedami į vienas rankas, būtent *dvasiškio*. Pasauliškis čia virsta, ano meto žodžiais kalbant, dvasiškio baudžiauninku: jis pluša, tačiau taip, kaip dvasiškis jam įsakinėja. Tai gryno klerikalizmo proverža bei viršūnė, pažadinusi vėliau ne vieną didžiai skaudų ne tik politinį, bet ir socialinį, ir mokslinį, ir filosofinį Bažnyčios sankirtį su pasauliu, kadangi visų šių sričių „kardo“ pasauliškis kaip tik nenorėjo patikėti dvasiškiui. Bonifacas VIII nubrėžė tokį santykį tarp dvasiškio ir pasauliško, *kokio neturėtų būti*.

Tačiau ar negalima šios bulės silpnybę pašalinti? Ar negalima užuot „kardas“ sakyti „švyturys“ kaip kūrybos prasmuo? Ar negalima Bažnyčios suprasti kaip esminės *vienybės* tarp dvasiškio ir pasauliško? Ir štai šitaip aną pragarsėjusią bulę pataisius, pagrindinis jos teiginys „Bažnyčiai priklauso“ staiga virsta gaire mūsų klausimui spręsti: *Bažnyčiai priklauso abu švyturiai: dvasinis ir pasaulinis; pirmąjį savo rankose laiko dvasiškis, antrąjį - pasauliškis*.

Bažnyčia nėra vienarankė, bet dvirankė. Todėl ir anų kūrybos švyturių nešimas istorijos eigoje priklauso ne vien dvasiškio rankai, bet ir pasauliškio. Jų abiejų tikslas yra tas pats: *pasaulio pašventimas, palenkiant jį Kristui kaip Galvai*. Tačiau kiekviena Bažnyčios ranka vykdo šį pašventimą kitaip: dvasiškis specifiškai bažnytinėmis tarnybomis, pasauliškis specifiškai pasaulinėmis tarnybomis. Jos abejos turi savą dėsningumą ir todėl autonomiją. Tačiau jos abejos yra susietos ta pačia tiesa, tuo pačiu gėriu ir tuo pačiu grožiu kaip Viešpaties kūrybos pradmeniu. *Jos išsiskiria istoriškai, tačiau niekad ne ontologiškai*. Bažnyčia, būdama visuma, apima jas abi ir vykdo jas laiko tėkmėje, iki „visi pasieksime tikėjimo vienybę ir Dievo Sūnaus pažinimą, tapsime tikrais vyrais pagal Kristaus pilnatvės amžiaus saiką“ (Ef 4, 23).

Jei dabar mėgintume šią pataisą išplėsti dvasiškio ir pasauliškio santykių *kasdienai*, galėtume, atrodo, padaryti tokių išvadų:

a. Dvasiškis kaip Bažnyčios hierarchijos išraiška skelbia Evangeliją, kuri yra bendras pagrindas bei įpareigojimas abiem „švyturiam“: nuo Evangelijos niekas nėra laisvas; Evangeliją betgi autentiškai bei neklaidingai skelbia *tiktai* dvasiškis; čia jis *pirmauja* ryšium su pasauliškiu.

b. Pasauliškis nusilenkia Evangelijai (ne dvasiškiui, nes šis kalba ne iš savęs!) ir, jos apšviestas, eina pasaulines tarnybas pagal jų pačių dėsningumą, būdamas *nepriklausomas* nuo dvasiškio nurodymų, kuriems jis čia yra nekompetingas: klero monarchija Bažnyčioje yra didžiulis klystkelis.

c. Dvasiškis, tos pačios Evangelijos vedamas bei įkvėptas, vykdo bažnytines tarnybas *nepriklausomai* nuo pasauliškio įgeidžių, kurie čia neturi jokios sprendžiamosios galios: pasauliškiu demokratija Bažnyčioje yra toks pat didžiulis klystkelis.

d. Dvasiškis ir pasauliškis susieina *draugėn kaip pagalbininkai* abiejų rūšių tarnyboms: dvasiškiai pagalbsti pasauliškiams jų veikloje prie varstoto tuo, kad juos stiprina

moraliskai; pasauliškai pagelbsti dvasiškiams jų veikloje prie altoriaus tuo, kad juos *pavadoja* ten, kur juos dvasiškis kaip hierarchas pasikviečia; *abipusio pasigelbėjimo principas yra tikrasis Bažnyčios kelias jos istorijoje*, nes jis atsiremia į daugybę ir sykiu kuria vienybę, kas kaip tik atitinka Bažnyčios dievažmogiškąją prigimtį: dauginą ir vieningą kartu.

Praktinis šių santykių pavidalas, be abejonės, priklauso nuo laiko, šalies, papročių pobūdžio. Jokio recepto čia nurodyti negalima. O jeigu vis dėlto ieškotume pavyzdžio, kur ir kada santykiai tarp dvasiškio ir pasauliškio yra buvę šilčiausi, ašen, nė kiek neabejodamas, nurodyčiau į *katalikų akciją Lietuvoje, ypatingai į ateitininkiją*, kurioje anas pasigelbėjimo principas buvo labai ryškus. Žinoma, ir čia pasitaikydavo nesklandumų, trynimosi ir net įtampos. Tačiau ar jos nepasitaikė ir šv. Pauliaus santykiuose su šv. Petru (plg. *Gal 2, 11-14*)! Tačiau ne šie vienkartiniai nesklandumai santykius gadina bei nuodija, o *nuolatinis viršenybės jausmas*: dvasiškio viršenybės, išreikštas minėtoje popiežiaus Bonifaco VIII bulėje; pasauliškio viršenybės, išeinąs aikštėn dabartyje nežabota pasauliškųjų kritika ir ne kartą net jų įžūlumu. Nei menkavertybė, nei akiplėšybė neprivalo žymėti dvasiškio ar pasauliškio, o nuoširdus atvirumas vienas kitam. Kai šitokia nuotaika valdys vieno ir kito dvasią, tuomet gražūs kasdienos santykiai susikurs savaime.

„Tėviškės žiburiai“. Kiekvieno krikščionio uždavinys yra dalyvauti pasaulio krikščioninime. Kokiu būdu gali jis šią pasikirtį atlikti: taikydamasis prie pasaulio bei su juo eidamas, ar jam priešindamasis bei jį lenkdamas krikščioniškąja linkme?

A. Maceina. Apie tai kalbu savo knygoje platokai (plg. p. 258-324), todėl nenorečiau čia kartotis. Čia pasaulio krikščioninimas nesudaro *dilemos*: arba prie pasaulio taikintis, arba jam priešintis. Greičiau krikščioninimas yra savotiška *dialektika*: ir taikintis, ir priešintis.

Juk visas dieviškasis Apreiškimas, pradedant ženklais gamtoje ir baigiant Jėzumi Kristumi, yra ne kas kita, kaip Dievo nusileidimas į pasaulį ir įsivilkimas į jo pavidalus arba *Dievo kenožė* (płg. *Fil 2, 6-8*), vadinasi, *prisitaikymas*. Čia Dievas prisiima, kaip Šv. Paulius sako, „tarno pavidalą“ (ten pat), kad taptų žmogui artimas: suvokiamas, išgyvenamas, pasekamas, kadangi savo garbės šviesoje arba transcendencijoje „Dievo niekas niekuomet nėra matęs“ (*1 Jn 4, 12*). Šią Dievo kenožę per mažai apmąstome. Tuo tarpu tai ji yra vedamoji gairė Jo ir Jo Bažnyčios santykiui su pasauliu suprasti. Nes Kristuje Dievo prisitaikymas prie pasaulio pasiekė aukščiausio laipsnio: prisiimdamas žmogiškąją prigimtį, Dievas čia tapo, kaip ir mes visi, *tikru žmogumi*. Argi tad Bažnyčia, būdama Kristaus istorijoje, galėtų eiti kitokiu keliu? Juk jeigu Kristus, „turėdamas Dievo pavidalą“ (*Fil 2, 6*), tiek prisitaikė, jog „apiplėšė pats save“, išsivilkdamas iš dieviškosios būsenos ir apsivilkdamas tarno būseną, tai kaip galėtų Bažnyčia praeiti pro kultūrinius pasaulio pavidalus jų neprisiimdama? Šitaip elgdamasi, ji arba liktų grynai vidinis-psichinis *išgyvenimas*, kurio taip pat niekas niekur nepastebėtų (spiritualizmas), arba sustingusi vieno kurio kultūrinio pavidalo *seniena*, sakysime, lotyniškumas, kuris būtų svetimas visiems kitiems pavidalams ir todėl jų neįtaigojās (tradicionalizmas). *Pasaulio kultūra yra Bažnyčiai tokios pat reikšmės, kokios Kristui žmogaus prigimtis*. Įsikūnyti yra Bažnyčios veikseną pasaulyje ir tuo pačiu jo krikščioninimo būdas. O įsikūnyti reiškia padaryti pasaulį tiek *savą*, jog jis taptų sudedamąja Bažnyčios prigimties dalimi (jos žmoniškumas). Tai viena minėtos dialektikos pusė.

Pasaulio krikščioninimas yra tačiau jo *keitimas*: atnaujinimas, perkūrimas, palenkimas Kristui, vadinasi, nesuitaikymas su juo tokiu, koks yra, taigi jam *priešinimasis*, kadangi pasaulis yra pilnas blogio. Šia prasme Bažnyčia irgi eina Kristaus pėdomis. Kristus prisiėmė *pilnutinę* žmogiškąją prigimtį, išskyrus nuodėmę, nes nuodėmę prigim-

čiai nepriklauso; priešingai, ji prigimtį gadina bei iškreipia tuo, kad ją stumia tolyn nuo Dievo. Tai reiškia: Logo įsikūnijimas buvo sykiu ir pasaulio *paneigimas*; pasaulio, kiek jis yra nuodėmingas ir todėl Dievui prieštaringas. Taip ir Bažnyčia. Ji prisiima pasaulio pavidalus, kur ir kiek jie yra dieviškosios kūrybos (tiesos, gėrio ir grožio) išraiška. Bet ji atmeta pasaulio pavidalus, kur ir kiek jie dieviškąją kūrybą griauna ir dieviškąjį paveikslą žmoguje temdo. Nes „kaip suderinti Dievo šventyklą su stabais?“ (2 Kor 6, 16). Nuosekliai tad krikščioninti pasaulį reiškia visados *buvoti atstu nuo jo*, nes kitaip neregėtume jame veikiančios niekšybės paslapties (plg. 2 Tėš 2, 7) ir tuo pačiu patys patektume į jos pinkles. Tai antroji pasaulio ir Bažnyčios arba pasaulio krikščioninimo dialektikos pusė.

Štai kodėl savo knygoje šalia ištikimybės ir įsipareigojimo pasauliui kalbu ir apie dvasių skyrimą bei nesitaikymą prie pasaulio. Šiuo atžvilgiu pasauliškis, kurio įnašas pasaulio išganymui vyksta kaip tik pasaulinėmis tarnybomis, turi būti ypatingai *budrus*, nes pasaulis yra ne tik šalia jo; *pasaulis yra jis pats* - ligi pat savo prigimties gelmių. Ana dialektika - prisitaikyti ir priešintis - liečia ne tik objektyvią plotmę, bet ir subjektyvią arba mus pačius, nes ir mes patys esame persunkti blogio, vadinasi, visados tykomi pavojaus pasukti keliu, vedančiu tolyn nuo Dievo, ir tuo išduoti mūsųjį pašaukimą.

„Tėviškės žiburiai“. Esate parašęs eilę veikalų teologinėmis temomis. Ar tai atskleidžia Jūsų minties bei širdies linkmę, ar į šią sritį skatina Jus religinės literatūros stoka lietuviškajame gyvenime?

A. Maceina. Atsakyti į šį Jūsų klausimą man yra truputį neįjauku, nes čia reikia kalbėti labai atvirai, gal net per atvirai. Prisipažinsiu: religinės literatūros stoka (tiek seniau tėvynėje, tiek dabar tremtyje) nevaicino mano rašymui jokio vaidmens. Aš nesijaučiu už šią stoką atsakingas ir nesu

kviestas ar kviečiamas jos užpildyti. Kaip jau minėjau, pasauliškio tarnybą prie altoriaus laikau antrine. Tai tinka ir religinės literatūros kūrimui: *šisai yra dvasiškio pareiga kaip Evangelijos skelbimo būdas*. Bet mūsų laikais pamokslo šventykoje nebepakanka. Mūsų meto žmogus daugiau skaito, negu klauso. Todėl šalia sakinio žodžio (dažnai net ir vietoje jo) šiandien yra būtinas ir rašytinis žodis. Tačiau jam gaminti yra pašaukti bei pašvęsti dvasiškiai. O dvasiškis šiam reikalui turėjome ir turime pakankamai - tiek, kiek tokių žmonių neturi jokia kita mūsų gyvenimo sritis. Tai esu spaudoje užsiminęs jau ne kartą. Todėl ašen nesijaučiu esąs dvasiškio *padėjėjas* rašto srityje. Apie šimtas tremties dvasiškių, sugebeję parašyti disertaciją ar licenciato darbą, sugeba, be abejonės, ir toliau rašyti knygų. O jei jie to nedaro, tai jau yra jų pačių ir jų vadovybės reikalas. Pasauliškis gali pirštu rodyti į šį trūkumą, tačiau jis nėra įpareigotas tokiu atveju eiti pagalbon, kaip jis nėra įpareigotas atlikti Dievo Žodžio liturgiją, jei kunigas laiku šventyklon neatėjo, nes - pramiegojo. Tai visai kas kita, negu misijų kraštuose ar komunistų valdomose šalyse. Bėdos atvejo religinei literatūrai kurti lietuviškajame gyvenime tikrai nėra. Čia esama tik *vidinio polėkio stokos*. Dėl šios priežasties ne vienas mano bičiulis yra mane gundęs liautis pagaliau rašius religinio pobūdžio knygas ir imtis filosofinių ar literatūrinių.

Jeigu tad tremtyje parašiau keletą šios rūšies dalykų, tai vedamas *tiktai savos minties bei širdies*. Kaip žinote, savo jaunystėje praleidau penkerius metus kunigų seminarijoje Gižuose, Vilkaviškio vyskupijoje (ne Kaune, kaip kartais spaudoje rašoma), svajodamas tapti kunigu. Juo netapau. Tačiau dėmesio religijai dėl to nepraradau. Man atrodė, kad jei Dievas yra; jei Jis davė žmonijai Apreiškimą; jei įsteigė Bažnyčią, kad ši plėstų Jo išganomąją Valią istorijoje, - tai juk negalima praeiti pro *tokius įvykius* tylomis, nepasiklausus, ką jie reiškia man pačiam ir kokie santykiai turi susiklostyti tarp jų ir žmonijos. Dvylika metų Vokie-

tijoje (1944-1956) neturėdamas jokios aiškesnės tarnybos, mėginau leisti laiką, kaip tik šiuos mūsų tikėjimo įvykius apmąstydamas įvairiais atžvilgiais ir juos net iš naujo pastudijuodamas Freiburgo i. Brsg. universiteto Teologijos fakultete trejetą semestrų. Iš šių apmąstymų bei studijų ir gimė pirmosios mano knygos tremtyje. O kad jos negulėjo stalinėje, tai reikia dėkoti *prel. Pr. Jurui*, kuris jau 1948 m. pasisiūlė išleisti mano „raštus“. Jis turėjo galvoje senuosius, pasirodžiusius Lietuvoje. Bet aš tada jau buvau parašęs porą naujų („Didysis inkvizitorius“ ir „Jobo drama“). Tad šie ir išėjo pirmiausia, o po jų ir kiti - vis to paties prelato lėšomis. Vėliau atsirado naujų mecenatų: *kun. P. Ažubalis, prel. P. Celiešius, kun. V. Puidokas*, kuriems visiems šia proga reiškiau viešą bei gilią padėką. Taigi ne aš atėjau pagalbon dvasiškiams savo raštais, o *dvasiškiei atėjo man pagalbon*, kad šie raštai galėtų pasirodyti viešumoje. O kad jie iš dalies užpildo religinės literatūros stoką mūsų gyvenime, tai tik atsitiktinis ir antrinis dalykas. Šisai akstinas nebuvo jų atsiradimo *vidinė* paskata.

„Tėviškės žiburiai“. Rašydamas bei leisdamas savo veikalus, sulaukiate, be abejonės, įvairių atsiliepimų iš skaitytojų ir recenzentų. Kaip žiūrite į jų atoveiką? Ar randate pakankamo dėmesio savo idėjoms?

A. Maceina. Pačiam autoriui tai sunku vertinti. Recenzijų, atrodo, esama pakankamai. Tačiau recenzija visados yra tik *nuoroda* skaitytojui, kad štai išėjusi nauja knyga. Be abejonės, recenzentas paprastai pareiškia ir kritinių pastabų, tačiau jos esti neišvengiamai tik kitokios pažiūros santrauka, o ne šios pažiūros platesnė bei sisteminė sklaida. Ir štai *šio dalyko* ašen kaip tik ir pasigendu mūsų laikraštijoje. *Mums stinga didesnio dėmesio pačioms problemoms*. Kiekviena knyga - kito ar mano - pateikia skaitytojui aibę klausimų. Kodėl tad nepanagrinėjus - ne tiek knygą, kiek tą ar kitą *klausimą*? Deja... Sakysime,

„Didžiųjų dabarties klausimų“ (1971) recenzentams atskaičiau eilę „Laiškų mano kritikams“ („Draugo“ kultūrinis priedas, 1972, Nr. 44-52), manydamas, kad tuo išjudinsiu *pačių problemų* sklaidą. Bet visiškai nieko. *Niekas nesiteikė kalbėtis toliau*. Viena vienintelė mano paliesta problema rado netikėto atgarsio, būtent P. Teilhard'o de Chardino. O kad ir ji per greitai neužsnūstų, parašiau irgi eilę „Laiškų Teilhard'o šalininkams“ („Draugo“ kultūrinis priedas, 1973, Nr. 40-51). Tačiau Teilhard'as nėra nei vienintelė, net pati svarbiausia problema, kuri turėtų mus jaudinti ir dėl kurios galėtume pasiginčyti.

Pastarojoje mano knygoje „Krikščionis pasaulyje“ tokių šio meto klausimų esama daugybės. Ar jie bus spaudoje svarstomi šiandien dar per anksti pasakyti. Tačiau šio pokalbio pradžioje sąmoningai pabrėžiau, kad tai knyga, skirta *pasauliškiam*, ir kad todėl pasauliškiai patys pirmieji turėtų ją vertinti bei joje keltus ar pajudintus klausimus toliau išvystyti. Ar ši viltis įvyks? Lukterėkime!

Ar esama pakankamo dėmesio manoms idėjoms? Manau, kad senesnėje kartoje - taip. O jaunesnėje, augusioje jau tremtyje? Nežinau, nes su šia karta *tiesioginio* sąlyčio neturiu. Tai jau galėtumėte Jūs, mielasis Redaktoriau, geriau pasakyti.

Tuo, atrodo, ir būsiu išsėmęs Jūsų man pateiktus klausimus. Dėkodamas Jums, kad šiuo būdu atveriate savo puikiai redaguojamo ir įdomaus laikraščio skiltis manajam „Krikščionis pasaulyje“ pristatyti, linkiu Jums didžios sėkmės ir reiškiau gilią pagarbą.

Jūsų A. Maceina

PER FILOSOFA PRASIVERŽIA DVASINIS NERIMAS

Pokalbis su Antanu Maceina

[Antano Maceinos minties išsivystymas yra perėjęs keletą tarpsnių, kurie, nors ir būdami susiję vienas su kitu, vis dėlto gerokai skiriasi savo svoriu ir savo santykiu su filosofija. Numatytas būti St. Šalkauskio įpėdiniu filosofijos pedagogikos srityje, A. Maceina keletą pradinių savo darbų ir skyrė šiai sričiai (svarbesnieji: „Tautinis auklėjimas“, 1934; „Dabarties pedagogikos srovės“, 1932; „Pedagogikos istorija 1“, 1939). Tačiau gavęs iš Šalkauskio dėstyti Teologijos-filosofijos fakultete tik kultūros filosofiją, greitai perėjo į šią sritį, taip kad kiti Lietuvoje pasirodę jo raštai jau yra kultūrfilosofinio pobūdžio (svarbiausi: „Kultūros filosofijos įvadas“, 1936; „Pirminės kultūros pagrindai“, 1936-1938 „Logos“ žurnale; „Socialinis teisingumas“, 1938 ir „Buržuazinės kultūros žlugimas“, 1940).

Išėjimoje A. Maceinos mintis pasuko istorijos ir religijos filosofijos linkme. Nei pedagogikai, nei kultūros filosofijai jis daugiau nebeatsidėjo. Istorijos filosofijai ir net jos teologijai priklauso tokie A. Maceinos raštai, kaip: „Didysis inkvizitorius“ (1950, vok. vert. 1952), „Niekšybės paslaptis“ (vok. 1955, liet. 1964), „Asmuo ir istorija“ (1981). Religijos filosofiją A. Maceina pradėjo „Jobo drama“ (1950), kurioje jis mėgino teikti teistinio egzistencializmo apmatų, pasikviesdamas talkon K. Jasperso „ribinių būklių“ (*Grenzsituationen*) sąvokas. Vėliau A. Maceina žengė keletą žingsnių beveik grynai teologiniu keliu, nagrinėdamas tokius krikščioniškosios religijos pavidalus, kaip Kristus („Dievo Avinėlis“, 1966), Marija („Didžioji Patarėja“, 1958), Pranciškus Asyžietis („Saulės giesmė“, 1954). Jis atsiliopė ir į bažnytines pakaitas po Antrojo Vatikano susirinkimo

(„Bažnyčia ir pasaulis“, 1970), ir į pasauliško savimonės aštrinią („Krikščionis pasaulyje“, 1973). Savo religijos filosofiją A. Maceina išdėstė dviejuose veikaluose: „Didieji dabarties klausimai“ (1971) ir „Religijos filosofija“ (1976).

Pačios filosofijos sampratai A. Maceina skyrė pastarąją stamboką savo knygą „Filosofijos kilmė ir prasmė“ (1978). Ryšium su šia knyga ir kartu A. Maceinos 75-erių amžiaus metų proga skelbiame pokalbį su šiuo senosios mūsų mąstymo kartos atstovu. Pokalbiui klausimus yra pateikę Algis Mickūnas, Liūtas Mockūnas ir Vincas Trumpa.]

„Akiračiai“. Jūsų galvoje yra radę atgarsio vokiečių ir iš dalies prancūzų bei rusų filosofinė tradicija. Tačiau jame pasigendame sąlyčio su anglosaksų filosofų mintimis, pvz., Hobbeso, Locke'o, Hume'o, J. G. Millio, Benthamo, N. Chomsky'o ir kitais. Būtų įdomu patirti kodėl?

A. Maceina. Ogi todėl, kad mano jaunystės metais lietuviškoji dvasinė kultūra apskritai neturėjo sąlyčio su anglosaksų dvasine kultūra, išskyrus keletą dailiosios literatūros kūrėjų (G. N. Byroną, Ch. Dickensą, W. Scottą, W. Shakespeare'ą, O. Wilde'ą...), kurių viena kita knyga buvo išversta ir lietuvių kalbon. Lietuva siejosi su anglosaksų kraštais ekonominiais ryšiais, tačiau šių kraštų mintis - jos šaknys ir jos išsivystymas - buvo likę už mūsų šalies sienų. Kas gi, sakysime, iš prieškarinės mūsų inteligentijos yra studijavęs Anglijos universitetuose? Tad ir aš nebuvo išimtis. Ir man anglosaksų pasaulis buvo ir liko nepažįstamas. O vėliau su-eiti su juo į sąlytį jau nebebuvo nei progos, nei laiko. Užtat, istoriškai žiūrint, yra tikra palaima mūsų tautai, kad šiandien ne vienas išeivijos jaunųjų mąstytojų anglosaksų minties lobyną ne tik patys studijuoja, bet jį perteikia ir kitiems, dėstydami Amerikos ar Australijos aukštosiose mokyklose. Jei tad tektų istorijos ratui pasisukti mūsų trokštama linkme, dvasinė lietuviškoji kultūra jau būtų apvaisinta ir anglosaksų mąstymo vertybėmis.

Tačiau yra dar viena, kiek gilesnė, priežastis, kodėl man buvo lemta praslysti pro anglosaksų filosofiją. Europos kontinento filosofai laiko anglosaksų mąstytojus nekritiškais pozityvistais. Pasinėrę logikos ir mokslų teorijos problemose, jie nepersvarstą savo pagrindų, kuriais jie esą tikri jau nuo Apšvietos meto. Metodologija persunkianti jų darbus, todėl šie virstą grynai formaliniais, be turinio. Metafizikos neigimas esąs anglosaksų mąstytojams savaime suprantamas dalykas, nors iš tikro šis neigimas yra tik vienos metafizikos pakeitimas kita, anglosaksų atveju - nekritiška metafizika. Galimas daktas, kad šis priekaištas nėra pagrįstas visu plotu: naujojoje anglosaksų filosofijos istorijoje metafizikos esama (pvz., Witeheado). Vis dėlto anglosaksų mąstymas nuo T. Hobbeso laikų yra stipriai persunktas empirizmo ir sociologizmo, o pastaruojų metu ir pozityvizmo, kuris šį mąstymą - noromis nenoromis - palenkia gamtos mokslams ir pastūmi jį į metodologinį formalizmą. Mat negalėdama patikrinti mokslų turinio *tiesos*, filosofija tokiu atveju tikrina tik mąstymo eigos *taisyklumą* ir esti savaime užgožiama logikos. Bet kaip estetika nėra menas, taip logika nėra filosofija. Nėra, sakysime, J. M. Bochensio logikos; yra tik didžiulė Bochensio knyga apie logiką. Užtat yra Aristotelio metafizika kaip priešingybė Platono metafizikai. Aš pats esu didžiai atokus formalizmui. Loginė bei metodologinė sąvokų sklaida yra reikalinga kaip paruoša mąstyti, bet ji pati nėra *mąstymas*, kaip jį supranta europinė tradicija - nuo Aristotelio iki M. Heideggerio. Aš gi esu šioje tradicijoje išaukęs ir su ja suaukęs. Taip tad ir lieku atstu nuo anglosaksų.

*„Akiračiai“. Kas yra laikina ir kas pastovu Jūsų galvo-
jime? Ar Jums yra tekę ankstesnius filosofinius sprendimus
pergalvoti ir pakeisti?*

A. Maceina. Ir taip, ir ne! Mano galvojimas, kaip ir kiekvieno žmogaus, yra brendęs ir šia prasme kitęs. Tai, ką rašiau jaunystėje, dabar nusakyčiau kitaip, o daugelio

dalykų nė neliesčiau. Mat mano galvojimas pakelia spragas; tai reiškia: ašen neturiu troškulio atsakyti į visus klausimus ir mielai prisipažįstu atsakymo neturįs. Ši „dorybė“ ne kartą stebindavo mano studentus, nes jie buvo pripratę santykiuoti su dėstytoju pagal rusišką posakį: „profesorius turįs viską žinoti - *profesor dolžen vsio znatj*“. Iš tikrųjų gi studentą ir profesorių jungia ne bendras žinojimas, o greičiau bendras *nežinojimas*, kuris abu, atsakymo ieškančiuosius, suartina labiau negu perteiktos žinios. Aš niekad nemėginau kurti sistemos. Pasitenkinau iškaps-tinėjęs vieną kitą klausimėlį. Nekurdamas gi sistemos, neišgyvenau savo galvoje nė kokių ypatingų lūžių, kurie verstų keisti pačius pagrindus, kaip tai regime, pa-vyzdžiui, M. Schelerio ar VI. Solovjovo atvejais. Filosofinis lūžis dažniausiai ateina susidūrus su *blogiu* - ne kaip su teorine problema, bet kaip su egzistenciniu išgyvenimu. Ir Scheleris, ir Solovjovas kūrė sistemas: pirmasis etinę, an-trasis metafiziškai istoriosofinę. Bet kai Schelerui pačiam reikėjo pakelti ir nešti *kaltę* ir kai Solovjovas pats pare-gėjo (gal vizijoje?) įsamenintą blogį *piktos valios* pavidalu, sudužo tiek vertybinė etika, pagrįsta savaiminga vertės įžvalga (*Wertschau*), tiek evoliucinė istoriosofija, pagrįsta savaimingu gėrio augimu ir žmonijos jungimusi į vienybę (*vseedinstvo*).

Man pačiam blogis įvairiu savo pavidalu (skurdas, nelaimė, pikta valia, mirtis) buvo artimas nuo pat anksty-bos jaunystės (mirus motinai, augau Prienuose pas tetą), tad ir mano galvojimas labiausiai buvo apspręstas *kančios*: nei stebėtis, nei abejoti neturėjau kuo. Svarbiausia gi, kad nesistengiau teikti atsakymo į blogio esamybę pasaulyje. Todėl mane ir patraukė Jobo knyga, kurioje tokio atsaky-mo irgi nėra: *blogis yra pergalimas, jį iškenčiant*, vadinasi, ne teoriniu sistemos kūrimu, o egzistenciniu asmens elge-siu. Neišgyvenau pasaulėžiūrinio lūžio, nes nebuvo kam lūžti. Vis dėlto, mąstymui bręstant, dviejų dalykų teko atsakyti, būtent: *polinkio pranašauti* ir *pirmavaizdžių teori-*

jos. Kas apmąsto kultūrą bei istoriją, paprastai nūsta spėti, kaip kultūra vystysis ateityje. Tai mėginau ir aš knygelėje „Buržuazijos žlugimas“. Gretindamas buržuaziją su prometėjizmu, rašiau, esą buržuazija kaip istorinis pavidalas yra jau išsisėmusi ir todėl viešojo gyvenimo toliau nebevaldys; jos vietą užims prometėjizmas, tai yra herojinis žmogaus teigimas, susijęs su kovingu nusigrįžimu nuo Dievo. Tai ir buvo mano šūvis pro šalį: praėjus vos 40 metų nuo šios „pranašystės“, buržuazija ne tik išgalėjo visose Vakarų gyvenimo srityse, bet net ir komunizmas, mano laikytas vienu iš prometėjizmo pavidalų, virto ryškiausia buržuazijos apraiška. Vėlesniuose mano raštuose tokių „pranašysčių“ nebėra; juose esama tik kritinio žvilgio ir reiškinių sklaidos.

Platoniškai augustiniškieji pirmavaizdžiai buvo patekę į mano galvojimą iš VI. Solovjovo per St. Šalkauskį ir šmėkščiojo mano raštuose gana ilgą laiką, nepaisant, kad prof. Pr. Kuraitis mudu su St. Šalkauskiu nuolatos pašiepavo klausdamas: „Ar ir šuns pirmavaizdis yra Dievuje?“ Betgi rašydamas „Religijos filosofiją“ galop supratau, jog pirmavaizdžių teorija yra ne kas kita, kaip meninės kūrybos proceso perkėla į dieviškąją kūrybą. Ši teorija perkelia daiktų esmę į transcendentinę plotmę ir tuo būdu paverčia mūsų pasaulį kažkokių beesmių šmėklų buveine, kaip tai aiškiai jausti Platono olos alegorijoje („Politika“), kurioje, pasak M. Heideggerio, „tiesa patenka po idėjos jungu“, kadangi ne regimybė esanti tiesa (regimybė esanti tik šešėlis), o už mūsų nugaros buvojanti idėja. Ši „šešėlių metafizika“ yra įtaigavusi krikščioniškąją mąstymą visą metą; ji yra ryškiai bylojusi bažnytinėje asketikoje ir net moralėje; ji yra nukreipusi krikščionis nuo įtampaus kultūros kūrimo ir pažadinusi „bjaurėjimąsi pasauliu - *contemptus mundi*“. Pati savyje tačiau ši teorija yra nepateisinama logiškai ir nereikalinga ontologiškai. Tad ir teko ja nusikratyti, apmąstant dieviškosios kūrybos pobūdį.

„Akiračiai“. Jūsų galvosena atrodo esanti istoriška ir asmeninė. Ar neveda ji (a) į istorinį reliatyvizmą ir (b) į taip sunčiai šiame amžiuje fenomenologijos nugalėtą psichologizmą?

A. Maceina. Iš tikro ji tokia yra: ir istoriška, ir asmeniška. Filosofinė galvosena kitokia nėra būti negali. Filosofija yra istoriška todėl, kad ji savimi objektyvuoja žmogų kaip hermeneutinę būtybę, kuri interpretuoja viską nuo pat pradžios, kadangi kalba apie viską nuo pat pradžios. Kalba yra pirmykštė interpretacijos forma. Ji yra pagrindinė interpretacijos forma filosofijai ir poezijai. Todėl nėra filosofijos, kuri ne interpretuotų, o *įrodinėtų*, kaip tai daro mokslas; taip pat nėra filosofijos, kuri ne interpretuotų, o *skelbtų*, kaip tai daro religija. Gi būdama interpretacija savo esme, filosofija yra savaime palenkta istorinei kaitai, kaip jai yra palenkta ir pats žmogaus žodis.

Ar tai neveda į istorinį reliatyvizmą? Ši tiesos teorija buvo ir tebėra stipriai peikiama. Bet ką gi „reliatyvizmas“ iš tikro reiškia? Ne ką kitą, kaip „santykį - *relatio*“ (plg. veiks, *referre* - sugretinti). Santykis gi visados aprėžia, vadinasi, *reliatyvina*. Tai tinka kiekvienai mūsų būvio apraiškai. Tai tinka ir tiesai. „Tiesa yra kompromisas“, - vienoje knygoje yra parašęs Maxas Muelleris, vokiečių katalikų filosofas, su kuriuo man teko bendradarbiauti Freiburgo universitete. Pabrėžiu *katalikų*, kad nusiramintų tie, kurie šioje ištaroje įžiūrėtų dogmos neigimą. Nes reikia nepamiršti, kad ir dogmos apibrėžimas yra kompromisas, t. y. *reliatyvėbė*: nėra absoliučių dogminių ištartų jau vien todėl, kad jos visos nusakytos žmogiškaisiais žodžiais, reliatyviais pačia savo prigimtimi. Absolutinis žodis galėtų būti tik vienas. O koks gi žmogiškasis žodis ir kurios kalbos būtų pajėgus ištarti absoliutybę? Manydami, kad žodis „Jahve“ yra tikrinis Dievo vardas, tartas paties Dievo, žydai - iš pagarbos ar iš baimės - pakeitė jį žmogiškuoju žodžiu „Adonai“. Tai gražus prasmuo mūsų klausimui: *filosofijoje nėra „Jahvės“; filosofijoje yra tik „Adonai“.*

Jau Platonas suprato, kad žmogaus egzistencija yra tragedija ir komedija kartu, todėl leido Sokratui „Puotos“ gale teigti, jog tikras tragedijos rašytojas privalęs būti ir komedijos poetas. O kaip gi baigėsi pati Platono puota, kurios dalyviai svarstė tokios didžios reikšmės klausimą, kaip grožis ir meilė? Naktibaldų būrys įsiveržė į pokalbio patalpas, nugirdė vynu pokalbio dalyvius, kad šie galop ėmė snausti ir nebegirdėjo, ką Sokratas jiems dėsto. Tai irgi gilus prasmuo! Gyvenimo ironija sužlugdo bet kokį absoliutinį teiginį. Mūsų moderninė istorinė sąmonė neturi jokio masto, kuriuo pasvertų filosofines sistemas tiesos ar netiesos svaisčiais. Istorinis reliatyvizmas nėra tokia naivi teorija, kaip jai dažnai prikašiojama. Argi ne E. Husserlis yra pasakęs, kad mes turime turėti drąsos žvelgti reliatyvybei į akis? Be abejo, galima suabsoliutinti ir reliatyvizmą, pamirštant, kad jis yra santykis, tai reiškia: buvimas *dviejų* priešpriešiais vienas kitam ir kartu galimybė būti *abiem*. Argi tai ne raugių ir kviečių alegorija, randama Evangelijoje? Jei tad mano galvosena į tokį reliatyvizmą vestų, nebūgštačiau ir jos nekeisčiau.

„Akiračiai“. O filosofijos asmeniškumas? Ar neveda jis į psichologizmą, su kuriuo rungėsi Husserlio fenomenologija?

A. Maccina. Anaiptol! Metais prieš savo mirtį (1938) kalbėjo sykį Husserlis buvusiai savo mokinei Adelgundis Jaegerschmid (cituojau iš jos 1982 m. paskelbtų užrašų): „Didžiausias mano priešas yra neoscholastika... Neotomizmas yra nekūrybiškiausias dalykas, koks tik gali būti. Pats Tomas buvo išmintinga ir kūrybinė galva. Jis dirbo savarankiškai. Aš jį labai gerbiu. Bet... Tomas nebuvo neoscholastikas“, - nusišypsojo Husserlis. Ir ši šypsena, kaip tik atskleidžia jo mintį: filosofija yra gyva tik tol, kol ji laikosi asmeniniu jos kūrėju; atitrūkusi nuo asmens ir virtusi „mokykla“, ji sustabarėja. Todėl visi neo-(tomistai, kantistai, hegelistai, marksistai...) yra beveidžiai kartotojai.

Ir juo labiau jie savo mokytoju seka, juo labiau jų mąstymas lėkštėja. Juo arčiau esu prie Aristotelio, juo toliau esu nuo savęs paties. Filosofijoje, kaip ir mene, svarbu *pačiam* eiti. Filosofas nėra, kaip tai pašiepė Schopenhaueris, pašto tarnautojas, kuris ima laišką pro langelį, lipdo ženklą ir, šį užantspaudavęs, meta į krepšelį - kiekvienos filosofinės „mokyklos“ simbolį. Filosofas iš istorijos gautą „laišką“ visų pirma perskaito pats savo akimis. Nėra filosofijos be filosofo.

Ar tai ne psychologizmas? Atvirkščiai! Asmeninis filosofijos pobūdis kaip tik saugo ją nuo psychologizmo, kadangi šisai visus dvasios reiškinius suveda į psichinius veikimus ir tuo būdu juos *apibendrina*. Asmuo gi yra vienkartybė, todėl ir filosofijoje vykstanti būtybės interpretacija yra vienkartinė: kūrybinė ir originali. Jei filosofavimas išsisemtų psichiniu veikimu, jis galėtų būti pakartotas. Tokiu atveju kiekvienas tomistas būtų tolygus Tomui ir kiekvienas marksistas - K. Marxui. Laimei, yra tik vienas Tomas ir tik vienas Marxas. Manau, kad tai turėjo galvoje ir Husserlis teigdamas: „Visados yra Aš, kuriuo pradedame (ar remiamės), o ne daiktas, medis ar namas“; originalo kalba: „*Es ist immer das Ich, das wir setzen, nicht ein Ding, ein Baum oder ein Haus*“. Pabrėždamas Aš kaip pradmenį (*Setzung*), Husserlis anaip tol nemano, kad šis pradmuo išsisemia psichiniu veikimu. Husserlis pradžioje buvo didžiulis psychologizmo priešininkas: „Mano filosofijos pastanga visados traukėsi nuo subjektyvumo į būtybę - *von Subjektiven weg zum Seienden*“. Bet tai buvo tik pirmas žingsnis esmei įžvelgti (*Wesensschau*). Vėliau Husserlis žengė, kaip jis pats tai vadina, ir „antrą žingsnį“, būtent: *kaip* sąmonė sugauna esmę kaip gryną savo turinį nepriklausomai nuo konkretaus esmės buvimo; ir jis smarkiai jaudindavosi, jei kas šio *antro* žingsnio nepastebėdavo, likdamas tik prie pirmojo - prie esmės įžvalgos. Užtat Husserlis nuolatos kalbėdavo apie „gryną objektą“ (*Gegenstand*), „gryną Aš“, „gryną reiškinį“

(*Phanomen*), reikalaujamas iš savo studentų pastudijuoti aukštąją matematiką, kadangi tik matematiniame mąstyme atsiskleidžia sąmonės turinio „grynumas“: skaičius (2 ar 3) esąs „grynas skaičius“ tik sąmonėje, ne mūsų tikrovėje. Nesunku pastebėti, kad čia Husserlis ėjo aiškiai Platono keliu: „grynas apskritimas“ esąs tik apskritimo idėja, nes tikrovėje kiekvienas apskritimas turįs bent dalelę ir tiesiosios linijos. Tačiau kadangi Husserlis Platono idėjų transcendentizmo nepriėmė, tai visą aną „grynąjį objektą“ jis talpino sąmonėje, reikalaujamas betgi neišleisti jį nieko, kas objekto grynumą „suterštų“, ir kartu pripažindamas, kad šitoks „suteršimas“ esąs galimas: tai gerai išdėstė Husserlio mokinys H. Leyendeckeris savo knygoje „Ap-gaulės fenomenologija“.

Ar Husserlio fenomenologija psichologizmą nugalėjo? Nedrįsčiau teigti, žinodamas, kad, dar Husserliui gyvam esant, buvo daromas jam priekaištas: kaip gali sąmonė ko nors siekti (*intendieren*), jei ji yra „visiškai tuščia, be jokio turinio“, kaip skelbė Husserlis. Šiam priekaištui pritarė ir M. Heideggeris. Priekaištas atsigauna ypač šiandien nepaprastai išaugusios ir tiesiog vyraujančios psichologijos akivaizdoje - tiek Amerikoje, tiek Europoje, ypač Vokietijoje. Psichologizmo nugalėjimą ar nenugalėjimą galėtų atskleisti tik nauja filosofija, kurios po Heideggerio-Jasperso-Marcelio-Sartre'o mirties tuo tarpu dar neregėti.

„Akiračiai“. Bet jeigu Jūs teigiate, kad filosofija esanti išraiška asmeninio būties apmąstymo, koks tuomet gali būti istorinis sąryšis tarp filosofinių mąstytojų? O tokio sąryšio juk esama. Filosofijos istorinė eiga vyksta, besigalinėjant ir besprendžiant sisteminės filosofines problemas. Kaip tad ši eiga virsta istorine vienybe?

A. Maccina. Lygiai taip, kaip ir meno atveju. Asmeninio meninės kūrybos pobūdžio, rodos, niekas nėra mėginęs neigti. O vis dėlto menas turi istoriją: ne menininkų,

o *meno* istoriją. Taip ir su filosofija. Ir ji turi istoriją - irgi ne filosofų, o *filosofijos* istoriją. Tačiau čia pat reikia pabrėžti, kad kiekviena kultūrinė apraška turi *savitą* istoriją. Tai reiškia: jos trukmė laiko eigoje vyksta tik jai vienai specifiniu būdu. Ryškus pavyzdys mūsų reikalui gali būti, sakysime, technikos istorija. Ji būdinga tuo, kad daro pažangą, kiekvieną sykį vis pralenkdama ir užu savęs palikdama ankstesniąją techniką. Technikos praeitis visados yra atgyvena. Jos dabartis yra tik muziejinė, net jei kartais atskiri padargai dar tebebūtų naudojami „romantikos“ dėlei, pavyzdžiui, karieta sutuoktuvių proga. O taip yra todėl, kad technika vykdo tą patį principą, tik vis tobuliau ir tobuliau. Tad ankstesnieji šio principo rezultatai ir virsta atgyvenomis. Kam dengti stogą šiaudais, jei turime čerpių?

Filosofijoje gi atgyvenų nėra. Viena teorija čia nepaverčia prieš ją buvusiosios seniena. Labai stebėjau, kai sykį vienas filosofijos daktaras, parašęs Miuncheno universitete labai gerą (*summa cum laude*) disertaciją apie Aristotelio pirminę medžiagą (*prote hyle*), man tarė: „Po mano disertacijos Aristotelis yra baigtas (*erledigt*)“. Tai buvo ne tik psichinis putlumas, bet ir filosofinis naimumas neįžvelgiant, kad jokia filosofija jokios kritikos negali būti „pribaigta“. Filosofijos vyksmas istorijoje nėra tolydinė eiga vis tobulyn, kaip mokslo. Tai greičiau dialektiniai pertrūkiai, neigiant anksčiau vyravusią pačios filosofijos sampratą. *Filosofija kinta istorijoje ne savo turiniu, o savo savimone: kas ji pati yra*. Gi pakitusios savimonės šviesoje kinta ir atsakymai į tuos pačius nuolatos buvojančius klausimus. Be abejo, filosofijos savimonės kitimas neatsiranda staiga to ar kito filosofo mąstymu. Jis prasideda paprastai gana nežymiai ir trunka gana ilgai: tarp Tomo Akviniečio ir R. Descartes'o tvilo beveik keturi šimtmečiai, o tarp Platono ir Tomo Akviniečio net penkiolika šimtmečių. Atskirame asmenyje galop šis pertrūkis susitelkia visa galia, ir tada atskiras filosofas

pasirodo tarsi ugnikalnis, pro kurį prasiveržia senas požeminis bildėjimas arba, M. Heideggerio žodžiais tariant, „dvasinis nerimas“.

Šis tad nerimas, pats būdamas *vyksmas*, ir suriša filosofuojančius asmenis čia giminystės, čia priešybės jungtimi. Filosofija nedaro pažangos, kaip mokslas, ir Descartes'o posūkis anaipol nėra tos pačios prasmės, kaip M. Koperniko posūkis. Filosofijos vyksmas yra stumiamas *dialektinio neiginio*, kuris betgi yra ne mažiau rišlus, nei mokslo teiginys. Dialektinis neiginys, hegeliskai kalbant, yra juk *paties savęs kitonybė (das Andere als s ein Anderes)*, ir ši kitonybė sau pačiam (ne kitonybė apskritai!) kaip tik ir išlaiko filosofiją visados dabartinę. Filosofijos praeitis niekad nėra praėjusi, ir *filosofijos muziejų nėra*. Prieš Sokratą mąščiusiųjų graikų klausimas, kas yra būtis (*ti to on*), yra šiandien randamas ne kokiame nors filosofijos muziejuje, o Heideggerio mąstyme. Gi graikų karinį vežimą galima rasti tik muziejuje. *Galia būti visados dabartinei* - štai tasai ryšys, kuris filosofiją padaro istoriškai vieningą, vadinasi, ne atskirų mąstytojų suma, o klausimų bei problemų visuma. Atskiras filosofas yra šios visumos nešėjas bei reiškėjas. Filosofinės sistemos nepapildo ir nepatobulina viena kitos, kaip tai yra mokslo atveju; kiekviena filosofija yra „visumos apmatas“ (M. Brelage), todėl reikalauja asmeninio nešėjo kaip atveikos į kitą „visumos apmatą“. O per šią asmens atveiką vienas mąstymas ir susiriša su kitu mąstymu į vieną istorinį vyksmą. Nes savitas mąstymas išsižiebia tik susidūręs su svetimu mąstymu, vadinasi, tik įsijungęs į mąstomąjį vyksmą laiko eigoje. Užtat net ir Husserlis, kuris filosofinę praeitį laikė nesubrendusių, įvairiaprasmių, nemokslinių teorijų jūra, tiek pats plaukiojo po šią „jūrą“ (ypač Kanto ir Hume'o), tiek jos plotų atverdavo ir savo klausytojams, žinoma, visur ieškodamas *savos „fenomenologinės redukcijos“*, kaip tai liudija buvę jo mokiniai.

„Akiračiai." Jūsų nuomone filosofinis mąstymas neturi sąryšio su moksliniu galvojomu, įskaitant ir bendruomeninius, politinius, psichologinius mokslus apie žmogų. Koks tokiu atveju belieka filosofijos įnašas žmonijos supratimui?

A. Maceina. Tuoj pat norėčiau patikslinti pirmąjį klausimo dalį: neteigiu, kad tarp filosofijos ir mokslo nebūtų ryšio; teigiu tik, kad filosofija nėra mokslas. Filosofija gali pasinaudoti mokslo išdavomis ir ne kartą jomis iš tikro pasinaudoja, pavyzdžiui, K. Jaspersas stipriai pasinaudojo psichopatologija, o Husserlis - matematika. Tačiau ne atvirkščiai! Mokslui filosofija nieko nesako ir yra jam nereikalinga. Jei mokslininkas imasi filosofijos, tai jis imasi jos ne kaip fizikas ar biologas, ar istorikas, o kaip žmogus. Tai yra įmanoma, bet tai nėra būtina. Taip yra su visais mokslais ir su mokslais „apie žmogų", jeigu jie yra tikri mokslai, o ne mokslo plunksnomis pasipuošusios filosofinės žmogaus interpretacijos. Nes „žmogaus mokslo" nėra. Yra tik žmogaus veikmenų arba funkcijų mokslai. Tai reiškia: yra žmogaus tyrinėjimų suma, bet nėra žmogaus tyrimo visumos, kadangi visumos tirti neįmanoma; visumą galima tik apmąstyti. Todėl nėra visumos mokslo, ir todėl filosofija nėra mokslas, nes ji visados yra visuma.

Į antrąją Jūsų klausimo dalį mėginčiau atsakyti Platono žodžiais, jo įdėtai į Apolodoro lūpas „Puotoje": „Taigi tu manai, kad reikia ką kitą daryti užuot filosofavus". Filosofavimas, pasak Platono, „teikia džiaugsmo". Gi džiaugsmas nėra niekam palenktas: jis yra savitikslis ir saviprasmis. Klausiti, koks esąs filosofijos įnašas, reiškia laikyti filosofiją žmogaus būvio funkcija, kuri turinti ką nors atlikti bei „įnešti", kad būtų pateisinama. Tačiau kodėl negalėtų filosofija būti žmogaus būvio apraiška, išraiška, proveržis, neinaš jokios tarnybos, neteikęs jokio įnašo, nesiekęs jokio tikslo? Ar negalėtume išsivaduoti iš funkcionalizmo ir finalizmo? Ar būti nėra daugiau, negu tarnauti?

Graikai filosofiją šitaip ir suprato: filosofuoti jiems reiškė žmogumi tapti ir juo būti; filosofija esanti būdas būti žmogumi. Šią sampratą užtemdė krikščionybė, paverdama filosofiją teologijos tarnaitę. Vėliau pozityvizmas padarė ją tarnaitę mokslui. Tarnaitės „rango“ filosofija nusikratė egzistenciniame mūsų dienų mąstyme. Kai K. Jaspersas savo biografijoje rašo, esą „filosofinis mąstymas neša mane į mane patį“, jis galvoja graikiškai. Kai Sartre'as teigia, esą žmogaus buvimas (*existence*) pranoksta jo esmę (*essence*), jis galvoja irgi graikiškai. *Filosofija apreiškia žmogų kaip save apmetančią bei ataudžiančią būtybę*. Ir čia slypi jos prasmė. Čia slypi ir jos įnašas, skirtingas nuo bet kurio mokslo, nes joks mokslas žmogaus apmato neteikia ir negali teikti. Atvirkščiai, jau Scheleris savo metu išvėlgė, kad juo labiau tiriame žmogų moksliskai, juo labiau aptemdome jį filosofiskai, vadinasi, kaip žmogų. Antropologinių pažinčių gausa teikia mums tik funkcijų pažinimą. Filosofija tuo ir skiriasi nuo antropologinių mokslų, kad ji stengiasi, pasak Heideggerio, padaryti perregimą patį žmogų ir jame kaip „pavyzdinėje būtybėje“ paregėti „būties prasmę“. Mokslas to nesugeba, kadangi jis pačiu savo metodu yra priverstas išskirti *laisvę* iš savo veiklos lauko: laisvės tirti negalima. Išskyrus gi laisvę, darosi neįmanomas žmogaus apmatas, nepaverčiant asmens daiktu. Trumpai tariant, šalia mokslų vaidmens lieka filosofijai begalinis laukas - visas žmogiškasis būvis kaip laisvės skleidimas tiek asmenyje, tiek istorijoje. Atrodo, kad Solovjovas nebus suklydęs teigdamas, jog stovėti žmogaus laisvės sargyboje yra „istorinis filosofijos žygis“ (*delo*).

„Akiračiai“. Pagal Jus filosofija turi tris savo kilmės šaltinius: nuostabą, abejonę ir kančią. Ar šie šaltiniai yra pakankami didžiosioms filosofinėms sistemoms ir jų logikai suprasti?

A. Maccina. Šie trys šaltiniai tik paryškina filosofinių sistemų įvairybę: filosofija yra įvairi savo eiga istorijoje,

kadangi ji yra įvairi pačia savo kilmė; ji neturi *vieno* šaltinio, iš kurio ištėkėtų ir todėl liktų vieninga arba bent nepriešgyniaujanti ir savo išsivystyme. Tačiau - tai miniu ir savo knygoje - būtų klaida neigti kitų šaltinių galimybę filosofijai kilti. Net ir mano nagrinėjami anie trys šaltiniai nėra gryni: istorijoje jie kryžiuojasi vienas su kitu, kurdami labai raizgų filosofinį audinį. Vargu tad ar kam nors pavyktų tuo ar kitu vienu šaltiniu išaiškinti konkrečios filosofinės sistemos logiką. Tuo ar kitu šaltiniu galima nusakyti tik bendrinę filosofinės srovės pobūdį. Sakysime, abejonė visados teikia filosofijai *gnoseologinio* būdingumo; kančia visados skatina filosofą skelbti visuomenės sąrangos *perversmą* - net revoliucijos keliu, kas šiandien aiškiai matyti ne tik marksistiniuose sąjūdžiuose, bet ir vadinamojoje „išlaisvinimo teologijoje“, kuri iš tiesų yra ne teologija, o istorijos filosofija.

Filosofijos kilmė yra ne istorinė (mokslo prasme), bet filosofinė problema. Todėl ji gali turėti ir iš tikro turi įvairių interpretacijų. Aš ir pats savo knygoje esu minėjęs dar *laime*, *naudą* ir *jėgą*, kurios Vakaruose yra pažadinusios filosofinių srovių, nors ir ne per stipriausių, kaip eudaimonizmas, pragmatizmas, Nietzsche's „antžmogio“ teorija, įsikūnijusi rasizme. Kiti filosofijos kilmės ieško vėl kitokiuose šaltiniuose: A. Dempfas kildina filosofiją iš kultūros krizės; O. Spengleris sieja filosofijos kilmę su kultūros tipais kaip šiųjų išraiškų minties pavidalu; J. Huizinga laiko filosofiją žaismo lytimi ir šią sampratą net priskiria Platonui; J. Ortega mano, esą filosofija kylanti iš žmogaus aistros ieškoti nuotykių; filosofas esąs dvasinis avantiūristas... Kiekviena ši pažiūra gali rasti istorijoje daugiau ar mažiau pateisinimo bei įrodymų. Bet ar ji pajėgtų išaiškinti net ir iš jos pačios kilusią filosofinės sistemos logiką? Tarčiau: vargu.

„Akiračiai“. Vienos tautos turi turtingą filosofinę tradiciją, kitos skurdesnę (pavyzdžiui, lietuviai). Nuo ko priklauso tautos polinkis į filosofiją? Nuo kalbos savybių? Nuo politinių-socialinių sąlygų? Ar nuo kito ko?

A. Maceina. Jei filosofiją suprasime kaip būties interpretaciją, įimant jį tiek žmogų, tiek pasaulį kaip žmogaus buveinę, tai polinkis filosofuoti bus visoms tautoms *lygus*. Nes kiekviena tauta interpretuoja būtybę jau pačia kalba. Tačiau esame įpratę *filosofija* vadinti jau sąvokomis išreikštą ir logiškai suresta būtybės interpretaciją. Šia prasme, be abejo, ne visos tautos yra lygiai filosofiškai našios; gi mes, lietuviai, čia esame tikri skurdžiai. Vis dėlto žmogus - asmuo ar tauta - nebūtinai turi interpretaciją reikšti *sąvoka*. Jis gali būtybę interpretuoti ir *vaizdu*, kadangi vaizdas taip pat yra kalbus; jis byloja kartais net įtaigiau, nei sąvoka. Gi vaizdas gali būti: *žodinis* (poezija), *garsinis* (muzika), *spalvinis* (tapyba), *judesinis* (šokis)... Ir štai ne viena tauta, interpretuodama būtybę, linksta teikti pirmenybę daugiau vaizdui, o mažiau sąvokai. Tokiu atveju sąvokiškai loginė būtybės interpretacija arba filosofija įprastine prasme atsiduria antroje ar net trečioje vietoje.

Tačiau perkelti interpretaciją nuo sąvokos į vaizdą anaip tol nereiškia sulėkštinti žmogaus santykį su būtimi. Tai tik reiškia teikti šiam santykiui - išgyvenimui bei apmąstymui - *kitokią formą*, kuri gali būti net gilesnė negu sąvokinės formos turinys. Drįsčiau, pavyzdžiui, teigti, kad lietuviškojoje lyrikoje esama gilesnės filosofijos, negu formaliai filosofiniuose mūsų raštuose. Nešama žodinio vaizdo, poezija stovi arčiausiai prie filosofijos, besilaikančios irgi žodžiu sąvokine šiojo lytimi. Todėl poezija - ne tik mūsų, bet ir daugelio kitų tautų - dažniausiai bei sėkmingiausiai ir esti naudojama būties išgyvenimui reikšti. Tautos, neturinčios didžios filosofijos (italai, ispanai, anglai, rusai, lenkai...) turi didžią poeziją. Ir atvirkščiai, vokiečių

tauta, turinti didžią filosofiją ir ja pirmaujanti pasaulyje, teturi antraeilę poeziją (Goethe yra dirbtinis stebuklas; į tai savo metu yra nurodęs ir ispanas J. Ortega). Tik graikai, atrodo, bus išlaikę pusiausvyrą tarp filosofijos ir poezijos: jie turėjo ir didžią filosofiją, ir didžią poeziją. Graikiškasis žodis tarnavo jiems tiek sąvokai reikšti, tiek vaizdui kurti. Užtat graikų kalboje ir nėra svetimžodžių, tai yra nėra *terminų*, vadinasi, vienaprasmių žodžių. Graikiškasis žodis dar tebėra gyvas, todėl atviras prasmių daugybei. Šiuo atžvilgiu ir lietuvių kalba yra išlaikiusi tokį gyvumą, nors šiandien ji ir yra svetimų kalbų maitojama tiek Lietuvoje, tiek išeivijoje. Tuo kertamos šakos ir filosofijai, ir ypač poezijai, ant kurių rymo visa dvasinė mūsų kultūra.

Tą patį reikia tarti ir apie kitus tautų naudojamus vaizdus. E. Trubeckojus vadina rusiškąją ikoną „mąstymu spalvomis“. Ir iš tikro galima mąstyti spalvomis. Kas gi yra, sakysime, mūsų K. M. Čiurlionio paveikslai, jei ne *metafizika spalvomis*? O Giorgio de Chirico kūriniai yra tiesiog ir vadinami „metafiziniu menu“. Tas pat de Chirico yra pasakęs: „Geri naujieji menininkai yra filosofai, pergalėję filosofiją“. Gražiai tarta! Tik aš pridurčiau: kodėl *pergalėję*? Greičiau *įvykdę*. Be to, kodėl naujieji? *Visi* geri menininkai yra filosofai. Ir ne tik jie. Ir muzikai! Ir šokio kūrėjai! Juk ne viena Azijos tauta (kinai, korėjiečiai, tailandiečiai) savo istoriją ne tiek rašo, kiek *šoka*.

Nuo ko priklauso, kad dauguma tautų būties interpretaciją stipriau reiškia vaizdu, o silpniau sąvoka, vargu ar būtų galima atspėti. Žmogus interpretuoja save bei pasaulį visur ir visados. Todėl jis visur ir visados turi filosofiją. Tačiau kažin ar mums pasisektų suvokti, kodėl didžiausias rusų metafizikas, pasak N. Berdiajevo, yra ne Solovjovas, o Dostojevskis, gi Anglijoje - ne Hume'as, o Shakespeare? Logiškai sąvokinis būties interpretavimas nėra žmonijoje nei giliausias, nei labiausiai paplitęs. Mes turime dar ir vaizdą, kad neuždustume sąvokoje.

„Akiračiai". Skaitant Jūsų „Asmuo ir istorija", kyla išpūdis, kad kalba išreiškianti tautos žvilgį į pasaulį ir tai nebepakartojamą žvilgį. Tai reikštų, kad ir filosofinės sąvokos bei jomis nusakyta prasmė priklausančios šiai vienkartinai sferai ir todėl nėra imanomos tobulai perkelti iš vienos kalbos į kitą. Tad atrodo, kad ir filosofiją, kaip ir poeziją, kitoje kalboje neįmanoma rasti. Ar sutiktumėte su šia išvada?

A. Maceina. Visu šimtu procentų! Ar kalbą vadinsime tautos „žvilgiu į pasaulį", kaip Jūs sakote, ar „būties namais", kaip sako Heideggeris, ar „pažiūra į pasaulį", kaip tai formuluoja W. von Humboldtas, ar „regėjimo kampu", kaip aš pats ją vadinu, - kiekvienu atveju ji bus pasaulio interpretacija. O būdama *interpretacija*, ji bus vienkartinė savyje, kaiti istorijos eigoje ir neperkeliamą į kitos interpretacijos, vadinasi, į kitos kalbos plotmę, kadangi nėra *tolygių* dviejų žvilgių, dviejų būties namų, dviejų pažiūrų ar dviejų regėjimo kampų, kurie sutaptų, kaip sutampa dvi nulaidytos lentos. Tai apsprendžia ir vertimą tiek poezijos, tiek filosofijos - nors ir atvirkščiu būdu: poezijos negalima išversti, jos neperkūrus; filosofijos nevalia perkurti ją verčiant. Neperkūrta, o tik išversta filosofija, netenka savo poetiškumo; perkūrta, ją verčiant, filosofija netenka savo autentiškumo. Kitaip sakant, poezijos nevalia versti tiksliai, filosofijos nevalia versti netiksliai.

Bet kaip tik čia ir kyla sunkenybių. Kaip pasiekti tikslumo, jei vienos kalbos žodis tą patį dalyką nusako *kitu* žvilgiu, regėdamas jį *kitu* kampu? Platonas 7-jame laiške smarkiai rūstauja, kad jo mintys esti atpasakojamos raštu, tuo būdu iškraipomos ir iškreiptos skleidžiamos pasaulyje. O ką gi jis būtų taręs tiems, kurie būtų mėginę jo raštus versti į tuometinę lotynų ar hebrajų kalbą? Nes kiekvienas filosofinis vertimas jau yra verčiamojo teksto interpretacija - pagal *savą* kalbą, pagal *savą* laiką, pagal *savą* sampratą. Filosofinė mintis yra įglausta į gimtąją kalbą, o tuo pačiu ir į tautos istoriją: iš šių rėmų jos išimti ir į kitus rėmus

(kalbos ir laiko) perkelti neįmanoma, nesužalojant jos *tapatybės*. Štai kodėl ir sakoma, kad, išvertus Aristotelį į lotynų, arabų ir vokiečių kalbas, atsirado trys „Aristoteliai“ - šalia vieno vienintelio autentinio Aristotelio. Šia prasme pritarčiau K. Löwithui, kuris tvirtina, jog nuo to meto, kai krikščionybė įjungė savin Platono, o vėliau ir Aristotelio filosofiją, nebėra nė vienos sąvokos, kuri nebūtų krikščioniškai nukalta (*geprägt*); net ir Heideggeris filosofuojąs Dievo-Kūrėjo sampratos šviesoje, ir visa jo filosofija esanti „šio teologinio principo atšvaita“ (*Abglanz*). Be abejo, be filosofijos vertimų neapsiėjome ir neapsieisime. Tačiau reikia suvokti, ką reiškia filosofiją *versti* ir koks yra ar privalo būti jos vertimo *po būdis*. Filosofiją versti reiškia perteikti filosofo mąstymo sąrangą. Bet juo šis mąstymas yra nuo mūsų tolimesnis - tiek istoriškai, tiek metafiziškai, - juo sunkiau jį perteikti - net ir apytikriai.

„Akiračiai! Kaip vertinate Lietuvoje besidarbuojančius filosofus ir jų darbus?“

A. Maccina. Gi taip, kaip Husserlis neoscholastiką! Priešingai kai kurių marksistų (pvz., Susanne Leonhard, Milovanas Djilasas...) pažiūrai, kad marksizmas esąs tik sociologija bei politinė filosofija, bet ne filosofija, norėčiau pabrėžti, jog pats K. Marxas yra buvęs stipri ir originali filosofinė galva. Dar studentaudamas, kaip rašo viename laiške savo tėvui (1837), jis bandęs kurti „pagrindžiai naują metafizinę sistemą“, nors ir matęs, jog paskutinis jo darbo (deja, neišlikusio) sakinyss buvęs „Hegelio sistemos pradžia“. K. Marxo disertacija irgi buvo perdėm filosofinė. Jeigu tad jam būtų pasisekę tapti privatdocentu Bonos universitete (habilituotis jam nebuvo leista dėl jo socialistinės veiklos), jis tikriausiai būtų išaugęs į didį filosofą. K. Löwithas, Husserlio mokinys ir geriausias Marxo epochos žinovas, sako, jog „sąvokų aštrumu ir mokslingumu Marxas gali lenktyniauti ir su pačiu Hegeliu“.

Bet štai bolševikų partija Rusijoje, netrukus po revoliucijos, sukūrė „filosofinę mokyklą“, paversdama Marxo idėjas „marksistine scholastika“, kurios rėmai čia siaurėjo, čia plėtėjo, bet ne iš vidaus, galynėjantis su marksizmo pagrindais, o iš viršaus, partijai ar jos vadams (ypač Stalinui) įsakinėjant vieną dalyką skelbti, kitą gi nutylėti ar paneigti. Taip buvo pamirštas vienas iš kūrybingiausių marksizmo mąstytojų G. V. Plechanovas; taip buvo partijos cenzūros suniekintas stiprus mąstytojas, filosofiją Berno universitete studijavęs A. Deborinas. Tad tai, ką Husserlis tarė apie katalikišką neoscholastiką, kad ji esanti „nekūrybiškiausias dalykas“, reikia šiandien tarti apie marksistinę scholastiką: tai sustabarėjusi (net ir savo stiliumi), dogmatinė, tuos pačius dalykus kartojanti sistema, nerodanti jokie kūrybinio polėkio ir nepakenčianti jokios savarankiškesnės Marxo minčių interpretacijos.

Tad nenuostabu, kad šis marksistinės scholastikos būdingumas jausti ir Lietuvos filosofų darbuose. *Lietuvoje esama gerų filosofinių galvų, bet ten nėra gero filosofinio galvojimo*, vadinas, tokio, kuris, nors ir likdamas materialumo plotmėje, vis dėlto teiktų ką nors originalaus, o ne tik kartotų mokyklinius teiginius. Šiuo atžvilgiu filosofija Lietuvoje yra net uždaresnė negu kitose sovietinėse respublikose. Sakysime, prieš daugiau nei 10 metų Sovietų Sąjungoje kilusios ir ilgokai trukusios diskusijos, perkratinėjant dialektikos sąrangą, nerado Lietuvoje jokio atgarsio, nekabant jau apie lietuviškąją įnašą į šias diskusijas. O juk dialektika yra pagrindinis marksistinio materializmo principas. Kas tai: nedrąsa? Nesidomėjimas? Nenoras kištis? Sunku pasakyti.

Negalėdami laisvai kurti *filosofijos*, Lietuvos dabartiniai mąstytojai atsideda filosofijos *mokslui*: istorinių jos srovių apžvalgai, Lietuvos filosofinės minties šaltiniams, logikos studijoms, o pastaruoju metu ir galynėjimuisi su lietuviais filosofais - ankstesniais nepriklausomybės metu ir dabartiniais iševijoje. Šios rūšies gerą darbą yra paskelbęs

A. Andriuškevičius, susistemines ir aprašęs „Stasio Šalkauskio estetiškes pažiūras“ (LTSR mokslų akademijos darbai, 1982, Nr. 3).

Jau plokštesni yra darbai, liečią išėivijos mintis. Jos perteikiamos tik trupinėliais, neižvelgiant ar vengiant vedamųjų gairių ir naudojantis visokiais raštais rašteliais - net atsitiktiniais straipsniais laikraščiuose. Tai rodo, kad išėivijos mintis yra Lietuvoje stropiai sekama. Tačiau tai irgi rodo, kad šios minties vertintojai neranda *tinkamo masto*, nes įkyriai naudojami būdvardžiai „buržuazinis“, „klerikalinis“, „nacionalistinis“ taip lygiai nieko nepasako, kaip ir neoscholastikos vadovėliuose kadaise vartotas Kanto apibūdinimas „*insipiens Cantius* - kvailys Kantas“. Tokie „epitetai“ apibūdina greičiau patį vertintoją negu vertinamąjį. Esame dėkingi Lietuvos filosofams už dėmesį mūsų minčiai. Betgi lauktume *filosofinės kritikos*, o ne pastabos, esą tas ar kitas dalykas bus svarstomas „iš marksistinių pozicijų“. Dviejų esmiškai skirtingų kryptių ar sistemų lyginimas niekad nėra nei tikras filosofinis mąstymas, nei tuo labiau filosofinė kritika.

„Akiračiai“. Dar vienas klausimas, liečiąs Jūsų pažiūrą į istorijos mokslą. Savo knygelėje „Asmuo ir istorija“ Jūs sakote, kad „istorija kaip mokslas visados yra daugiau ar mažiau subjektyvus“ ir kad todėl nereikia jaudintis, „jei svetimieji mūsų istoriją kitaip interpretuoja, nei mes patys“ (p. 58). Ar tuo neatveriamas kelias į begalinę istorinių interpretacijų gausą?

A. Maceina. Bet ar manote, kad tokios gausos dar nesama? Pakanka tik prisiminti mūsų istorikų ginčus su rusų, lenkų, vokiečių istorikais, interpretuojant tokius klausimus, kaip vokiečių ordino vaidmuo, unija su lenkais, Lietuvos krikštas, nekalbant jau apie atskirų įvykių ar asmenų (pvz., vyskupo I. Masalskio ar vyskupo M. Valančiaus) reikšmę istoriniame mūsų gyvenime. Man

atrodo, kad istorijos mokslo objektyvumą-subjektyvumą teisingai yra supratęs B. Croce, nurodydamas, jog šio mokslo dėstymą arba historiografiją apsprendžia du principai: *filosofinis* ir *etinis*. Pirmasis reikalauja kruopštaus ir visiškai objektyvaus dokumentų tyrimo. Čia Croce pritaria L. Ranke'i, kad toksai tyrimas turįs vykti be jokių istoriko aistrų, be iš anksto turimų nusistatymų ar prielaidų, be simpatijų ar antipatijų. Mano galva, šia prasme istoriko darbas darosi labai panašus į gamtininko darbą: *ištirti* ir *aprašyti*, kaip gi ten iš tikro yra ar yra buvę. Skirtumas tik tas, kad gamtininko darbas tuo ir baigiasi, o istoriko dar tik prasideda. Nes, ištyrus dokumentus, reikia įvykius bei asmenis ne tik sudėstyti laiko tėkmėje, bet ir *suprasti* bei *vertinti* juos kaip žmogiškąją tautos ar tautų dramą. B. Croce teisingai pašiepia tokius pozityvistiskai nusiteikusius istorikus, kurie, išvynioję seną pergamento rutulėlį, išgyvena kaip tasai Goethe's „Fausto“ Wagneris nepaprastą džiaugsmą, tarsi pats dangus būtų nužengęs į šį rutulėlį. Be „pergamentų“ interpretacijos, užsisklendžiant tik jų „filologijoje“, istorijos mokslas netenka sielos bei gyvybės. Ir čia Croce skiriasi nuo Ranke's formuluotos taisyklės „tik parodyti, kaip ten iš tikrųjų yra buvę“. Nes šis *iš tikrųjų* (*eigentlich*) kaip tik reikalauja peržengti įvykį ar asmenį ir klausti jo reikšmės bei prasmės. M. Liuterio reformacijos eiga, pasak Croce's, gali ir privalo kiekvienas aprašyti *vienodai*, kadangi ši eiga buvo tik *viena*. Tačiau aiškinti reformacijos esmę bei jos vaidmenį Europos istorijoje galima labai *įvairiai* - pagal tai, koku atžvilgiu ji bus interpretuojama, vadinasi, koks vidurkis bus dedamas į aną vieną bei vienodą įvykių eigą. Ir kaip tik ši interpretacija pajėgia (ar nepajėgia) atsakyti į aną Ranke's troškulį, kaip ten „iš tikrųjų“ yra buvę.

Tokių istorinei interpretacijai galimų ar net būtinų atžvilgių yra aibė. Jie priklauso ne tik nuo paties įvykio aplinkybių, bet ir nuo interpreto dvasios bei jo asmens vienokio ar kitokio santykio su aprašomuoju įvykiu.

Sakysime, lenkas istorikas vargu ar pasmerks Želigovskio sukilimą Vilniaus krašte, o lietuvis istorikas - sukilimą Klaipėdos krašte; vokietis istorikas Klaipėdos sukilimo niekad nepateisins, kaip ir Neumanno bei Sasso bylos su jų šalininkais (1935); izraelitas istorikas niekad nesugebės suprasti ir tinkamai interpretuoti žydų dramos Lietuvoje, prasidėjus vokiečių-sovietų karui. O kaip gerai Croce's etinis principas tinka Ribbentropo-Molotovo paktui, pagal kurį buvo pasidalytos ir net parduotos-pirktos *svetimos* žemės.

Visa tai miniu todėl, kad galynėdamiesi su kitų tautų istorikų interpretacijomis, liečiančiomis mūsų istorijos įvykius, nepamirštume, jog *visi stovime toje pačioje plotmėje* ir kiekvienas žiūrime į tą patį įvykį pro *savus* akinius. Nes jokia interpretacija nėra grynas įvykių aprašas, kadangi joks istorinis įvykis nėra abejingas žmogiškosioms vertybėms, o jokia žmogiškoji vertybė nėra ta pati visiems. Vertybių konflikto esama ne tik etikoje; jo esama ir istorijoje, ypač istorijoje, o tuo pačiu ir istorinėje interpretacijoje. Interpretacijos tiesa yra tik tiek, kiek ji pajėgia išaiškinti objekto *visumą*. Gi jokia interpretacija nepajėgia aprėpti visumos, ypač istorinės visumos, kuri atsiskleidžia tik labai pamažu ir tik ilgo laiko eigoje, jei iš viso atsiskleidžia. Todėl *kiekviena istorinė interpretacija yra reliatyvi* - net jeigu ji būtų ir mūsų pačių. Tai reikia visados turėti prieš akis, galynėjantis su svetimomis interpretacijomis. Kitaip pasirodysime esą arba akli, arba užsispyrę. Dabartinės lietuvių-žydų diskusijos mūsų spaudoje yra šiuo atžvilgiu tikras įspėjimas.